

Anna Kristiina Kinnunen

JOHTOLANKOJA HULLUUTEEN

– ilmiön kulttuurisen konstruoinnin tarkastelua

Pro gradu -tutkielma

Itä-Suomen yliopisto

Perinteentutkimus

Tammikuu 2012

ANNA KINNUNEN:

Johtolankoja hulluuteen – ilmiön kulttuurisen konstruoinnin tarkastelua
Pro gradu -tutkielma, 121 s.

Tiivistelmä: Pro graduni tavoitteena on tarkastella kulttuurisen hulluuden konstruointia erilaisissa kulttuurisissa teksteissä ja konteksteissa. Tutkielman aineisto koostuu kolmesta kokonaisuudesta: joukosta 1900-luvun eri vuosikymmeniltä peräisin olevia kirjallisia tekstejä, siilinjärveläistä Harjamäen sairaalaa koskevasta muistelukerronnasta sekä *Prinsessa* -elokuvasta ja *Kellokosken prinsessa* -kirjasta. Hyödynnän siis moniaineistoisuutta eli aineistotriangulaatiota, jonka avulla pyrin avaamaan hulluuteen, monisärmäiseen ja sisällöltään häilyvään ilmiöön useita mielenkiintoisia näkökulmia.

Tutkimusotteeni on konstruktionistinen, johon nojautuen käsittelen hulluuden kulttuuriseksi, inhimillisessä kanssakäymisessä rakentuvaksi ilmiöksi, jonka sisältö ja merkitykset ovat muuttuvien historiallisten kontekstien ja sosiaalisten prosessien muovaamia. En siis käytä hulluutta mielisairauden synonyymina, vaan lähestyn sitä ilmiönä, jossa ollaan tekemisissä erilaisuuden ja eronteon kanssa: kyse on siitä, mitä on kulloinkin pidetty huomiota herättävänä kummallisena, sekä siitä, mihin soveliaan ja normaalina pidetyn käytöksen rajanormit on vedetty.

Nimitän kutakin aineistoni osa-aluetta kulttuuriseksi tekstiksi, joista yhdessä muodostuu eräänlainen etnografinen kenttä, jossa havainnoin hulluuden konstruointia ilmiön luonnollisessa ympäristössä eli kielessä ja kielenkäytössä. Käsittelen ja havainnoin aineistoni kolmessa pääluvussa, joista kukin rakentuu yhden aineistokorpuksen ympärille. Aloitan hulluuden konstruoinnin tarkastelun 1900-luvun kirjallisista teksteistä, ja etenen 2000-luvulle eli Harjamäen sairaalaa koskeviin muistoihin sekä lopulta aineistoni uusimpiin hulluuden representaatioihin eli *Prinsessaan* ja *Kellokosken prinsessaan*. Kutsun erilaisia korpuksia ja niistä tekemiäni havaintoja mikrohistoriasta lainaamani termin mukaisesti johtolangoiksi, joiden kautta kudon kuvaa hulluudesta, siihen erilaisissa kulttuurisissa teksteissä ja konteksteissa liitetyistä piirteistä ja ulottuvuuksista.

Olen erottanut aineistostani kolme erilaista kulttuurisen hulluuden ulottuvuutta, joiden käsitteellistämisen olen hyödyntänyt sosiaalisten representaatioiden teoriaa ja sen käsitteitä. Ensinnäkin olen havainnut representaatioita, joissa hulluus näyttäytyy ihmisille ikään kuin tarpeellisena, hyödyllisenä kategoriana, johon monenkirjava, nimeämätön ja siten järjestystä uhkaava erilaisuus ankkuroidaan eli tehdään tutuksi sijoittamalla se ennalta tuttuun kategoriaan. Toisaalta aineistostani on erotettavissa representaatioita, joista hulluus sinänsä heijastuu ongelmana, jonka aiheuttama uhka ja epäjärjestys pyritään taltuttamaan objektivoinnin avulla eli muuttamalla abstrakti ilmiö konkreettiseen olomuotoon, muun muassa elämellisyyttä ja kehittymätöntä viettikontrollia ilmentävien ihmisten kasvottomaksi kategoriaksi. Erityisesti aineistoni uusimmasta osasta, *Prinsessasta*, on sen sijaan havaittavissa merkkejä ilmiön naturalisoitumisesta, ja johtolankana siihen olen kokenut esimerkiksi elokuvan tavan ankkuroida hulluuteen onnellisuus tai ainakin sen mahdollisuus – elokuvassa hulluus voi siis toimia uutta, nykykontekstissa askarruttavaa ilmiötä koskevien pohdintojen kasvualustana.

Avainsanat: hulluus; konstruktio ja konstruktionismi; kategoria ja kategorisointi; sosiaalisten representaatioiden teorian ankkurointi, objektivointi ja naturalisoituminen

SISÄLLYSLUETTELO

1. JOHDANTO	1
1.1 TUTKIMUKSEN TAUSTA JA TAVOITTEET	1
1.2 TUTKIMUKSEN KONSTRUKTIONISTINEN VIITEKEHYS	4
1.2.1 Keskeiset käsitteet	5
1.2.1.1 Representaatiot	5
1.2.1.2 Kategoriat ja kategorisointi	8
1.2.1.3 Konstruktioit	10
1.2.1.4 Hulluus	12
1.2.2 Edeltäviä konstruktionistisia tulkintoja	14
1.2.3 Suhde mentaliteettien historiaan ja mikrohistoriaan	17
1.3 TUTKIMUSAINESTOJEN MUODOSTAMINEN JA METODIT	20
1.3.1 Moniaineistisuuden hyötyjä ja haasteita	21
1.3.2 Aineiston esittely	24
1.3.2.1 Kirjalliset tekstit	24
1.3.2.2 Muistelukerronta	26
1.3.2.3 Prinsessa-elokuva ja Kellokosken prinsessa -kirja	28
1.3.3 Etnografinen lukutapa	30
1.4 EETTISET POHDINNAT	32
2. HULLUUDEN REPRESENTAATIOITA 1900-LUVULTA	37
2.1 HULLUUS OSANA ERILAISUUTTA 1900-LUVUN ALUSSA	37
2.1.1 Sietokykyä, kotihoitoa ja naurua	37
2.1.2 Kun hulluudesta tulee laitoshoidon vaativa ongelma	41
2.2 HULLUUDEN JA ÄLYKKYYDEN YHTEENSOPIMATTOMUUS	44
2.2.1 Intelligenssin representaatiot	44
2.2.2 Mielen rakenteen heijastuminen ulkoisiin ominaisuuksiin	46
2.2.3 Hulluuden ja nerouden suhde	48
2.3 MIES- JA NAISOSASTOJEN EROTTAMINEN JA AJATUS DEGENERAATIOSTA	51
2.3.1 Pelko sairaalloisen viettielämän seurauksista	51
2.3.2 Usko henkisen rappeutumisen perinnöllisyyteen	53
2.4 KULTTUURI HULLUUDEN KONTEKSTISSA	55
2.4.1 Hulluus – häpeällinen sairaus vai merkki kehittyneestä kulttuurista?	56
2.4.2 Kulttuuri avaimena yksilöllisyyden löytämiseen	59
3. HULLUUS JA PAIKALLINEN MUISTITIETO	63
3.1 MUISTOJEN KAUTTA REPRESENTOITUVA MIELISAIRAALA	63
3.1.1 Sulkeutunut ja vankilamainen vai avoin ja ulospäinsuuntautunut?	63
3.1.2 Harjamäen sairaala lapsuudenkotina, sotasairaalan ja kunnan rikastuttajana – muistoja, joita mielisairaalamaisuus ei hallitse	67
3.1.3 Mielisairaala nostalgisen muistelun kohteena	71
3.2 MUISTELUKERRONNASTA PIIRTYVÄ POTILASKUVA	74
3.2.1 Pelontunteiden ja ennakkoluulojen representaatiot	74
3.2.2 Muistoista heijastuva hulluuden ulkonäkö	78
3.2.3 Viisaista ja taitavista potilaista kertovat muistot – vastapuhetta vai tyyppillistä hulluuden kategorisointia?	81

4. REKONSTRUOITU HULLUUS.....	85
4.1 KIRJA VS. ELOKUVA – KAKSI ERILAISTA REKONSTRUKTIOTA SAMASTA AIHEESTA .	85
4.1.1 <i>Traagisista aineksista ”pohjattoman sydämelliseksi” elokuvaksi.....</i>	85
4.1.2 <i>Naurun ja totisuuden kaksoissidos.....</i>	88
4.2 UUSI ELOKUVA, VANHAT VAI UUDET REPRESENTAATIOIOT?.....	90
4.2.1 <i>Elokuvan kolme hullua: harmiton hullu, juoppohullu ja traaginen hullu</i>	91
4.2.2 <i>Lääkäreiden kilpailu: ”Pelkäätkö, että Prinsessa tuo esiin oman pienuutesi?”</i>	94
4.3 PRINSESSA 2000-LUVUN HULLUNA – ”ONNELLISEMPI KUIN YKSIKÄÄN MEISTÄ?” ..	97
4.3.1 <i>Elokuva vastapuheena.....</i>	97
4.3.2 <i>Houkutteleeko hulluus?.....</i>	100
5. KULTTUURISEN HULLUUDEN ULOTTUVUUKSIA: YHTEENVETO	103
5.1 EPÄMÄÄRÄISTÄ ERILAISUUTTA	104
5.2 KARTETTAVAN TOISEUDEN KATEGORIA	107
5.3 NATURALISOITUVA HULLUUS.....	109
AINEISTOLUETTELO	114
LÄHDELUETTELO	115

1. JOHDANTO

1.1 Tutkimuksen tausta ja tavoitteet

Kun tutkielman pääotsikkona on *Johtolankoja hulluuteen*, mihin se itse asiassa viittaa? Salapoliisintyöhön ja mielisairauteen? Skottikirjailija Arthur Conan Doylen luomalle kuvitteelliselle salapoliisihahmolle, hämmästyttävästä havainto- ja päättelykyvystään kuuluisalle Sherlock Holmesille, johtolangat ovat merkityksellisiä vihjeitä, joita useimmat ihmiset tuskin huomaavat tai jotka he vähintäänkin kokevat merkityksettömiksi. Pro gradu -tutkielmassani johtolangat ovat niin ikään merkkejä sellaisista todellisuuden piirteistä ja ulottuvuuksista, jotka eivät ole suoraan havaittavissa.

Doylen teoksissa johtolangat kuljettavat mestarietsivää kohti arvoituksellisen rikoksen ratkaisua. Itse kudon omien johtolankojeni eli erilaisten aineistokorpusten ja niistä tekemieni päätelmien kautta kuvaa hulluudesta, siihen erilaisissa kulttuurisissa teksteissä ja konteksteissa liitetystä ominaisuuksista ja ulottuvuuksista. Hulluus ei tässä työssä ole mielisairauden synonyymi, vaan kyseessä on kulttuurinen konstruktio, jonka häilyvä sisältö on ajan ja sosiaalisten prosessien muovaamaa. Hulluudessa on ennen kaikkea kyse erosta ja eronteosta: siitä, mitä kulloinkin on pidetty huomiota herättävän kummallisena, sekä siitä, mihin soveliaana pidetyn käytöksen rajanormit on kulloinkin piirretty. 1800-luvulla elänyttä suomalaista kylähullua, Kalkkimaan pappia, väitöskirjassaan tarkastellut Pälvi Rantala on kuvannut osuvasti, kuinka ”kylähullun määritys tai ’diagnoosi’ tehdään yhteisössä ja peilautuu siihen, minkä yhteisön jäsenet olettavat olevan normaalia. Kylähulluus on sosiaaliseen kontekstiin sidottu ilmiö” (Rantala 2009, 26). Käsitellä olevassa tutkielmassa hulluus ei ole vain kylähulluutta vaan myös asetta vakavampaa, laitoshoittoa vaativaa poikkeavuutta, mutta lähestyn myös sitä ilmiötä, jossa konstruoidaan erilaisen ja tavanomaisen, sopimattoman ja sopivan käytöksen rajoja.

Tapani käsittää tutkimusaineistoni hulluuden konstruointia koskeviksi johtolangoiksi ei toki pohjaudu ainoastaan salapoliisiromaaneihin, vaan ajattelulla on tieteellinen tausta

historioitsija Carlo Ginzburgin pohdintoissa. Italialaissyntyisen Ginzburgin mukaan tutkijan tulisi aineistoa tarkastellessaan kiinnittää huomionsa pieniltä ja merkityksettömillä vaikuttaviin yksityiskohtiin, jotka todellisuudessa ovat kaikkea muuta kuin pieniä ja merkityksettömiä; hänen itsensä sanoin ne ovat ”avain syvempään todellisuuteen, jota ei muuten voisi saavuttaa”. Ajatteluaan Ginzburg on havainnollistanut viittaamalla taidehistorioitsija Giovanni Morellin 1800-luvulla kehittelemään taideteosten aitoutta määrittelevään menetelmään. Morellin mielestä tällöin on sivuutettava taideteosten kaikkein silmiinpistävimmät ja siten helpoimmin jäljiteltävissä olevat piirteet ja keskityttävä pieniin yksityiskohtiin, esimerkiksi taiteilijan tapaan kuvata korvanlehtien, sormien tai varpaiden muotoa. Tällaisessa ajattelussa ollaan Ginzburgin mukaan hänen 1900-luvun jälkipuolella kehittelemänsä johtolankametodin juurilla: huomio on näennäisen merkityksettömissä piirteissä, jotka todellisuudessa ovat johtolankoja laajempaan kokonaisuuteen. (Ginzburg 1996, 37–45.)

Tutkimustyössään Ginzburg sivuutti historialliset merkkihenkilöt ja etsi uudenlaisia subjekteja. Hankaluutena oli kuitenkin edelleen tutkia niin sanotun tavallisen kansan edustajia, sillä heitä enemmän merkkejä historianlehdille ja sitä kautta tutkimusmateriaalia jälkipolville ovat jättäneet toisinajattelijat ja muut poikkeusyksilöt. Tämä on aikaansaanut kysymyksen siitä, mitä poikkeustapauksiin ja pieniin yksityiskohtiin keskittyvä tutkimus voi itse asiassa tarjota. Mikä on se laajempi kokonaisuus, johon niiden väitetään olevan johtolankoja? Kysymykseen on vastattu painottamalla, että poikkeuksellinen voi kertoa paljon normaalista: sen tutkiminen paljastaa samalla tavanomaisena ja sallittuna pidetylle käytökselle asetetut, usein näkymättömissä pysyvät rajat. (Elomaa 2001, 64–65, 70–71.) Vaikka siis koenkin hulluuden ilmiöksi, jossa ollaan tekemisissä erilaisuuden kanssa, se on samalla uusi johtolanka siihen, mitä kulloinkin on pidetty soveliaana ja tavoittelemisen arvoisena. Marginaaliryhmien historiaa tarkastellut Toivo Nygård on kirjoittanut kuvaavasti, että ”[e]rilaisten historia ei ole kertomus kummallisista kurioositeeteista. Se tarkastelee – ns. normaalien yhteisöä, sen arvoja, asenteita ja tavoitteita” (Nygård 1998, 211).

Kiinnostuksellani aihetta kohtaan on juuret lapsuudessani saakka. Olen kotoisin pohjoissavolaisesta Siilinjärven kunnasta, jossa toimi vuosina 1926–1997 Harjamäen sairaalaksi¹ kutsuttu mielisairaala. 1990-luvun loppupuolella kävin ratsastustunneilla sai-

¹ Alun perin sairaala tunnettiin nimellä Siilinjärven piirimielisairaala, mutta sittemmin nimi vaihtui Harjamäen sairaalaksi, joksi sitä pro gradu -tutkielmassani nimitän.

raalan vanhasta navetasta ratsutilaksi muutetulla tallilla ja vanha mielisairaalamiljöö alkoi kiehtoa minua. Erityisesti huomioni kiinnittyi sairaalan ensimmäiseen, kartanomaiseen päärakennukseen, jonka katonrajaan valettu vuosiluku 1926 tuntui pikkutyöstä kaukaiselta. Mietin, millainen maailma sairaalan paksujen seinien sisälle oli mahtanut aikanaan kätkeytyä. Paikkaan tuntui liittyvän toiseuden ja salaperäisyyden leima, ja ala-asteikäisinä minulla ja kavereillani oli tapana kehottaa hölmöyksiä tehneitä tai kummallisesti käyttäytyneitä tovereitamme lähtemään ”Harjamäkkeen”. Vaikka sairaala kutkutteli mielikuvitustamme ja siitä saatettiin puhua, kokonaisuudessaan se oli meille tuntematon paikka, jonne ihmiset näyttivät hakeutuvan erilaisista syistä ja pidemmäksi aikaa kuin tavalliseen sairaalaan. Kyseinen mielisairaala on minulle eräänlainen varhainen johtolanka, johon kiinnittyvä tuntemattomuus, toiseus ja epätavallisuus ryhtyivät huomaamattomasti ohjaamaan minua hulluuden konstruoinnin tarkastelun pariin.

Harjamäen sairaalaa kohtaan kokemaani kiinnostusta pääsin toteuttamaan lukuvuonna 2007–2008, jolloin tarkastelin kandidaatintutkielmassani kyseistä sairaalaa koskevaa muistelukerrontaa. Jo tuolloin minulle ehdotettiin, että haastattelujen ja kirjoituspyynnön avulla keräämääni aineistoa voisi olla hedelmällistä tarkastella siinä mahdollisesti tapahtuvan eronteon näkökulmasta. En kuitenkaan tarttunut ideaan, sillä en vielä täysin ymmärtänyt sitä. Kyseiseen mielisairaalaan kiinnittyvä ero oli minulle vielä tuolloin varsin konkreettinen asia: ymmärsin sen pääasiassa erona mielenkiintoisen salaperäiseksi kokemani sairaala-alueen ja muun kotikuntani välillä. Aloittaessani pro graduani syksyllä 2010 tahdoin jatkaa saman aihepiirin parissa, mutta enää en halunnut keskittyä ainoastaan Harjamäen sairaalaan. Parin proseminaarivaiheen jälkeisen opiskeluvuoden kasvattama ymmärrykseni sekä siirtyminen yhdestä tietystä mielisairaalasta myös muihin aineistoihin auttoivat vihdoin tarttumaan minulle jo aikaisemmin ehdotettuun eronteon tarkasteluun. Ymmärsin nyt, etteivät erot useinkaan ole vain konkreettisia rajalinjoja, vaan kyse on sosiaalisesta toiminnasta, jossa inhimillisen käyttäytymisen rajanormeja konstruoidaan.

Tutkielmani aineisto koostuu kolmesta eri kokonaisuudesta: jo kandidaatintutkielmassani hyödyntämistäni muistelukerronnasta, joukosta 1900-luvulta peräisin olevia kirjallisia tekstejä sekä *Prinsessa*-elokuvasta ja saman aiheen ympärille rakennetusta *Kellokosken prinsessa* -kirjasta. Ne ovat johtolankoja, joita lukemalla selvitän päätutkimuskysymystäni eli sitä, **miten hulluutta konstruoidaan erilaisissa kulttuurisissa teksteissä ja konteksteissa**. Vastausta pääkysymykseeni haen edelleen seuraavilla osaky-

symyksillä: millaisista piirteistä ja ulottuvuuksista kyseistä ilmiötä konstruoidaan; miten hulluuden konstruointi muuttuu tekstistä ja kontekstista toiseen; mikä on kulloinkin hulluuden vastakohta sekä mikä on kulttuurisen hulluuden funktio? Jokainen neljästä osakysymyksestä itsessään on jälleen eräänlainen johtolanka, ja niitä seuraamalla koetan päästä käsiksi hulluuden kulttuuriseen konstruktion, siihen eri aikoina ja erilaisissa kulttuurisissa teksteissä kiinnitettyihin piirteisiin ja ulottuvuuksiin.

1.2 Tutkimuksen konstruktionistinen viitekehys

Kysymyksenasettelustani käy ilmi, että tarkastelen hulluutta nimenomaan kulttuurisena, sosiaalisessa toiminnassa konstruoitavana ilmiönä. Konstruktionistisen tutkimusotteen juuret ovat Peter L. Bergerin ja Thomas Luckmannin vuonna 1966 julkaisemassa, yhteiskuntatieteelliseksi klassikoksi luonnehditussa tiedonsosiologisessa tutkielmassa *Todellisuuden sosiaalinen rakentuminen*. Teoksen merkittävin sanoma tiivistyy sen päätöksissä: kirjoittajakaksikon mukaan neutraalia ja autonomista tietoa ei ole olemassa, vaan jopa kaikkein konkreettisimmilta vaikuttavat tosiseikat ovat sosiaalisesti rakentuneita. Merkittävää Bergerin ja Luckmannin ajattelussa on myös heidän tapansa siirtää aatteet ja teoreettinen ajattelu tutkimuksen keskiöstä ja nostaa mielenkiinnon kohteeksi ihmisten arkipäiväinen ajattelu. Kyseiselle kaksikolle nimenomaan arkiajattelu on sosiaalisissa prosesseissa konstruoituvaa tietoa, jonka varaan todellisuus rakentuu. (ks. Berger & Luckmann 1994 [1966], 11, 25.)

Vuoden 1994 suomennokseen jälkisanat kirjoittaneiden Tapio Aittolan ja Vesa Raiskilan mukaan ”teosta voidaan tietysin varauksin pitää vastareaktionä 1960-luvulla vallinneelle rakennefunktionalistiselle tarkastelutavalle, jossa – – yhteiskunnan rakenteellisia tekijöitä pidettiin ensisijaisina yksilötoimintaan nähden” (Aittola & Raiskila 1994, 215). Arkiajattelun painottamisen ohella teoksen merkittäväntä antia onkin yhteiskunnan ja yksilön suhteen näkeminen dialektisena. Berger ja Luckmann kirjoittavat, että nämä kaksi ovat vuorovaikutuksessa keskenään, sillä yksilöt toisaalta rakentavat yhteiskuntaa mutta ovat toisaalta itekin yhteiskunnan tuotoksia. Tällainen dialektisuus on kaksikon mukaan seurausta inhimillisen toiminnan taipumuksesta totunnaistua ja asettua vakiintuneisiin muotoihin, jotka taas alkavat helposti ohjata ihmisten toimintaa normien tavoin. (ks. Berger & Luckmann 1994 [1966], 65–81.)

Todellisuuden sosiaalista rakentumista on pidetty merkittävänä konstruktionistisen ajattelutavan edelläkävijänä, ja myös pro graduni konstruktionistinen viitekehys lähtee liikkeelle äskeisistä Bergerin ja Luckmannin perusajatuksista. Aittolan ja Raiskilan mielestä konstruktionistinen tutkimusote eli tapa tarkastella esimerkiksi kieltä, kulttuuria ja sukupuolijärjestelmää sosiaalisesti rakentuneina ilmiöinä on kehittynyt nimenomaan Bergerin ja Luckmannin teoksen vaikutuksesta (Aittola & Raiskila 1994, 213). Samankaltaisia ajatuksia ennen ja jälkeen kyseisen teoksen on toki esitetty myös muilla tahoilla, esimerkiksi sosiaalipsykologiassa. Maaperä todellisuuden sosiaalista rakentumista koskeville ajatuksille on ollut sosiaalipsykologiassa ja erityisesti sen sosiologisessa haarassa otollinen, sillä sen piirissä on jo pitkään haluttu sanoutua irti individualismista ja ihmisen tutkimisesta laboratoriossa, erotettuna sosiaalisesta kontekstistaan (ks. esim. Burr 2004, 7–30).

1.2.1 Keskeiset käsitteet

Osa tutkimukseni keskeisistä käsitteistä on alun perin peräisin juuri sosiaalipsykologiasta. Esimerkiksi sosiaalisten representaatioiden käsitteen kehittäjä Serge Moscovicia kuvaillaan nimenomaan yksilön sosiaalisen sidonnaisuuden tunnustavan sosiaalipsykologian puolestapuhujaksi (Burr 2004, 27). Yhtä kaikki jokainen käsite puhuu myös kulttuurintutkimuksessa keskeisen sijan saaneen konstruktionismin puolesta ja tekee osaltaan ymmärrettäväksi lähtökohtaani, jonka mukaan hulluutta konstruoidaan eli rakennetaan, muokataan ja ylläpidetään sosiaalisessa vuorovaikutuksessa. Aloitan keskeisten käsitteiden esittelyn representaatioista sekä kategorioista ja kategorisoinnista, joiden selventämisen uskon edesauttavan kolmannen käsitteen eli konstruktioiden sekä neljännen käsitteen eli hulluuden syvempää ymmärtämistä.

1.2.1.1 Representaatiot

Pro gradu -tutkielmassani mielenkiintoni keskiössä ovat hulluudesta eri konteksteissa esitetyt representaatiot, ja näin ollen *representaatio* on luonnollisesti yksi tutkielmani keskeisimmistä käsitteistä. Kiinnostus representaatioita kohtaan on tieteenalan sisällä varsin tavanomainen ilmiö: Stuart Hallin mukaan käsitteellä on kulttuurintutkimuksessa keskeinen sija, sillä se yhdistää kielen ja merkitykset kulttuuriin (Hall 1997, 15). Mutta mitä representaatioilla oikeastaan tarkoitetaan? Yleistajuisen ja yksinkertaistavan määri-

telmän mukaan representaatiolla tarkoitetaan jonkin merkityksellisen sanomista tai maailman esittämistä merkityksellisenä, ymmärrettävänä toisille ihmisille (Hall mts. 15).

Maailman merkitykselliseksi tekeminen ei kuitenkaan ole aivan yksinkertainen, suoraviivainen prosessi. Äskeitä määritelmää voidaan kehittää edelleen sanomalla, että on olemassa kaksi representaatioiden järjestelmää. Ensinnäkin on olemassa järjestelmä, jossa kaikenlaiset asiat, ihmiset ja tapahtumat korreloivat, löytävät vastineensa ihmisten mielessä olevien käsittekokonaisuuksien, eräänlaisten mentaalisten representaatioiden kanssa. Ilman tällaista järjestelmää emme kykenisi merkityksellistämään maailmaa: emme esimerkiksi pystyisi viittaamaan kuvitteellisiin objekteihin tai puhumaan todellisista mutta ei-läsnä olevista ihmisistä, esineistä tai tapahtumista. Jotta kykenisimme esittämään ja vaihtamaan mielessämme olevia käsitteitä toisten ihmisten kanssa, tarvitsemme lisäksi kielen, mistä muodostuu toinen representaatioiden järjestelmä. Samoin kuin mieleemme käsittekokonaisuudet representoivat maailman objekteja, kielijärjestelmässä merkit esittävät eli representoivat mentaalisia käsitteitämme. Representaatioiden määritelmään kuuluu olennaisesti myös ajatus mentaalisten representaatioiden yhteneväisyydestä saman yhteisön jäsenten kesken, mitä ilman ihmisten välinen kommunikointi ei olisi mahdollista. (Hall 1997, 17–19.)

Kieli ja sen merkit ovat siis keskeisellä sijalla representaatioiden ymmärtämisessä. Kielen toiminnasta representaatioiden yhteydessä ei kuitenkaan vallitse täyttä yksimielisyyttä, vaan on olemassa kolme tapaa ymmärtää sen ja representaatioiden välinen suhde: refleksiivinen, intentionaalinen ja konstruktionistinen. Refleksiivisen lähestymistavan mukaan merkitys on kiinnittynyt objekteihin itseensä ja kieli heijastaa näitä merkityksiä peilin tavoin. Intentionaalisen lähestymistavan kannattajat kiinnittävät huomionsa kielen puhujiin ja kirjoittajiin, joista merkitysten uskotaan olevan lähtöisin. (Hall 1997, 15, 24–25.) Kolmas tapa ymmärtää kielen ja representaatioiden suhde on konstruktionistinen, johon myös oma hulluutta koskeva ajatteluni nojautuu. Selitän konstruktionistista ajattelua ja konstruktion käsitettä hieman tuonnempana omassa alaluvussaan, mutta selvyyden vuoksi annan siitä jo tässä lyhyen määritelmän. Konstruktionistinen näkökulma huomio kielen sosiaalisen luonteen: sen mukaan asiat sinänsä tai yksittäiset kielenkäyttäjät eivät kykene istuttamaan kieleen merkityksiä, vaan ihmiset rakentavat, konstruoivat merkityksiä yhdessä representaatiojärjestelmiemme avulla (Hall mts. 25).

Konstruktionistinen tapa ymmärtää kieli ja representaatiot sai alkusysäyksensä kielitieteilijä Ferdinand Saussuren teorioista, jotka korostavat kielen, merkkien ja merkitysten keinotekoisuutta ja sopimuksenvaraisuutta (Hall 1997, 30–33.) Representaatioita konstruktionistisesta näkökulmasta on tutkimukseni kannalta hedelmällisimmin lähestynyt Serge Moscovici, joka on luonut ja kehitellyt *sosiaalisten representaatioiden* käsitteen. Moscovici viittaa käsitteellään representaatioiden mentaaliseen ulottuvuuteen ja määrittelee sosiaaliset representaatiot ihmisten mielessä olevaksi, arkiseksi ja jaetuksi tiedoksi, joka mahdollistaa objektien luokittelun, vertailun ja selittämisen sekä luo jatkuvuutta ja järjestystä elämäämme (Moscovici 1988, 214). Sosiaalisten representaatioiden teoriaa on kritisoitu staattisuudesta ja yksilökeskeisyydestä, minkä vuoksi sen sopimista sosiaalisen konstruktionismin kenttään on toisinaan kyseenlaistettu (Pirttilä-Backman & Helkama 2001, 268–269). Vaikka Moscovici kyllä näkeekin sosiaaliset representaatiot eräänlaisiksi mentaaliseksi käsitteiksi, hän kuitenkin korostaa niiden olevan yhtä lailla läsnä maailmassa: yksilöt eivät luo niitä ilman toisia yksilöitä vaan nimenomaan yhteistoiminnassa ja kommunikaatioprosessissa (Moscovici 1984, 13, 16; Moscovici 1988, 214).

Moscovicin käsitteen etumääre, sosiaalinen, viittaa nimenomaan representaatioiden sosiaaliseen luonteeseen: tavassamme merkityksellistää maailmaa heijastuu edellisten sukupolvien ajattelu, mutta yhtä lailla representaatioiden sosiaalisuus mahdollistaa myös niiden ei-staattisen, muuttuvan luonteen. Sosiaalisten representaatioiden tärkeimmäksi tehtäväksi Moscovici määrittelee oudon ja tuntemattoman tekemisen tavanomaiseksi ja tutuksi. Hänen mukaansa kaikki epätavallinen ja outo toisaalta kiehtoo ihmisiä ja herättää heidän huomionsa, mutta toisaalta se myös häiritsee ja pelottaa ihmisiä, sillä ihmisenä olemiseen kuuluu halu tuntea olonsa kotoisaksi sekä epäsovun ja hankauksien välttäminen. Sosiaaliset representaatiot auttavat epätavallisen tekemisessä tavalliseksi, sillä niihin on varastoitunut kollektiivista tietoa, johon tuntemattomia objekteja voidaan verrata ja jonka kautta niille voidaan antaa muoto. (Moscovici 1984, 8, 10, 22, 24–25.)

Sosiaalisten representaatioiden teorian mukaan tuntemattoman tekeminen tutuksi tapahtuu kahdella tavalla: ankkuroimalla tai objektivoimalla. *Ankkuroinnissa* oudoksi koettu objekti liitetään ja pelkistetään, toisin sanoen ankkuroidaan johonkin jo olemassa olevaan kategoriaan eli asetetaan tuttuun kontekstiin. (Moscovici 1984, 29.) Kuvaava esimerkki ankkuroinnista on psykoanalyysin leviäminen ranskalaiseen yhteiskuntaan 1950-luvulla. Aluksi psykoanalyysi hämmensi ihmisiä, sillä lääketieteellinen hoito il-

man lääkkeitä koettiin paradoksaaliseksi. Mahdottomalta tuntunut asia saatiin kuitenkin muutettua tutuksi vertaamalla sitä ripittäytymiseen ja ankkuroimalla se näin pappien ja katumuksen viitekehykseen. (Pirttilä-Backman & Helkama 2001, 265.) *Objektivoinnissa* taas abstrakti muutetaan konkreettiseksi, joksikin fyysisessä maailmassa jo olemassa olevaksi. Kun esimerkiksi vertaamme Jumalaa isää, näkymätön muuttuu samalla näkyväksi ja tutummaksi. (Moscovici 1984, 29, 38.) Ankkuroinnin ja objektivoinnin ohella Moscovici on kirjoittanut myös kolmannelta sosiaalisten representaatioiden muodostamisprosessista eli *naturalisoinnista*. Sillä hän tarkoittaa vaihetta, jossa uudet käsitykset vakiintuvat, naturalisoituvat osaksi sosiaalista todellisuutta ja alkavat elää omaa elämäänsä. Esimerkiksi juuri psykoanalyysi, alun perin suurta hämmennystä aiheuttanut asia, on nykyisin niin tuttu ja ymmärrettävä, että siihen voidaan jo ankkuroida muita, tällä hetkellä hämmentäviksi koettuja asioita. (Pirttilä-Backman & Helkama mts. 267.)

1.2.1.2 Kategoriat ja kategorisointi

Sosiaalisia representaatioita koskevan teorian tarkoituksena on hahmottaa, miten yksilöt ja ryhmät rakentavat moninaisuudesta vakaata, ennustettavissa olevaa maailmaa (Moscovici 1984, 44). Kokemusmaailman muuttumista kaoottiseksi pyritään estämään esimerkiksi ankkuroinnilla, joka on objektien kategorisoinnista tiettyihin mielessämme jo olemassa oleviin luokkiin. Mary Douglasin mielestä koko kulttuuri perustuu eräänlaiselle sotkun poistamiselle kategorisoinnin avulla. Hänen mukaansa ihmiset pyrkivät jatkuvasti järjestelemään kokemuksiaan ja poistamaan epäselvyyksiä jakamalla objekteja kategorioihin ja antamalla niille sitä kautta merkityksiä. (Douglas 2000, 46–52.) Myös Moscovici kirjoittaa, kuinka ihmiset usein kokevat luokattomat ja nimettömät asiat uhkaaviksi (Moscovici mts. 30).

Moscovicin mukaan ankkuroinnissa tapahtuvan kategorisoinnin tekee hyödylliseksi ja helpoksi se, että se tarjoaa aina sopivan mallin, eräänlaisen prototyypin, jonka piirteitä kaikkien kategoriaan kuuluvien objektien oletetaan heijastavan (Moscovici 1984, 31). Kirsi Juhila kirjoittaa, että kategoriat helpottavat meitä orientoitumisessamme maailmaan, sillä niihin on aina kiinnittynyt toimintoja ja ominaisuuksia, joita oletamme kategoriaan nimetyllä objektilla olevan. Näin ollen meillä on käytössämme kulttuurista tietoa johonkin tiettyyn kategoriaan kuuluvasta ihmisestä, vaikka emme olisi koskaan tavanneetkaan häntä. Juhila käyttää tällaisesta ilmiöstä Charles Antakilta ja Sue Widdicombelta (1998) lainaamaansa *sosiaalisen identiteetin* käsitettä. Ihmiselle rakentuu so-

siaalinen identiteetti hänen itsensä tai muiden ihmisten sijoittaessa hänet tiettyyn kategoriaan, johon on liimattu tietyt ominaisuudet ja toimintaodotukset. (Juhila 2004, 23.)

Järjestyksen tuottamisen ohella kategorisoinnilla on myös toinen, tutkimukseni kannalta vähintäänkin yhtä merkittävä ominaisuus: objektien luokittelu eri-tyyppisiin kategorioihin tuottaa ja ylläpitää erilaisuutta ja eriarvoisuutta (Juhila 2004, 24). Jo kieltä representaatiojärjestelmänä tutkinut ja pohjan konstruktionistiselle näkökulmalle luonut Saussure määritteli eronteon perustavanlaatuisiksi tavaksi luoda merkityksiä. Hänen mukaansa yksinkertaisin tapa tehdä eroa ja rakentaa merkitystä on niin kutsuttujen binaaristen oppositioparien avulla: esimerkiksi yö merkitsee sitä, mitä päivä ei ole, ja musta sitä, mitä valkoinen ei ole. (Hall 1997, 31.) Saussurea on sittemmin kritisoitu liiasta yksinkertaistamisesta, mutta toisaalta kulttuurisille luokittelujärjestelmille on olennaista nimenomaan se, että ne yksinkertaistavat eron ja rakentavat stereotyyppisiä, vastakohtapareihin perustuvia ihmiskuvia (Juhila mts. 25). Myös Moscovicin mukaan kategorisoinnista on seurauksena tilanne, jossa ihmiset ovat taipuvaisia huomaamaan ja valitsemaan objekteista ainoastaan kaikkein prototyyppisimmät piirteet. Näin tapahtui hänen mukaansa esimerkiksi Denise Jodelet'n tutkimille ranskalaiskylän asukkaille, joiden joukkoon sijoitettiin mielenterveyspotilaita. Kyläläiset olivat herkempiä huomaamaan potilaiden puheen ja käytöksen kummallisuudet kuin esimerkiksi näiden miellyttävyyden ja ahkeruuden. (Moscovici 1984, 32.)

Juhila kirjoittaa osuvasti, kuinka ”[k]ategorisointi on eron tekemistä sekä hyvässä että pahassa” (Juhila 2004, 31). Myös Hall näkee erilaisuuden kaksijakoisuuden: toisaalta se on välttämätöntä merkitysten, käsitysten ja identiteettien rakentamiselle, toisaalta se on samalla myös kielteisten tuntemusten ja aggression aluetta (Hall 1999, 160). Erilaisten ja eriarvoisten kategorioiden olemassaolo onkin tärkeää paitsi merkitysten rakentamiselle, myös ihmisten identiteetille. Koska oman identiteetin myönteisyys ja arvokkuus on itsetunnon kannalta tärkeää, ihmiset arvostavat usein niitä kategorioita, joiden jäseniä he itse ovat. Oman kategorian arvokkuus ja positiivisuus on kuitenkin mahdollista ainoastaan silloin, kun sitä voidaan verrata muiden kategorioiden vähäisempään arvoon. (Burr 2004, 95–96.) Tällaisesta alempiarvoiseksi ja puutteelliseksi koettujen kategorioiden jäsenyydestä on mahdollista käyttää *leimatun identiteetin* käsitettä (Jokinen, Huttunen & Kulmala 2004, 16).

Kategorisointi kytkeytyy tiiviisti valtaan, sillä eron tekeminen ja määrittely on useimpien vahvimpien kategorioiden jäsenten etuoikeus. Kategorioita, joiden jäsenten hallussa eronteon ja määrittelyvallan ajatellaan olevan, kutsutaan *keskuksiksi*, kun taas määrittelyn kohteena olevat ryhmät ovat *marginaalisia* kategorioita. (Jokinen ym. 2004, 12–15.) On kuitenkin tärkeää huomioida, että keskusten ja marginaalien väliset erot ovat häilyviä ja muuttuvia, sillä kategorisointi on osa representaatioiden järjestelmää, joka on nimenaan historiallinen ja muuttuva. Kategorisointi onkin mahdollista käsittää eräänlaiseksi kamppailuksi, jossa keskusten ja marginaalien jäsenet kilpailevat objektien kulttuurisesta paikasta ja merkityksestä. Leimattua eli marginaalisena ja keskukseen nähden alempiarvoisena koettua identiteettiä on mahdollista vastustaa esimerkiksi *vastapuheen* avulla. Juhila määrittelee vastapuheen ”sellaisiksi leimattua identiteettiä kommentoiviksi ja vastustaviksi teoiksi, joiden tarkoituksena on esittää tämän identiteetin erilaisuus suhteessa kulttuurisesti vallitsevaan kategorisoinnin tapaan”. Vastapuhe kohdistuu aina vakiintuneisiin kategorioihin ja merkityksiin, joita ilman tällainen puhe ei olisi mahdollista. (Juhila 2004, 29.) Merkitys voi siis olla vakiintunut ja näyttää luonnolliselta, mutta kuitenkin se on aina representaatiojärjestelmän kautta rakennettu (Hall 1997, 21).

1.2.1.3 Konstruktiot

Representaatioiden ja kategorisoinnin esittelyn jälkeen on helppo ymmärtää sosiaalisen konstruktionismin perusidea, jossa edellisten käsitteiden luonne mielestäni tiivistyy. *Konstruktionismin* keskiössä on käsitys tiedon olemuksesta: konstruktionistien mukaan se on aina sosiaalisen neuvottelun tulos – tieto on siis heidän mukaansa *sosiaalinen konstruktio*. Kuten representaatioiden ja kategorisoinnin määrittelystä voi jo päätellä, sosiaalisen konstruktionismin lähtökohtana on kielenkäytön käsittäminen aktiiviseksi sosiaalisesti toiminnaksi. Kielenkäyttö nähdään toimintana, jossa kulloinkin puheen kohteena olevat objektit rakentuvat ja jonka kautta näin konstruoitua tietoa jaetaan ja uusinnetaan. (Nikander 2001, 282–283.)

Konstruktionistisen ajattelutavan mukaan maailma sinänsä ei aseta minkäänlaisia oletusarvoja tai rajoituksia sille, millaisten sanojen avulla kuvaamme sen ilmiöitä (Nikander 2001, 283). Näin sosiaalisen konstruktionismin idealle pohjautuvassa tutkimuksessa ei ole kyse objektiivisen todellisuuden löytämisestä vaan siitä, miten maailmasta konstruoidaan ja käytetään erilaisia representaatioita (Burr 2004, 140). Ian Hackingin mukaan

konstruktionistit suhtautuvatkin vallitseviin asiantiloihin kriittisesti ja heidän ajattelunsa niitä kohtaan voidaan tiivistää seuraavasti:

X:n [kulloinkin tutkimuskohteena olevan asiantilan, AK] ei tarvitsisi olla olemassa, tai sen ei tarvitse olla lainkaan sellainen kuin se on. X, tai X sellaisena kuin se on nyt, ei ole välttämätöntä seurausta asioiden luonteesta; X ei ole väistämätön. (Hacking 2009, 20.)

Tällainen konstruktionistinen ajattelu minkä tahansa X:n suhteen on ollut vapauttavaa. Sen avulla on ymmärretty, etteivät esimerkiksi äitiys ja sen merkitykset ole synnyttämisen ja lastenkasvattamisen väistämättömiä seurauksia vaan pikemminkin ideologioiden, yhteiskunnallisten voimien ja historiallisten tapahtumien synnyttämiä konstruktioita. (Hacking mts. 14.)

Konstruktionistinen näkökulma kielenkäyttöön ja tiedon rakentumiseen pohjautuu jo aikaisemmin mainitsemani Saussuren sekä Michel Foucault'n ajatuksille. Saussure tarkasteli representaatioita sanojen tapana toimia itsensä ulkopuolisten objektien merkkeinä ja painotti järjestelmän sopimuksenvaraisuutta, mutta vasta Foucault kiinnostui representaatioista sosiaalisen tiedon tuottamisen lähteenä, Saussuren teorioita avoimempana ja mutkikkaampana valtaan kytkeytyvänä systeeminä. Häntä kiinnosti tiedon tuottaminen *diskursseissa*, joilla tarkoitetaan ryhmää väittämiä, jotka tarjoavat ihmisille kielien jostakin tietystä aiheesta puhumiseksi eli tiedon representoimiseksi jonakin tiettyinä historiallisena hetkenä. Hallin lainaaman Jeffrey Weeksin (1981 & 1985) mukaan esimerkiksi homoseksuaalista käyttäytymistä lienee aina ollut, mutta ”homoseksuaali” tiettyinä sosiaalisena subjektina rakennettiin vasta 1800-luvun moraalisisissa, oikeudellisissa ja psykiatrisissa diskursseissa. Asioita ja tapahtumia on siis olemassa, mutta merkityksensä niiden voidaan ajatella saavan vasta diskurssien kautta, ja juuri tämä idea on konstruktionistisen kielikäsitteilyn keskiössä. (Hall 1997, 42–46.)

Sosiaalista konstruktionismia on kritisoitu sen tavasta kyseenalaistaa objektiivisen totuuden saavuttamisen mahdollisuus. Arvostelijat ovat kysyneet, miten sosiaalinen konstruktionismi itsessään voi olla olemassa ja miksi sen tuottamaan tietoon tulisi luottaa, mikäli kaikki tieto on vain konstruktioita (Nikander 2001, 292). Hackingin mielestä on kuitenkin tärkeää huomioda, minkä sosiaalinen konstruktionismi oikeastaan väittää olevan sosiaalisesti rakentunutta. Jos esimerkiksi tutkitaan naispakolaisuutta sosiaalisena konstruktiona, konstruoituja eivät ensisijaisesti ole yksittäiset ihmiset eli tässä tapauksessa naispakolaiset, vaan konstruoitua on naispakolaisen luokka, sen idea. Mikäli

taas tarkasteltaisiin talouden sosiaalista rakentumista, ei kyse Hackingin mukaan olisi siitä, onko jonkin tietyn valtion taloutta olemassa. Sen sijaan sosiaalisesti konstruktioiksi voitaisiin väittää näennäisen väistämättömältä ja välttämättömältä vaikuttavaa talouden ideaa. Ideat ja objektit sekoitetaan usein toisiinsa, mutta kuitenkin ne tulisi pitää erossa, jotta itse sosiaalisen konstruktionismin idea tulisi oikeinymmärretyksi. (Hacking 2009, 25, 27, 30, 50.)

Ensisijaisesti sosiaalinen konstruktionismi on siis ideoiden konstruoinnin tutkimista, mutta toisaalta se tunnustaa, että ideat vaikuttavat ihmisiin: yksilön voi ajatella olevan sosiaalisesti rakentunut tietynlaiseksi, johonkin tiettyyn kategoriaan kuuluvaksi ihmiseksi (Hacking 2009, 27). Esimerkiksi mielisairaaksi leimaamisen eli mielisairaana kategoriaan sijoittamisen on sanottu vaikuttavan merkittävästi siihen, miltä ihminen näyttää niin muiden silmissä kuin omissa silmissäänkin. Toisinaan konstruktionismia onkin kritisoitu nimenomaan liiasta determinismistä, ihmisen hahmottamisesta vain tahdottomana kielellisten prosessien tuotteena. (Burr 2004, 110, 136–137.) Tällöin on kuitenkin hyvä muistaa mahdollisuus vastapuheeseen sekä keskusten ja marginaalinen kulttuurisesta paikasta jatkuvasti käytävä kamppailu. Myös Hacking kirjoittaa, kuinka ihmiset ”voivat tehdä epäsuoria tai jopa ääneen lausuttuja valintoja, sopeutua tai omaksua elintapoja sopiakseen luokitukseen tai päästäkseen eroon juuri siitä luokituksesta, jota heihin sovelletaan (Hacking mts. 57). Sosiaaliset konstruktio on siis tärkeää ymmärtää historiallisiksi ja muuttuviksi, kullekin aikakaudelle ominaisten diskurssien kautta suodattuviksi rakennelmiksi, mikä on myös pro gradu -tutkielmani lähtökohtainen ajatus.

1.2.1.4 Hulluus

Koska tutkielmani rakentuu hulluuden ympärille ja käytän käsitettä toistuvasti, koen tarpeelliseksi tehdä representaatioiden, kategorisoinnin ja konstruktioiden määrittelyn jatkoksi selkoa myös tästä käsitteestä – onhan *hulluus* graduni keskeisin käsite. Kuten tutkimuskysymyksistäni käy ilmi, tavoitteenani on tarkastella hulluuden konstruointia erilaisissa kulttuurisissa teksteissä ja konteksteissa, ja näin ollen käsitteen sisällön ja merkityksen tarkempi määrittely on vasta aineistoanalyysini tehtävä. Yhden asian voin ja haluan kuitenkin tehdä selväksi jo tässä vaiheessa: en samaista hulluutta ja mielisairautta toisiinsa.

Vaikka hulluus ei ole tutkimuksessani yhtä kuin mielisairaus, olen tietoinen siitä, että näillä kahdella on merkittävä yhteytensä. Myös teoksen *Hulluuden houkutus* (2008) kirjoittaja Timo Airaksinen myöntää, että ”[u]sein hulluus toki samaistetaan mielisairauteen, kuten silloin kun psykiatrisen sairaalan sijasta puhutaan hullujenhuoneesta” (Airaksinen 2008, 17). Samankaltaisen samaistamisilmiön olen havainnut kertoessani graduni aiheen siitä kiinnostuneille ihmisille; tällöin ihmiset ovat useimmiten aktivoituneet puhumaan nimenomaan mielisairaista ja -sairauksista. En siis väitä, etteikö hulluuden sosiaaliseen representaatioon kuuluisi esimerkiksi juuri mielisairaita ja -sairauksia koskevia käsityksiä, mutta silti mielisairaudella ja hulluudella on merkittävä ero: mielisairaus on sairaus ja kuuluu käsitteenä lääketieteen alueelle, kun taas hulluus on esimerkiksi mielisairautta koskevia kulttuurisia käsityksiä sisältävä sosiaalinen konstruktio, jota minä voin kulttuurintutkimuksen käsittein lähestyä.

Airaksinen kirjoittaa, että ”[o]n suuri vahinko, jos hulluus samaistetaan mielisairauteen. Silloin menetetään mahdollisuus ymmärtää hulluuden luonnetta, merkitystä ja tehtävää ihmisten elämässä” (Airaksinen 2008, 17). Mikäli itsekkin samaistaisin hulluuden ja mielisairauden toisiinsa, menettäisin tutkimukseni kannalta jotakin hyvin olennaista eli mahdollisuuden ymmärtää hulluutta erontekona, johon valta ja erilaiset sosiaaliset kontekstit lyövät leimansa. Hulluuden käsite, jota ei käytetä mielisairauden synonyymina, antaa myös mahdollisuuden tarkastella niin sanottua normaaliutta, sillä marginaalia tarkasteltaessa piirrämme toiseuden ohella aina myös käsitystä siitä, keitä me itse olemme (ks. esim. Jokinen ym. 2004, 10). Tässä työssä hulluus ei siis ole mielisairautta vaan erontekoa, jossa konstruoidaan käsityksiä niin erilaisuudesta kuin normaaliuudestakin.

Toisinaan aikakauden ja vallan aspektit sisältävä hulluus on mielisairautta kuvaavampi käsite puhuttaessa myös psykiatrisista tautiluokituksesta; leimasihan psykiatria pitkään esimerkiksi homo- ja biseksuaalisuuden sekä itsetyydytyksen merkeiksi sairaasta sielunelämästä (ks. esim. Neuman-Rahn 1924, 122–125). Nykypäivän kontekstista katsottuna ymmärretään, että tällöin oli todellisen sairauden sijasta kyse nimenomaan erontesta, tavoiteltavan ja paheksuttavan käytöksen rajojen konstruoinnista hulluuden avulla. Tarkoitukseni ei kuitenkaan ole ottaa kantaa näin toimineiden ihmisten toimintaan, mikä on jälleen seurausta nojautumisestani konstruktionistiseen tutkimusotteeseen. Kun käyttäytymisen alkuperä ymmärretään sosiaalisesti, ei sitä tule missään nimessä irrottaa asiayhteydestään. Sen sijaan ihmiset on pyrittävä näkemään sosiaalisessa kontekstissaan, jotta heidän todellinen ymmärtäminen olisi mahdollista. (Burr 2004, 38.) Tutkies-

sani hulluutta sosiaalisena konstruktiona sanoudun siis irti ihmisten arvottamisesta heidän näkemystensä pohjalta – huomioni on ainoastaan siinä, miten aineistossani konstruoidaan erilaisia hulluuden representaatioita.

Airaksisen mukaan ”ihmisen hulluus on jäänyt psykiatrian varjoon, mistä se täytyy vapauttaa” (Airaksinen 2008, 17). Kyseisessä teoksessaan hän pyrkii vapauttamaan sitä tästä varjosta esittämällä filosofisia tulkintoja hulluudesta houkuttelevana, onnen saavuttaneen nykyihmisen olotilana. Oman työni kannalta Airaksisen teos ja hänen siinä esittämänsä pohdinnat ovat oiva johtolanka siitä, että hulluuden sosiaaliseen konstruktiin kuuluu mahdollisesti yhä enenevässä määrin myös muita kuin mielisairauksia ja -sairaita koskevia käsityksiä. Konkreettisimmin olen törmännyt ilmiöön lähdekirjoja kartoittaessani; hakusana ”hulluus” tuottaa kirjaston tietokannasta lukuisia, esimerkiksi teosten *Hulluna sieniin* ja *Hulluna rakkaudesta* kaltaisia osumia. Koska en samaista hulluutta ja mielisairautta toisiinsa, vaan tarkastelen hulluutta erilaisena ja normaalina pidetyn käytöksen rajoja piirtävänä prosessina, olen tietoinen myös tämänkaltaisen tavanomaisuuden rajat ylittävän erilaisuuden olemassaolosta. Erityisesti tutkielmani loppupuolella, *Prinsessa*-elokuvaa nykyculttuurin tuotteena analysoidessani pohdin, konstruoidaanko hulluutta siinä edelleen mielisairaudesta vai voisiko se olla erilaisuutta, josta ajatus sairaudesta on väistynyt taka-alalle ja tilalle on noussut jotakin muuta, aikaisempia myönteisempiä eron merkityksiä kantavaa toiseutta.

1.2.2 Edeltäviä konstruktionistisia tulkintoja

Konstruktionistista ilmiötä tarkasteleva pro graduni ei ole lähtökohdiltaan poikkeuksellinen vaan pikemminkin tavanomainen; se sijoittuu monien muiden eri tieteenaloilla tehtyjen sosiaaliseen konstruktionismiin nojaavien tutkimusten joukkoon. Hacking huudahtaakin konstruktionismista kirjoittaessaan kuvaavasti, ”[k]uinka monien asioiden sanotaankaan olevan sosiaalisesti rakentuneita!”. Huudahdustaan hän havainnollistaa aakkosjärjestyksessä etenevällä konstruktionististen tutkimusten listalla, jossa esimerkiksi n-kirjaimen kohdalta löytyy ”naispakolainen” ja t-kirjaimen kohdalta Bergerin ja Luckmannin tarkastelema ”todellisuus”. (Hacking 2009, 13.) H-kirjaimen alla Hackingin listalla on ”homoseksuaalinen kulttuuri”, mutta yhtä lailla sinne sijoittuu myös oma tutkimuskohteeni eli ”hulluus”.

Kyseinen tutkimusote on siis innoittanut lukuisia tutkijoita, mutta vastaavasti se on saanut osakseen myös kritiikkiä, mihin olen jo edellä viitannut. Keskustelua on käyty erityisesti sosiologiassa, jossa se on kulminoitunut rakennetta ja kulttuuria painottavien näkökulmien väliseksi vastakkainasetteluksi. Yksi usein toistuva kritisoijien argumentti on kiinnittynyt kysymykseen, miten konstruktionistinen tutkimusote voi itsessään tuottaa pätevää todellisuutta koskevaa tietoa, mikäli kaikki on sosiaalisesti konstruoitua. Esimerkiksi Pertti Töttö on asettanut konstruktionismin ja toden vastakkain artikkelissaan *Totta vai konstruktioita?* (2001) ja toteaa, että ”[k]onstruktionismin paradoksi on siinä, ettei oppia voi soveltaa siihen itseensä” (Töttö 2001, 11). Myös Pertti Alasuutari, joka itse asettuu puolustamaan konstruktionismia, on kirjoittanut sitä puutteellisesti tuntevien tahojen sortuvan usein luulemaan, että jonkin ilmiön konstruointia tarkasteleva tutkija väittää, ettei koko ilmiötä ole oikeasti olemassa. Konstruktionismia hyödyntävien tutkimusten kohdalla onkin toisinaan puhuttu niin sanotusta nollatutkimuksesta, joka ei pysty tuottamaan yhteiskunnallisesti merkittäviä tuloksia. Alasuutarin mukaan kyse on kuitenkin väärinymmärryksestä: sen sijaan, että konstruktionistit kyseenalaistaisivat tutkimiansa ilmiöiden olemassaolon, he pyrkivät kyseenalaistamaan ilmiöiden itsestäänselvyyden ja osoittamaan kyseisen ajattelutavan seuraukset. (Alasuutari 2006, 80, 90.)

Merkittävimpien konstruktionismiin pohjautuvien tutkimusten on sanottu liittyneen sukupuoliin. Esimerkiksi feministit kehittivät aikanaan konstruktionistisen *sosiaalisen sukupuolen* käsitteen eli sanan *gender* viittaamaan sukupuolierojen sosiaaliseen, ei-biologiseen taustaan. (Hacking 2009, 21–22.) Käsillä olevan tutkimuksen kannalta hedelemällisin sukupuolta ja sukupuolieroa käsittelevä teos on Jan Löfströmin väitöskirja *Sukupuoliero agraarikulttuurissa* (1999), joka kiinnittyy omaan aiheeseeni eron ja eron-teen teemojen kautta. Löfström tarkastelee tutkimuksessaan esimerkiksi agraarikulttuurin piirissä vaikuttaneita naismaisina pidettyjä miehiä ja miehiksi koettuja naisia, jotka yhteisöt näyttävät hänen tutkimusaineistonsa valossa hyväksyneen – suhtautuminen kiteytyykin osuvasti teoksen alaotsikkoon ”*Se nyt vaan on semmonen*”. Hyväksyvistä suhtautumisesta huolimatta kyseessä oli kuitenkin erilaisuus, ja siihen, miten kyseinen erilaisuus kategorisoitiin, palaan myöhemmin uudelleen.

Konstruktionistinen tutkimusote on saanut aikaan vilkasta keskustelua myös muista syistä kuin sille ominaisten todellisuuden olemusta koskevien pohdintojen vuoksi. Alasuutarin mukaan kritiikki on useimmiten keskittynyt kahteen argumenttiin: toisen mukaan kyseessä on jo edellä mainitsemani nollatutkimus, jolta puuttuu yhteiskunnalli-

nen relevanssi, ja toisen argumentin mukaan konstruktionismiin nojautuvat tutkijat ovat kiinnostuneita ainoastaan ihmisten kokemuksista ja tulkinnoista. Kulttuurin merkitys on koettu ylikorostuneeksi, mikä on arvostelijoiden mukaan johtanut idealismiin, jossa toimijat ovat kadonneet ja jäljelle on jäänyt vain merkityksiä ja tulkintoja. (Alasuutari 2006, 79–80.) Esimerkiksi Vesa Puuronen on esittänyt, että liiallinen konstruktionismin ja kulttuurin painottaminen johti 1990-luvun sosiologiassa siihen, ettei laman aiheuttamiin sosiaalisiin ongelmiin osattu tarttua oikealla tavalla, vaan keskityttiin tutkimaan ”työttömyyden sijasta työttömyyttä koskevia diskursseja” ja ”köyhyyden sijasta köyhyyttä koskevia diskursseja” (Puuronen 2005, 57). Alasuutari on vastannut kritiikkiin huomauttamalla, ettei merkitysten painottaminen tarkoita toiminnan hylkäämistä, vaan tulkintojen ja tilannemäärittelyjen analysoinnin tarkoituksena on nimenomaan tehdä ihmisten toiminta ymmärrettäväksi (Alasuutari mts. 79). Mielestäni esimerkiksi edellä mainitsemani Löfströmin väitöskirja havainnollistaa Alasuutarin argumenttia osuvasti. Tutkimuksessa Löfströmin huomio on mieheydessä ja naiseudessa, jotka eivät ole itsestään selviä ja annettuja vaan kulttuurisia ja muuttuvia ilmiöitä. Toimijat ja toiminta ovat kuitenkin jatkuvasti läsnä; mieheys ja naiseus ohjasivat agraarikulttuurin piirissä eläneitä ihmisiä, ja niiden merkitysten, rajojen ja tulkintojen tarkastelu tekee näiden ihmisten maailmankuvaa ja toimintaa ymmärrettävämmäksi.

Myös muistelukerronta, jota itsekin hyödynnän aineistonani, on luonteeltaan konstruktionistista. Itse asiassa muistoihin pohjautuvien tutkimusten tuottamaa tietoa on luonnehdittu rekonstruktionistiseksi: muistelijoiden tuottama kuva ei ole menneisyyden kopio vaan muistelukontekstissa tuotettu konstruktio, ja tutkijan siitä tuottamat tulkinnat muuttavat sen edelleen rekonstruktioksi (Fingeroos & Haanpää 2006, 34). Esimerkiksi juuri perinteentutkimuksen alalla muistitiedon käyttäminen tutkimusaineistona on nykyään suosiossa, ja yksi tällainen, käsillä olevan työn kanssa osittain vastaavia käsitteitä hyödyntävä tutkimus on Jyrki Pöysän väitöskirja *Jätjän synty* (1997). Tutkimuksessa Pöysän mielenkiinnon kohteena on metsätyöläiseen viittaava ”jätkä” sosiaalisena, sisällöltään muuttuvana kategoriana. Jätkä – samoin kuin oman tutkimukseni hulluus – näytetään Pöysän tarkastelemien muistojen ja kansanperinteen valossa kategoriana, johon on eri aikoina kiinnitetty erilaisia merkityksiä: aluksi se on negatiivinen, pääasiassa kiertelevästä työmiehestä käytetty nimitys mutta muuttuu sittemmin huomattavasti myönteisemmäksi, metsätyöläisten itse itsestään käyttämäksi nimitykseksi.

Edeltävän tutkimuksen joukosta löytyy myös esimerkkejä, joissa konstruktionistinen tutkimusote yhdistyy nimenomaan hulluuteen tutkimuskohteena. Kuuluisin konstruktionismin ja hulluuden yhdistänyt tutkija lienee Michel Foucault, jonka esittelin jo edellä kehitelleen tapaa ymmärtää kielen representaatioiden toiminta konstruktionistiseksi. Hän tarkasteli urallaan myös esimerkiksi seksuaalisuutta, mutta 1960-luvun alussa valmistuneessa, alun perin ranskankielisessä väitöskirjassaan *History of Madness* (2006 [1961]) hän keskittyi nimenomaan hulluuteen. Kyseisessä tutkimuksessa hän havainnoi hulluuden merkityksiä erilaisissa asiayhteyksissä erityisesti vuosina 1650–1800 eli ennen psykiatrisen sairauskäsityksen syntyä. Foucault näki siis selkeän eron hulluuden ja mielisairauden, sosiaalisen konstruktion ja psykiatriseen sairauteen viittaavan käsitteen välillä ja on osaltaan innoittanut ja viitoittanut myös omaa hulluutta koskevaa sosiaaliseen konstruktionismiin pohjautuvaa ajattelua.

On esitetty, että yksi syy konstruktionismin osakseen saamalle arvostelulle olisi juuri Foucault'n kehittämän diskurssin käsitteen ymmärtäminen liian suppeassa mielessä, mikä olisi ruokkinut kritiikkiä idealismista ja toimijoiden hukkaamisesta. Nimenomaan foucaultlaisessa mielessä diskurssi ei kuitenkaan esimerkiksi Alasuutarin mielestä viittaa vain kieleen ja tulkintoihin materiaalsen maailman vastakohtana vaan pyrkii päinvastoin välttämään tällaisen asetelman. (Alasuutari 2006, 79, 86.) Myös Erkki Karvonen on kirjoittanut diskurssin käsitteestä samansuuntaisesti ja painottanut, että tarkastellessaan diskursseja tutkijat pyrkivät selvittämään niitä tekijöitä, jotka ohjaavat todellisuuden hahmottamista, asettavat toiminnan päämääriä ja suuntaavat siten myös itse toimintaa (Karvonen 2003, 19). Alasuutarin mukaan konstruktionistisen tutkimusotteen osakseen saama kritiikki onkin useimmiten ollut seurausta siitä, etteivät kritisoijat ole tunteet kyseistä tutkimusotetta, sen metodeja ja käsitteitä riittävän hyvin. Vastakkainasettelua rakenteellisen ja kulttuurisen näkökulman välillä hän pitää näin ollen aikansa eläneenä ja turhana, sillä ”yhteiskuntaelämä on täynnä kiintoisia ja kiperiäkin ongelmia, joten kentällä on kyllä tilaa kaikille tutkimusotteille ja niiden kombinaatioille”. (Alasuutari mts. 82, 85, 90.)

1.2.3 Suhde mentaliteettien historiaan ja mikrohistoriaan

Edellä esittelemäni Bergerin ja Luckmannin *Todellisuuden sosiaalinen rakentuminen*, sosiaalipsykologian alalla kehitetyt vastaavat teoriat ja käsitteet sekä aikaisemman tutkimuksen viitoittama esimerkki mahdollistavat hulluuden tarkastelun sosiaalisena kon-

struktiona. Hulluus mahdollisena tutkimuskohteena on kuitenkin vaatinut konstruktionistisen ajattelun kehittymisen ohella myös toisenlaista ajattelumuutosta, mitä koen tarpeelliseksi selventää vielä näin teoreettisen viitekehysten päätteeksi. Kutakuinkin 1970-luvulle saakka inhimillistä ajattelua ja toimintaa tarkasteleva tutkimus pyrki nimitäin sivuuttamaan liian epävirallisina tai esimerkiksi seksuaalisuuden kaltaisina tabuina pitämänsä aiheet (Peltonen 1992, 30, 61–62). Myös hulluutta laitoshoidtoa vaativana poikkeavuutena on luonnehdittu nimenomaan tabuksi (ks. esim. Knuutila 1990, 39).

Kuten edellisessä aluvussa mainitsin, Foucault tarttui tuotannossaan rohkeasti sekä seksuaalisuuteen että hulluuteen. Hänen näitä usein tabuiksi miellettyjä teemoja käsittelevät teoksensa ajoittuvat noin 1960–1980-luvuille, mikä kuvaa osuvasti meneillään ollutta muutosta. 1970-luvulla alkoi vaikuttaa niin kutsuttu *uusi mentaliteettien historia*, joka toi tutkimuksen keskiöön aiemmin perifeeriseksi tai sovinnaisuussyistä liian vaikeiksi koettuja aihepiirejä. Uusi mentaliteettien historia marssitti huomion keskipisteeseen uudenlaisia subjekteja, esimerkiksi talonpoikia, merimiehiä, rikollisia ja hulluina pidettyjä ihmisiä. (Peltonen 1992, 9.) Tilanne oli varsin poikkeuksellinen, sillä historiantutkimus, jonka piirissä tällaiset uudet ajatukset saivat alkunsa, oli perinteisesti keskittynyt vain kulttuurin ja politiikan merkkihenkilöiden tekoihin ja ajatuksiin (Peltonen 1999, 51).

Uutta mentaliteettien historiaa ja omaa aihettani yhdistää siis tutkimuskohde, hankalasti lähestyttäväksi tai osittain suoranaiseksi tabuksi mielletty aihe. Entä miten muutoin nämä kaksi suhteutuvat toisiinsa, ja mitä mentaliteettien historia itse asiassa on? Matti Peltosen mukaan uudesta mentaliteettien historiasta on vaikea muodostaa yksiselitteistä määritelmää, mutta ainakaan kyse ei ole paluusta 1900-luvun alussa innostaneen ajan hengen tai kansallishengen tarkasteluun. Pikemminkin mielenkiinnon kohteena ajatellaan olevan ”kollektiivisempi, tunnevaltaisempi ja vähemmän reflektoitu ajattelu kuin mistä aate- ja oppihistoria on kiinnostunut”. (Peltonen 1992, 6–7, 60.) Myöskään mentaliteetin käsitteen sisällöstä sinänsä ei ole täyttä yksimielisyyttä. Yhden, Markku Hyrkkäsen esiin nostaman määritelmän mukaan mentaliteetti on ihmisten toiminnassa ilmenevä ”tietylle yhteisölle tietynä aikana ominainen ajattelun ja tuntemisen sisältöjen ja tapojen kokonaisuus”. (Hyrkkänen 2002, 73, 76.) Näin ollen mentaliteetin käsite tulee lähelle yhtä pro graduni keskeisintä käsitettä, sosiaalisia representaatioita, joiden on ajateltu sisältävän nimenomaan sosiaalista toimintaa ohjaavaa ja siinä rakentuvaa kollektiivista arkitietoa.

Samanaikaisesti uuden mentaliteettien historian kanssa puhutaan usein myös mikrohistoriasta, josta löytyy niin ikään yhtymäkohtia käsillä olevaan aiheeseen. *Mikrohistoria* sai uuden mentaliteettien historian tavoin alkunsa 1970-luvulla, ja molempien yhteydessä mainitaan usein samoja tutkijoita, esimerkiksi jo tutkielmani taustaa ja tavoitteita esitellessäni mainitsemani Carlo Ginzburg. Mikrohistoria haluaa nimensä mukaisesti siirtyä yhteiskuntaa makrosuurein tarkastelevasta tutkimustyylistä mikrotasolle eli pienempään mittakaavaan, ja myös se sijoittaa tutkimuksen keskiöön ennalta tuntemattomia, uudenlaisia subjekteja. Mikrohistorialla sekä Bergerin ja Luckmannin kuuluisalla teoksella onkin osin samankaltainen syntytausta: molemmat haluavat siirtää huomion yhteiskunnan rakenteiden tarkastelusta yksilötasolle. Vaikka uudella mentaliteettien historialla ja mikrohistorialla on monia yhtymäkohtia, Peltosen mielestä ne eivät kuitenkaan ole keskenään täysin vaihdettavissa. ”[M]entaliteettien historiassa – – tuodaan esille uudella tavalla määritelty tutkimuskohde, kun taas mikrohistoria on tutkimuksen yleistä strategiaa valaiseva termi”, selvittää Peltonen. (Peltonen 1999, 13, 19, 124.)

Mikrohistoriaa on kritisoitu epätyypillisen menneisyyskuvan tuottamisesta sekä vaivalla kasatun historiakuvan pirstaloimisesta. Tällaisessa kritiikissä mikrohistoria on kuitenkin ymmärretty väärin, sillä pohjimmiltaan mikrohistoria on kiinnostunut suurista asioista ja etenee parhaimmillaan mikrotasolta makrotasolle saakka. Mikrohistorian onkin sanottu rakentuvan poikkeuksellisen tyyppillisyyden varaan; sitä kiinnostavat pienet, aiemmin sivuutetut yksityiskohdat – poikkeavuudet, jotka eivät ehkä sittenkään ole niin poikkeuksellisia. Ginzburg on kutsunut tällaisia poikkeuksellisia tyyppisyyksiä nimenomaan johtolangoiksi eli johonkin suurempaan kokonaisuuteen viittaaviksi osailmiöiksi. (Peltonen 1999, 26, 55, 131.) Myös hulluuden voi mielestäni ajatella olevan tällainen tyyppillinen poikkeus, sillä vaikka se toisaalta on erilaisuutta ja poikkeavuutta, se piirtää samalla kuvaa koko yhteiskunnasta ja siitä, mihin poikkeavan ja hyväksytyyn käytöksen rajanormit on kulloinkin vedetty.

Pro graduni aineisto rakentuu osin muistelukerronnan varaan, ja myös muistojen nouseminen tutkimuskohteeksi on osittain seurausta mikrohistorian noususta. Mielenkiintoa muistoja kohtaan on ruokkinut esimerkiksi Ranskassa vuosina 1984–1992 toteutettu kirjoitushanke *Muistin paikat*, joka rakentui nimensä mukaisesti muistin paikkojen varaan. Siinä mielenkiinto kohdistui esineellisiin tai ei-esineellisiin symboleihin, joihin ranskalaisten muistot kiinnittyivät, siis eräänlaisiin mikroilmiöihin, joiden kautta pyrittiin hahmottamaan ranskalaisuutta laajana makroilmiönä. (Peltonen 1999, 95–106.)

Myös tässä tutkimuksessa muistot ovat eräänlaisia mikrotasoisia johtolankoja, joiden kautta pyrin näkemään jotain laajempaa, merkkejä hulluuden ja sitä kautta myös normaaliuden konstruoinnista. Kiinnostus muistoja kohtaan kertoo myös mentaliteettien historialle ja mikrohistorialle tyypillisestä mielenkiinnosta alhaisina, arkisina ja vähäpätöisinä pidettyjä aineistoja kohtaan (ks. esim. Peltonen 1992, 16). Mielenkiintoa tällaisia tutkimusaineistoja kohtaan kuvastaa osaltaan myös oma, seuraavaksi esittelyvuoron saava aineistokokonaisuuteni.

1.3 Tutkimusaineistojen muodostaminen ja metodit

Tutkimusaineistoni muodostaminen lähti liikkeelle materiaalista, jonka uudeltaisista tutkimuskohteista ja -aineistoista kiinnostunut mikrohistoria nosti pinnalle: Harjamäen sairaalaa koskevista muistoista. Kyseinen aineistokorpus on kerätty kandidaatintutkielmaani varten vuodenvaihteessa 2007–2008, ja tässä työssä analysoin sitä hulluutta koskevana paikallisena muistitietona pääluvussa numero kolme. Pro gradu -tutkielmaani varten halusin kuitenkin laajentaa kandidaatintutkielmani aineistoa, irrottaa sen Harjamäen sairaalasta ja siirtyä tarkastelemaan hulluutta myös muista näkökulmista. Samalla graduni lähti liikkumaan kohti moniaineistoisuutta, ja näin ollen ryhdyin kartoittamaan muita mahdollisia tutkimusaineistoja. Kun aloitin työtäni syksyllä 2010, oli elokuvateattereihin juuri saapunut Kellokosken mielisairaalaan sijoittuva, tositapahtumiin pohjautuva *Prinsessa* (2010). Samoihin aikoihin elokuvan kanssa julkaistiin samaisen aiheen ympärille rakentuva, Prinsessan eli Anna Svedholmin elämää käsittelevä teos *Kellokosken prinsessa* (2010). Kyseisen elokuvan sekä kirjan ajankohtaisuuden vuoksi ne tuntuivat luonnollisilta valinnoilta osaksi aineistoani, ja pääluvussa numero neljä analysoin niitä nykykulttuurin uusimpina hulluuden representaatioina.

Kolmannen aineistokorpukseni muodostavat 1900-luvun eri vuosikymmeniltä peräisin olevat, erityyppiset kirjalliset tekstit, joiden pariin kulkeuduin mielisairaaloihin tavalla tai toisella liittyviin romaaneihin tutustuessani. Koska romaaneja oli tarjolla runsaasti, rajasin huomioni ainoastaan suomalaiseen kaunokirjallisuuteen, mistä muodostui sittemmin kaikkia aineistokorpuksiani yhdistävä teema; tarkasteluni keskipisteessä ovat ainoastaan suomalaiset hulluuden representaatiot. Aineistoa kartoittaessani huomasin, että hulluus on innoittanut suomalaisia kaunokirjailijoita halki viime vuosisadan: Aino Mannerin romaani *Viesti yöstä* 1930-luvulta kietoutuu päähenkilönsä mielisairauden ympärille, Aapelin *Siunatussa hulluudessa* Ana ja Vilippus kускаavat Elmeri-veljeään

mielisairaalaan 1950-luvulla ja Maria Vaara on käsitellyt aihetta usean romaanin voimin 1970–1980-luvuilla. Kukin näistä romaaneista vaikuttaa tulkintojeni taustalla eräänlaisena b-aineistona, mutta varsinaiseksi aineistokseni valitsin Vesa Huovion *Särkyneen toiveen kadun* vuodelta 1980. Huomioni kiinnittyi kyseiseen romaaniin sen realistisen, kirjoittajan omakohtaisiin kokemuksiin perustuvan otteen sekä mielenkiintoisen ristiriitaiseksi mieltämäni pappi mielisairaalassa -asetelman vuoksi.

Huovion romaanin lisäksi käytän kahta mielisairaanhoidajille suunnattua oppikirjaa sekä yhtä mielisairaanhoidon historiikkaa, joiden pariin minut ohjasi Harjamäen sairaalamuseossa Siilinjärvellä työskennellyt tuttavani; hän piti niitä teoksina, joiden sivuilta kirjoittamisajankohtana vallinnut hulluutta koskeva kulttuurinen ajattelu kiehtovasti heijastuu. Aineistoni kirjallisten tekstien joukossa on myös Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran (SKS) Kansanrunousarkistoon säilöttyjä kylähulluutta koskevia kirjoituksia, joita olen poiminut käyttööni *Hullun kirjoissa* (1990) -teoksen *Satayksi originellia* -osiosta. Näiden edellisen vuosisadan eri vuosikymmeniä edustavien kirjallisten tekstien kautta olen rakentanut pääluvun numero kaksi, jonka tavoitteena on tarkastella hulluuden representaatioita 1900-luvulta ja toimia vertailupohjana seuraavien lukujen aineistoille ja niistä tekemilleni havainnoille.

1.3.1 Moniaineistisuuden hyötyjä ja haasteita

Yhdessä eri aineistokorpuksistani muodostuu moniaineistoinen kokonaisuus eli kyseessä on aineistotriangulaatio, jota voidaan pitää jo eräänlaisena tutkimusmetodinani. *Aineistotriangulaatiolla* tarkoitetaan useiden erityyppisten aineistojen, esimerkiksi haastattelujen, lehtiartikkeleiden ja tilastotietojen, hyödyntämistä yhdessä ja samassa tutkimuksessa. Termi ”triangulaatio” viittaa alun perin matemaattiseen, eri pisteistä tapahtuvaan mittaamiseen, ja samankaltaista eri positioista tapahtuvaa tarkastelua sillä tarkoitetaan myös ihmistieteissä. Moniaineistisuuden hyödyntäminen ei ole ainoa tapa trianguloida tutkimuksessa; muita mahdollisia tapoja ovat ainakin tutkija-, teoria- ja menetelmätriangulaatio. Jotkut näistä triangulaation muodoista saattavat kuitenkin käydä kalliiksi ja viedä turhan paljon aikaa, ja esimerkiksi Jari Eskola ja Juha Suoranta nimeävätkin nimenomaan moniaineistisuuden triangulaation käyttökelpoisimmaksi muodoksi. (Eskola & Suoranta 1998, 68–70.)

Aineistotriangulaatiota on hyödyntänyt esimerkiksi Satu Apo tutkimuksessaan *Viinan voima* (2001), jossa tarkastelun keskiössä on suomalainen alkoholiajattelu ja -kulttuuri. Samoin kuin itse menettelen käsillä olevassa pro gradussani, myös Apo käyttää aineistonaan useita erityyppisiä ja eri aikakausilta peräisin olevia aineistoja, esimerkiksi sananlaskuja, kirjallista muistelukerrontaa sekä kaunokirjallisuutta. Tutkimuksensa moniaineistoisuutta hän perustelee selittämällä, että aineistotriangulaatiosta on hyötyä silloin, kun tutkimuksen kohteena on kansanomaisen alkoholiajattelun kaltainen ”laaja-alainen, ihmisten moniin toimintoihin ja yhteisön monien jäsenten elämään punoutuva kulttuuri-ilmiö”. Tällaisiin kompleksisiin ja monisärmäisiin kohteisiin yksi tai kaksi homogeenista aineistokorpusta avaisivat Apon mielestä liian niukasti näkökulmia. (Apo 2001, 32.) Mielestäni oman tutkimuskohteeni eli hulluuden voi Apon tarkasteleman alkoholikulttuurin tavoin nähdä laaja-alaisena ja monisärmäisenä ilmiönä, ja tässä kohdin on jälleen syytä muistaa, etten käytä hulluutta mielisairauden synonyymina vaan viittaan sillä laajempaan erilaisuuden ja eronteon prosessiin, jossa konstruoidaan tavanomaisuuden ja epätavallisuuden rajoja.

Eskola ja Suoranta huomauttavat, että triangulaatiota ei pidä harrastaa vain sen itsensä vuoksi tai olettaa, että jokainen tutkimusongelma vaatisi ratketakseen tukun erilaisia aineistoja (Eskola & Suoranta 1998, 70). Myös Apo myöntää, että aineistotriangulaatioissa on omat haasteensa, sillä ensinnäkin useiden ja monentyyppisten aineistojen hyödyntäminen tekee tutkimuksen rakenteesta väistämättä epäyhtenäisemmän ja vähemmän tiiviin kuin ainoastaan yhtä aineistokorpusta hyödynnettäessä. Pahimmillaan tuloksena on vain sarja eräänlaisia pienoistutkimuksia sekä lyhyt yhteenvetoluku. Parhaimmillaan moniaineistoisuutta hyödyntävät tutkimukset kuitenkin voittavat kiinnostavuudessa ja näkökulmien runsaudessa sen, minkä ne ovat mahdollisesti tiiviudessa ja koheesiossa hävinneet. (Apo 2001, 32–33.) Käsillä olevassa tutkimuksessa vasta yhteenvetoluku yhdistää luonnollisesti eri aineistoistani tekemäni havainnot lopullisesti, mutta olen pyrkinyt luomaan koheesiota vertailemalla ja peilaamalla aineistoja keskenään jo varsinaisissa käsittelylukuissani. Lisäksi jatkuvuutta luovat luvusta toiseen samoina säilyvät keskeiset käsitteet sekä ennen kaikkea konstruktionistinen tutkimusote.

Myös esimerkiksi David Silverman on esittänyt kritiikkiä aineistotriangulaatiota kohtaan. Hänen mukaansa moniaineistoisuutta hyödyntävän tutkimuksen sudenkuopaksi voi muodostua se, että tutkija olettaa kykenevänsä täydentämään yhden aineiston puutteita ja virheitä toisen aineiston kautta (Silverman 1993, 156). Eskola ja Suoranta kir-

joittavat niin ikään, että triangulaation käyttöä perustellaan usein mahdollisuudella korjata yhden näkökulman luotettavuusvirheitä toisen näkökulman avulla, minkä paikkansapitävyydestä ollaan kuitenkin montaa mieltä (Eskola & Suoranta 1998, 68). Itse asetan kuitenkin jo lähtökohtaisesti eri aineistokorpukseni samanarvoiseen asemaan, sillä tavoitteenani on tarkastella hulluutta nimenomaan erilaisissa kulttuurisissa teksteissä – yksikään niistä ei ole minulle toista arvokkaampi tai luotettavampi, enkä myöskään pyri irrottamaan aineistoista tekemiäni havaintoja niiden syntykontekstistaan. Vaikka käytänkin aineistotriangulaatiota, on koko Silvermanin esille nostama luotettavuus- ja virheellisyyskysymys tutkimukseni kannalta oikeastaan epäolennainen. Konstruktionismiin nojautuen en etsi aineistostani objektiivista totuutta, sillä hulluutta tutkittaessa sellaista ei ole olemassakaan; olen tekemisissä ainoastaan eri aikoina ja erilaisissa sosiaalisissa prosesseissa syntyneiden representaatioiden kanssa.

Tutkijan ja tutkittavien suhde on Silvermanin mielestä toinen aineistotriangulaation ongelmakohdista. Hän kirjoittaa olevan eettisesti arveluttavaa, että tutkija pyrkii toisista aineistoista saamiensa lisätietojen avulla ymmärtämään tutkittavaa kohdetta paremmin kuin yksittäisten aineistojen informantit. Tästä seuraa Silvermanin mukaan ei-toivottava tilanne, jossa tutkija asemoituu tutkittaviensa yläpuolelle, kun taas tutkittavat näyttävät häneen verrattuna tietämättömiltä ja alempiarvoisilta. (Silverman 1993, 158.) Apo vastaa Silvermanin kritiikkiin toteamalla, ettei tutkimuksen etiikalla sekä tutkittavien ja tutkijan tasa-arvoisuudella ole mitään tekemistä sen kanssa, että tutkija toisinaan ylittää yksittäisten informanttien tiedon. Hänen mukaansa asetelma on luonnollinen ja kääntyy toisinaan myös pääläelle, sillä myös tutkittavilla on aina väistämättä tietoa, jota tutkija ei ole vielä tavoittanut. (Apo 2001, 33–34.) Omalla kohdallani asetelma kääntyi Silvermanin oletukseen verrattuna päinvastaiseksi kerätessäni Harjamäen sairaalaa koskevaa muistitietoa. Tuolloin olin aihetta koskevien tietojeni osalta vielä aivan alkutaipaleella, ja haastatteluja tehdessäni koin itseni toistuvasti tilanteen tietämättömämmäksi osapuoleksi. Sittemmin aineistoni on laajentunut moniaineistoiseksi kokonaisuudeksi, ja erityisesti 1900-luvun alkupuolen mielisairaanhoitajien oppikirjojen kohdalla Silvermanin varoittelema tilanne saattaisi käydä toteen, sillä minulla on käytössä erilaista mielisairautta koskevaa kulttuurista tietoa kuin näiden oppaiden kirjoittajilla. Konstruktionistiseen tutkimusotteeseen kuuluu kuitenkin olennaisesti asiayhteyden huomioonottaminen ja pyrkimys ymmärtää tutkittavia ilmiöitä niiden syntykontekstien kautta. Näin olen olen alusta alkaen pyrkinyt hyödyntämään aineistotriangulaatiota ainoastaan avatakseni kyseiseen ilmiöön mahdollisimman monipuolisia ja mielenkiintoisia näkökulmia.

1.3.2 Aineiston esittely

Apon *Viinan voima* (2001) on osoittautunut työni metodologisten ratkaisujen kannalta tärkeäksi teokseksi: se on auttanut ymmärtämään aineistotriangulaation hyötyjä ja haasteita sekä käsittämään aineistokokonaisuuteni eräänlaiseksi etnografiseksi kentäksi, mihin palaan tarkemmin tuonnempana. Itse olen rakentanut jokaisen aineistokorpukseni ympärille yhden pääluvun, kun taas Apo on hyödyntänyt korpuksiaan hieman vapaamassa järjestyksessä ja analysoi esimerkiksi sananlaskuja useissa eri luvuissa. Perimmäiset tavoitteemme ovat kuitenkin jälleen samankaltaiset, sillä siinä missä Apo jäljittää aineistostaan suomalaisessa alkoholikulttuurissa ajan kuluessa tapahtuneita muutoksia, pyrin itse näkemään hulluuden konstruoinnissa erilaisten kulttuuristen tekstien ja kontekstien välillä ilmeneviä eroavaisuuksia. Seuraavassa esittelen tavoitteeseeni päästäkseni käyttämäni johtolangat eli aineistoni kolme eri korpusta siinä järjestyksessä, jossa niitä jatkossa tarkastelen.

1.3.2.1 Kirjalliset tekstit

Moniaineistoinen aineistokokonaisuuteni vanhin osa koostuu 1900-luvun kirjallisista teksteistä: kahdesta mielisairaanhoitajille suunnatusta oppikirjasta, yhdestä alan historiikista, romaanista sekä kylähulluista kertovista perinneteksteistä. Kyseisen korpuksen iäkkäin teksti on Karin Neuman-Rahnin (1876–1962) teos *Sielullisesti sairas ihminen ja hänen hoitonsa* vuodelta 1924. Kirjan laatija, Neuman-Rahn, on syntyjään suomenruotsalainen sielullisista häiriöistä kiinnostunut sairaanhoitaja, joka toimi työurallaan muun muassa sairaanhoitajaopiskelijoiden kouluttajana sekä vuonna 1918 perustetun, henkisen terveyden edistämiseen pyrkineen *Suomen sielunterveysseuran* sihteerinä. Hänen teoksensa on mielisairaanhoitajattarille kirjoitettu oppikirja, jonka noin 370 sivua koostuvat pääasiassa tekstistä mutta joukossa on myös erilaisista sielullisista sairauksista kärsivien ihmisten ulkomuotoa havainnollistavia kuvia. Neuman-Rahn aloittaa teoksensa katsauksella alan historiaan ja siirtyy sen jälkeen erittelemään normaalin ja sairaan sielunelämän eroja sekä sielullisten sairauksien ryhmittelyä ja ominaispiirteitä. Vaikka kyseessä on psykiatrian oppikirja, näkökulmani kannalta siinä on usein mielenkiintoisella tavalla kyse aikakaudelle soveliaan ja sopimattoman käytöksen rajojen konstruoinnista.

Jokainen käyttämäni kirjallisista teksteistä on peräisin viime vuosisadan eri vuosikymmeniltä, ja näin ollen Martti Kailan 1930-luvun lopulta ja 1960-luvun puolivälistä peräisin olevat teokset ovat ikänsä puolesta jo askelman lähempänä nykyaikaa. Teosten kirjoittaja on vuosina 1900–1978 elänyt psykiatri, joka työskenteli aikanaan esimerkiksi helsinkiläisen Lapinlahden sairaalan ylilääkärinä. Teoksista vanhempi, *Mielitaudit* vuodelta 1939, on noin 150-sivuinen mielisairaanhoitajien oppikirja, jonka sivuilla Kaila esittelee Neuman-Rahnin tavoin sielullisten sairauksien syitä, ryhmittelyä ja niistä kärsiville ihmisille ominaisia piirteitä. Kailan nuorempi teos, kutakuinkin 190-sivuinen vuonna 1966 ilmestynyt *Psykiatrian historia alan yleiskehityksen ja kulttuurihistorian valossa* on nimensä mukaisesti pikemminkin mielisairaanhoidon vaiheita tarkasteleva historiikki kuin alan oppikirja. Huomiota herättävää ja kiinnostavaa teoksissa on niiden erilainen sävy: molemmat ovat toki erilaisille yleisöille suunnattuja ja siten erilaisista positioista kirjoitettuja tekstejä, mutta yhtä lailla koen myös niiden välissä vaihtuneen historiallisen kontekstin vaikuttaneen tekstien erilaisiin tapoihin konstruoida hulluutta.

Vesa Huovion (1932–1981) *Särkyneen toiveen katu* vuodelta 1980 edustaa tarkastelemieni kirjallisten tekstien joukossa jälleen yhtä uutta, askeleen lähempänä nykyaikaa olevaa vuosikymmentä. Romaanin noin 170 sivua ovat syntyneet kirjoittajansa omakohhtaisten kokemusten kautta: Huovio on pappi, jonka tie vei toviksi särkyneen toiveen kadulle eli mielisairaalaan, ja kyseisessä romaanissa hänen äänellään puhuva minäkertoja kertoo sairaudestaan, elämästään ja kokemuksistaan mielisairaalan seinien sisällä. Päähuomio *Särkyneen toiveen kadussa* on sairaalaelämän kuvauksessa, mutta romaanin alussa kerrotaan myös laitoshoitoon päätymiseen johtaneista syistä sekä lopuksi vastavasti kotiinpaluusta. Yhtenäiseksi, mielenkiintoiseksi kokonaisuudeksi romaanin sitoo sitä alusta loppuun halkaiseva terveyden ja sairauden, normaaliuden ja hulluuden häilyvää rajaa pohtiva ote.

Pekka Laaksosen, Ulla Pielan ja Pirkko Lahden toimittama *Hullun kirjoissa* (1990) on ollut tutkielmani kannalta hedelmällinen teos: sen artikkeleita olen hyödyntänyt lähdeteksteinä, ja ennen kaikkea teos on tarjonnut minulle kirjallisten tekstien muodostaman aineistokorpukseni viimeisen osan, joukon kylähulluja käsitteleviä perinnetekstejä. Artikkelikokoelman perään teokseen on liitetty *Satayksi originellia* -osio, joka pitää nimensä mukaisesti sisällään satayksi SKS:n Kansanrunousarkistosta valikoitua, erikoisina pidettyjä ihmisiä käsittelevää tekstiä. Kansanrunousarkistoon ne ovat päätyneet esimerkiksi erilaisten kaskukilpailuiden ja perinnekeruiden kautta, ja ajallisesti niissä liiku-

taan 1800-luvun puolivälin ja 1970-luvun välisessä Suomessa. Valittaessa kertomuksia Kansanrunousarkiston suuresta ja moninaisesta kokonaisuudesta on kriteerinä antologiaan päätymiselle Laaksonen, Pielan ja Lahden mukaan ollut se, ”että niistä on voinut aistia kertojan tai muiden ihmisten pitävän kyseistä henkilöä omituisena, erikoisena” (Laaksonen ym. 1990, 10). Kyseisissä kertomuksissa ollaan siis hulluuden ytimessä, ja yhdessä Neuman-Rahnin, Kailan ja Huovion tekstien kanssa pyrin näkemään niissä 1900-luvulle luonteenomaisia hulluuden representaatioita, joihin vertaamalla on mahdollista ymmärtää uudemmissa aineistokorpuksissani mahdollisesti tapahtuneita muutoksia, niiden ominaista tapaa rakentaa ja ylläpitää hulluuden sosiaalista konstruktioita.

1.3.2.2 Muistelukerronta

Kirjallisten tekstien tarkastelua seuraavan luvun eli pääluvun numero kolme olen rakentanut Harjamäen sairaalaa ja sen potilaita koskevien muistojen varaan. 1900-luvun puolelle ajoittuviin kirjallisiin teksteihin verrattuna muistelukerronta on uudempaa, 2000-luvun kontekstissa tuotettua materiaalia, mutta toisaalta se on korpus, joka on ollut hallussani pisimpään ja josta kaikki lähti kandidaatintutkielmani kautta aikanaan liikkeelle. Aloitin muistojen keräämisen marraskuun alussa 2007 julkaisemalla *Uutis-Jousessa* eli Siilinjärven ja Maaningan yhteisessä paikallislehdessä kirjoituspyynnön, jossa kehoitin ihmisiä kirjoittamaan vapaamuotoisesti kaikenlaisista sairaalaan liittyvistä muistoistaan. Koska kirjoituspyyntöni näytti tuottavan vastauksia vain harvakseltaan, ryhdyin loppuvuodesta 2007 tekemään myös haastatteluja. Näin keräsin kandidaatintutkielmani aineiston, joka koostuu kolmesta kirjeestä sekä neljästä haastattelusta ja jota hyödynnän toistamiseen pro gradu -tutkielmassani.

Kirjoittamalla muistoistaan minulle kertoi yksi mies ja kaksi naista: Tauno, Marjatta sekä Hilikka. Vuonna 1940 syntynyt Tauno² (K2³) on toiminut Harjamäen sairaalassa harjoittelijana 1950-luvun lopulla, valmistunut sittemmin mielisairaanhoidajaksi ja työskennellyt eri sairaaloissa sekä virkatehtävissä. Hän on laatinut kirjeensä huolella ja muistelee siinä ihailtavan tarkasti esimerkiksi aikakauden palkkojen suuruutta sekä eri potilasosastojen sijaintia päärakennuksessa, mutta näkökulmastani johtuen olen pystynyt hyödyntämään sitä vähemmän kuin Marjatan ja Hilkan kirjeitä. Miesten onkin sa-

² Yksityisyyden suojaamiseksi olen muuttanut kaikkien informanttieni nimet.

³ Aineistoa sanatarkasti siteeratessani viittaan jatkossa kyseiseen kirjeeseen tai haastatteluun sille antamallani numerolla (esim. K1 ja H1). Haastattelulainausten yhteydessä ilmoitan myös haastattelunauhan numeron (AK1, AK2 jne.). Aineistoa referoimassani olen kuitenkin jättänyt viitteet pois, sillä muuten tekstini viljisi niitä yhtenä, minkä uskoisin hankaloittavan työni sujuvaa lukemista.

nottu keskittyvän muistelukerronnassaan esimerkiksi juuri miljööön kuvaukseen, kun taas naisten muistot kiinnittyvät usein ihmissuhteisiin (Vilkko 1997, 84). Toinen naiskirjoittajista, Marjatta (K1), on 1930-luvun puolivälissä syntynyt entinen maatalon emäntä, joka on yhdessä miehensä kanssa ottanut Harjamäen sairaalan potilaita kotiinsa perhehoitoon⁴. Miljööön sijasta hän keskittyy ihmissuhteisiin ja muistelee potilaita, heidän ja hänen perheensä vuorovaikutusta sekä arjen sujumista. Kolmannen ja samalla viimeisen kirjoituspyyntöni tuottaman kirjeen vastaanotin Hilkalta (K3), vuonna 1930 syntyneeltä Harjamäen sairaalan konemiehen tyttäreltä, joka asui lapsuusperheensä kanssa henkilökunnan asuntolassa sairaala-alueella 1930-luvun alusta 1950-luvun puoliväliin saakka. Hänen kirjeensä on pisin, noin 13-luskainen tietokoneella kirjoitettu teksti, joka kiinnittyy näkökulmani kannalta hedelmällisellä tavalla esimerkiksi potilaisiin ja heidän persoonallisuuteensa.

Tauno, Marjatta ja Hilkka ovat sairaalasuhteeltaan erilaisia informantteja: yhdelle Harjamäen sairaala on ollut nuoruuden harjoittelupaikka, toiselle lapsuudenkoti ja kolmannelle sinänsä vieras paikka, josta perhehoitopotilaat saapuivat. Kartoittaessani mahdollisia haastateltavia jatkoin samalla linjalla, ja valitsin informantteja, jotka eroavat toisistaan suhteessaan sairaalaan ja sen potilaisiin. Näin toimimalla toivoin avaavani kyseiseen sairaalaan mahdollisimman monia katsantokantoja, mutta myöhemmin olen ymmärtänyt, että toisinaan muistelijoiden erilainen sairaalasuhte ilmenee kiinnostavasti myös erilaisena tapana rakentaa, ylläpitää tai vastustaa hulluuden sosiaalista representaatiota. Neljästä haastateltavasta tunsin etukäteen kolme: kaksi heistä on puolisoidensa kautta minulle kaukaista sukua, mutta ennen kaikkea tuttuutemme on seurausta siitä, että kukin heistä asuu Siilinjärvellä omien lapsuusmaisemieni lähetyvillä. Esimerkiksi Martti Grönfors on huomauttanut, että toisinaan tuttavien haastattelua on kehoitettu nimenomaan välttämään (ks. Grönfors 1982, 109). En kuitenkaan koe minun ja kolmen informanttini välisen tuttuuden vaikuttaneen muistelukerronnan luonteeseen; se ei esimerkiksi asettanut informanttejani eriarvoiseen asemaan, sillä yksikään näistä kolmesta ei tiennyt tutkielmani luonteesta tai mahdollisista kiinnostuksen kohteistani muita haastateltavia enempää.

Vuodenvaihteen 2007–2008 molemmin puolin haastattelin kahta miestä ja kahta naista: Penttiä ja Kalevia sekä Helenaa ja Marjattaa. 1930-luvun puolivälissä syntynyt Pentti

⁴ Osalle Harjamäen sairaalan potilaita tarjoutui vuodesta 1958 alkaen mahdollisuus perhehoitoon, jossa he asuivat ja työskentelivät lähiseutujen maatiloilla (ks. Lepola 1976, 67).

(H3) on vierailut sairaalassa 1950-luvulla siellä potilaana ollutta sukulaistaan tapaa-
massa ja tehnyt siellä remonttia 1980-luvulla, mutta muutoin hän on seurannut sen elä-
mää ulkopuolisena paikkakuntalaisena. Vuonna 1933 syntyneen Kalevin (H4) suhde
sairaalaan on sen sijaan ollut hyvin läheinen, sillä hän on työskennellyt siellä mielisai-
raanhoitajana yli kolme vuosikymmentä 1950-luvulta lähtien. Kalevin tavoin myös He-
lena (H1), vuonna 1937 syntynyt mielisairaanhoitaja, on tehnyt sairaalassa yli kolmen-
kymmenen vuoden mittaisen, 1950-luvun lopussa alkaneen työrupeaman. Toinen haas-
tattelimistani naisista, Marjatta (H2), on sama perhehoitoa Harjamäen sairaalan potilail-
le tarjonnut nainen, joka oli jo aikaisemmin kertonut minulle muistoistaan kirjoittamal-
la. Haastattelutilanteessa oli läsnä myös hänen miehensä Unto, mutta äänessä haastatte-
lunauhalla on lähes poikkeuksetta vain Marjatta. Lyhyin näistä neljästä haastattelusta⁵
kesti kutakuinkin puoli tuntia, pisin puolitoista tuntia, ja kussakin haastattelussa pyrin
noudattamaan samankaltaista, etukäteen suunnittelemani temaattista runkoa.

1.3.2.3 Prinsessa-elokuva ja Kellokosken prinsessa -kirja

Arto Halosen ohjaama *Prinsessa* sekä Ilkka Raitasuon ja Terhi Siltalan kirjoittama *Kel-
lokosken Prinsessa* edustavat aineistossani ajallista pääteipistettä: vuonna 2010 ilmesty-
neinä teoksina ne ovat vielä vuodenvaihteessa 2007–2008 keräämäni muistelukerron-
taakin tuoreempaa materiaalia, hulluuden uusimpia representointeja. Molemmat kietou-
tavat Anna Svedholmin (os. Lappalainen) eli niin kutsutun Prinsessan elämänvaiheiden
ympäri. Päähenkilön juuret olivat alun perin Pohjois-Savossa: hän syntyi kesällä 1896
Kuopion maaseurakuntaan, mutta suurimman osan elämästään Prinsessa vietti pääkau-
punkiseudulla ja sen lähialueen mielisairaaloissa, pääasiassa Kellokoskella. Ensimmäi-
sen kerran elämä kuljetti Prinsessan mielisairaalaan vuonna 1931, ja yhtenäisen, vuonna
1988 tapahtuneeseen kuolemaan saakka jatkunut mielisairaalahoido alkoi vuonna 1934.
Yli puolivuosisataa kestäneen laitoshoidon aikana lääkärit totesivat Prinsessalla skitso-
frenian ja kaksisuuntaisen mielialahäiriön, mutta elokuvan ja kirjan kannalta hedelmälli-
sin piirre hänen elämäntarinassaan on kuitenkin suuruusharha. Anna Svedholm sanoi
olevansa prinsessa ja eli sen mukaisesti: hän kertoi tarinoita kuninkaallisesta alkuperäs-
tään, pukeutui ja käyttäytyi ylväästi sekä jakoi ylhäisiä arvonimiä lähiympäristönsä ih-
misille.

⁵ Kyseisiä haastatteluja litteroidessani olen käyttänyt pisteitä ja pilkkuja harvakseltaan, sillä niiden luon-
teva sijoittaminen suullisesti tuotettuun tekstiin on vaivalloista. Täytesanoja ja sanantapailuja olen karsi-
nut jonkin verran, jotta tekstini olisi sujuvasti luettavissa. Miettimistauot olen merkinnyt kolmella pistee-
llä (...), välihuomautukset ajatusviivoilla (– –) ja painokkaan sekä kovaäänisen puhunnan olen alleviivan-
nut. Pääallekkäispuhunta ja naurahdukset ovat (suluissa), epäselvissä kohdissa on kysymysmerkki (?).

Kellokosken prinsessa kertoo ensisijaisesti nimihenkilönsä tarinan, mutta samalla teos tarjoaa näkymän suomalaisen mielisairaanhoidon historiaan; Prinsessa vietti laitoshoidossa vuosikymmeniä, ja tuona aikana psykiatriassa ehtivät vaikuttaa monenkirjavat ajatukset henkisen rappeutumisen pelosta aina avohoidon vaatimukseen saakka. Toinen kirjoittajista, Ilkka Raitasuo (s. 1945), on työskennellyt Kellokoskella mielisairaanhoidajana 1970-luvun loppupuolelta 1980-luvulle, ja teoksen esipuheessa hän kertoo tutustuneensa tuolloin myös itse Prinsessaan. Terhi Siltala (s. 1975), kirjoittajakaksikon nuorempi osapuoli, on kaunokirjallisuuden ja mielisairauden suhteeseen tutkimustyössään perehtynyt kirjallisuustieteilijä. Tavoittaakseen *Kellokosken prinsessaan* mahdollisimman autenttisen ja dokumentaarisen sävyn kaksikko kertoo tutustuneensa nimihenkilön sairauskertomuksiin ja haastatelleensa kymmeniä Prinsessan aikanaan tunteneita ihmisiä. Taustatyön tuloksena on syntynyt noin 250-sivuinen elämäkerrallinen teos, jossa esitellään Prinsessan keskeisimmät elämänvaiheet lapsuudesta aina kuolemaan saakka.

Prinsessa ei pyri olemaan kokonaisvaltainen esitys päähenkilönsä elämäntarinan merkittävimmistä vaiheista, vaan elokuvassa keskitytään kuvaamaan Prinsessan elämää Kellokoskella 1940-luvun lopulla ja 1950-luvun alkupuolella. Elokuvassa näytetään myös päähenkilön kuolema Nikkilän mielisairaalassa vuonna 1988, mutta muut 1900-luvun loppupuolen elämänvaiheet jätetään vuosisadan alun tavoin kerronnan ulkopuolelle. Vaikka elokuvan innoittajana on ollut nimenomaan todellinen Anna Svedholm, *Prinsessan* tekijät eivät ole Raitasuon ja Siltalan tavoin sitoutuneet dokumentaariseen kuvaustapaan. Sen sijaan kyseessä on eräänlainen dokumentaarinen fiktio, tositapahtumiin pohjautuva elokuva, jonka tekijät ovat halutessaan leikitelleet myös fiktiivisillä piirteillä. Valitsemalla dokumentaarisen fiktion pelkän dokumentaarisuuden sijaan tekijät ovat pystyneet tekemään pieniä muutoksia Prinsessan hoitohistoriaan: elokuvassa Prinsessa esimerkiksi saapuu Kellokoskelle vasta vuonna 1945 vuoden 1934 sijaan, ja Nikkilään hän siirtyy vuoden 1985 sijasta jo 1950-luvulla. Koen jokaisen pienen muutoksen ja fiktiivisten piirteiden lisäyksen pyrkimykseksi koodata elokuvaan sen tekijöiden tavoittelemia merkityksiä, mihin palaan tarkemmin pääluvussa numero neljä.

Raitasuon ja Siltalan teksti punoutuu tiiviisti teoksen nimihenkilön ympärille, kun taas elokuva nostaa visuaalisena tuotteena katsojansa silmien eteen myös muita henkilöhahmoja. Kellokosken mielisairaalan potilaista huomio kohdistuu Prinsessan (Katja Kukkolaa) ohella erityisesti kolmeen henkilöön: Saastamoiseen, von Heyrothiin ja Kuroseen. Saastamoinen (Peter Franzen) on sodassa äskettäin traumatisoitunut mies, jonka hah-

mon rakentamisessa elokuvan tekijöitä on luonnollisesti auttanut kuvauksen aloittaminen juuri vuodesta 1945 vuoden 1934 sijaan. Vapaaherratar von Heyroth (Krista Kosonen) on nuori ja kaunis siniverinen nainen, jonka Prinsessa ottaa hovineidokseen ja joiden välille kehkeytyy loppujen lopuksi lämmin ystävyysuhde. Kuronen (Pirkka-Pekka Petelius) on entinen rovasti, älykäs ja utelias hahmo, jonka filosofista sanailua ja ajatuksia yhteiskunta ei tunnu hyväksyneen. Sairaalan henkilökunnasta katse kiinnitetään lääkäri Lonkaan (Paavo Westerberg), vanhaan ylilääkäri Soiniseen (Antti Litja) sekä hänet ylilääkärin virassa sittemmin korvaavaan Grotenfeltiin (Samuli Edelmann). Pääasiassa näitä henkilöitä, niiden toimintaa ja keskinäisiä suhteita tarkastelemalla piirrän luvussa neljä esille *Prinsessan* tapaa konstruoida hulluutta 2000-luvulla.

1.3.3 *Etnografinen lukutapa*

Vaikka aineistoni on moninainen, sen erilaisia korpuksia yhdistää niissä tapahtuvan hulluuden konstruoinnin ohella myös toinen tekijä eli niiden tekstuaalinen luonne. Näin ollen käsitän esimerkiksi *Prinsessa*-elokuvan kulttuuriseksi tekstiksi siinä missä analysoimani kirjalliset tekstitkin. Myös Mikko Lehtosen mukaan ”teksti voi tarkoittaa mitä tahansa merkityksellistämisen muodoista: kirjoitusta, valokuvaa, elokuvaa, ylipäätään kaikkia inhimillisiä merkityksellistämiskäytäntöjä” (Lehtonen 1996, 73). Tekstin ymmärtäminen merkityksellistämisprosessiksi on mahdollistanut muun muassa teknologian ja tekstuaalisuuden yhdistämisen: esimerkiksi Johanna Uotinen nimeää tietokoneet oheislaitteineen kulttuurisiksi teksteiksi, joita tuotetaan ja merkityksellistetään arkipäiväisissä sosiaalisissa prosesseissa (ks. Uotinen 2005, 39).

Käyttämäni kirjalliset tekstit, muistelukerronta ja elokuva ovat siis käsitettävissä teksteiksi, joita kohtaan soveltamaani analyysitapaa nimitän *etnografiseksi lukutavaksi*. Käsitteen *etnografia* juuret ovat alun perin antropologiassa, ja sillä tarkoitetaan sosiaalisen todellisuuden luonnollisissa olosuhteissa tapahtuvaa havainnointia. Sen tavoitteena on oppia tutkittavan yhteisön ajattelu- ja toimintatavat ikään kuin sisältä käsin, minkä mahdollistamiseksi tutkija elää tutkimassaan yhteisössä määrätyn mittaisen ajan. (Eskola & Suoranta 1998, 104, 106.) Käsillä olevassa tutkimuksessa etnografia ei toteudu näin kirjaimellisessa muodossa, mutta kuitenkin koen tekstini eräänlaisena etnografisena kenttänä, jossa havainnoin hulluuden konstruointia sen luonnollisessa ympäristössä; ovathan kieli ja sitä kautta tekstit perustavanlaatuinen osa representaatiojärjestelmien

toimintaa. Esimerkiksi juuri sosiaalisia representaatioita onkin suositeltu tutkittavaksi niiden luonnollisissa konteksteissa (Burr 2004, 121).

Perinteentutkimuksessa etnografista lukutapaa on aikaisemmin käyttänyt ja kehittänyt Satu Apo, joka on yhdistänyt sen moniaineistaisuuteen jo edellä mainitsemassani, kansanomaista alkoholiajattelua tarkastelevassa tutkimuksessaan *Viinan voima* (2001). Nettiartikkelissaan *Seitsemän veljeksien etnografisesta luennasta* (1999) hän määrittelee etnografisen luennan asetelmaksi, ”jossa lukija (kuulija, kastoja) suhteuttaa kirjoittajan (puhujan, visuaalisen viestijän) rakentamaa kertomusmaailmaa niihin reaalityodellisuuden ihmisyhteisöihin ja näiden elämäkokonaisuuksiin eli kulttuureihin, joihin teos vertautuu tai viittaa” (Apo 1999). Apo kokee siis esimerkiksi Aleksis Kiven romaanit etnografisia aineksia sisältäviksi teoksiksi, joista voi jäljittää vanhaa agraarista sukupuolijärjestelmää tai alkoholikulttuuria. Myös itse miellän aineistoni etnografiseksi, hulluutta koskevia kulttuurisia käsityksiä sisäänsä sulkevaksi kokonaisuudeksi. *Prinsessa*-elokuvan kohdalla on kuitenkin syytä selvittää, etten niinkään suhteuta sitä sen kuvaamaan aikaan, 1900-luvun puoliväliin vaan sen valmistumisajankohtaan eli nykypäivään; ymmärrän sen 2000-luvun tuotteeksi, yhdeksi uusimmista hulluutta koskevista representaatioista.

Niin Apolla kuin itselläni on aineistona kaunokirjallisuutta, mutta miten fiktio oikeastaan sopii kulttuuria sen luonnollisissa eli todellisissa olosuhteissa tarkastelemaan etnografiaan? Erityisesti historian tutkimuksessa kaunokirjallisuuden lähdearvo on usein kielletty heti, kun sen on huomattu kertovan paikkansapitämättömiä asioita (Pihlainen 2001, 304). Apon mukaan sepitettyjen ilmausten maailmassa liikkuminen ei kuitenkaan ole ongelmallista jotakin aihetta koskevaa kulttuurista ajattelua jäljitettäessä. Varmalla pohjalla tulkinta on erityisesti silloin, jos fiktio täyttää kaksi ehtoa: kirjailija käyttää realistista esitystapaa ja kuvaus pohjautuu hänen ensikulttuuriinsa. (Apo 2001, 18.) Mielestäni nämä ehdot toteutuvat niin käyttämäni kaunokirjallisen, kirjoittajan omakohtaisiin kokemuksiin pohjaavan teoksen kuin dokumentaariseksi fiktioksi luokittelemani elokuvan kohdalla, ja vaikka näin ei olisikaan, fiktiivisyyden ei silti tarvitsisi muodostua ongelmaksi. Fiktiivisen kaunokirjallisuuden on sanottu voivan auttaa tutkijaa kuvittelemaan vaihtoehtoja ja ymmärtämään, etteivät menneisyydessä tehdyt valinnat useinkaan olleet itsestään selviä, ainoita mahdollisuuksia (Pihlainen mts. 309, 315).

Myös fiktio voi siis toimia etnografisena kenttänä, josta hulluuden konstruointia on mahdollista tarkastella. Aineistoa lähemmin havainnoidessani olen nojautunut jälleen Apoon ja hänen alkoholiajattelua jäljittäessä käyttämäänsä perusoletukseen, jonka mukaan usein toistuvat, samankaltaiset mielikuvat ja uskomukset viittaavat kollektiiviseen, kulttuuriseen tietoon (ks. Apo 2001, 28). Näin ollen etnografinen lukutapa, jossa aineiston yksityiskohdista eli mikrotasolta etsitään merkkejä laajemmista makroilmiöistä, omassa tapauksessani hulluuden konstruoinnista, tulee jälleen lähelle Ginzburgin kehittämää mikrohistoriallista johtolankametodia. Ginzburgin mukaan johtolankojen havaitseminen ja tulkinta tutkimustyössä muistuttaa lääkärin kykyä tunnistaa sairaus sen ulkoisten oireiden perusteella tai metsästäjän taitoa lukea luonnossa näkyviä vihjeitä (Ginzburg 1996, 45–50). Samalla korostuu myös johtolankojen etsijän ja tulkitsijan eli tutkijan rooli, minkä huomioiminen onkin olennainen osa jokaista etnografista tutkimusta. Esimerkiksi Apo muistuttaa, että merkitysrakenteiden hahmottaminen perustuu aina tutkijan tulkintaan, joka taas on sidoksissa tutkijan omaan elämään ja maailmanhahmottamistapoihin (Apo mts. 28–30).

1.4 Eettiset pohdinnat

Ihmisten yksityisyyden kunnioittamisen on sanottu olevan yksi tärkeimpiä tutkimuseettisiä normeja (Kuula 2006, 124). Käsillä olevassa tutkimuksessa olen toteuttanut tätä normia antamalla Harjamäen sairaalaa muisteleville informanteille ja heidän muistoissaan esiintyville ihmisille peitenimen. Aineistossa esiintyvien nimien poistaminen on kuitenkin vain anonymisoinnin minimitaso; astetta kehittyneemmälle tasolle on mahdollista päästä poistamalla esimerkiksi paikkakuntien ja työpaikkojen nimet (Kuula mts. 133). Omassa työssäni anonymisoinnin minimitasolta eteenpäin siirtyminen on kuitenkin ollut hankalaa, sillä esimerkiksi muistelukerronnan informanttien kohdalla olen kokenut heidän ammattinsa ja sitä kautta sairaalasuhteensa tulkinnan kannalta merkittäviksi tekijöiksi.

Pro gradussani on myös aineistoa, jossa anonymisointia ei ole mahdollista toteuttaa edes sen minimitasolla eli poistamalla siinä esiintyvät nimet. Ongelma kulminoituu Anna Svedholmin elämänvaiheiden ympärille rakennettua elokuvaa ja kirjaa tarkastellessani: kuinka kirjoittaa eettisesti oikein todellisesta ihmisestä, jota en ole koskaan tavannut ja jonka elämään minulla ei ole sen tarkempaa näkymää kuin muillakaan elokuvan katsojilla tai kirjan lukijoilla? Kyseisen ongelman ratkaisussa minua on auttanut Anna Sved-

holmin ja Prinsessan välisen eron ymmärtäminen: edellinen on todellinen, minulle tuntematon henkilö, kun taas jälkimmäinen on elokuvan ja kirjan tekijöiden tuottama rekonstruktio. Vaikka elokuva ja kirja kyllä pohjautuvat Svedholmin elämään, niissä esiintyvä hahmo ei ole Anna Svedholm vaan tekijöiden konstruoima uudelleentulkinta, rekonstruktio kyseisestä henkilöstä. Näin ollen en tutki todellisen Anna Svedholmin elämää tai ota siihen kantaa, vaan olen tekemisissä hänestä tuotetun rekonstruktion eli Prinsessan kanssa. Samasta syystä käytän tekstissäni nimeä Prinsessa nimen Anna Svedholm sijaan – edellisen tunnen ja häntä voin tutkia, jälkimmäistä en.

Teoreettisessa viitekehityksessäni olen ottanut esille marginaalin käsitteen: hulluus ja siihen kytkeytyvä erilaisuus ovat marginaalisessa asemassa suhteessa keskukseen ja normaaliksi luokiteltuun käyttäytymiseen. Kun tutkija nimeää tutkimuskohteensa vaikka vain potentiaalisesti marginaaliseksi, hän tulee samalla kiinnittäneeksi tämän ryhmän edustajiin marginaalisen identiteetin tai ainakin sen mahdollisuuden. Marginaalisuutta koskevan tutkimuksen tekijä ei siis voi asettua marginaalisuudesta käytävän kulttuurisen kamppailun ulkopuolelle. (Jokinen ym. 2004, 15.) Näin ollen olen myös itse osa hulluuden paikasta ja sisällöstä käytävää kamppailua, mitä tutkijan aktiivista roolia painottava etnografinen lukutapa vielä osaltaan alleviivaa. Myös Kuula on hieman samansuuntaisesti huomauttanut, että tutkimusetiikan kannalta informanttien ”[t]unnistamista olenaisempaa on usein se tapa, miten tutkija kirjoittaa tutkittavistaan” (Kuula 2006, 135).

Jo kandidaatintutkielmaa tehdessäni ymmärsin hulluuden konstruointiin liittyvän ristiriitaisia, monesti myös kielteisiä ja ennakkoluuloisia tunteita. Mielisairauden sosiaalisen representaation onkin sanottu pitävän sisällään käsityksiä muun muassa oudosta, käsittämättömästä ja uhkaavasta käytöksestä (ks. esim. Rätty 1986, 51). Äkkiseltään voisi ajatella, että graduni suurin eettinen kömmähdyks voisi olla nimenomaan hulluiksi kategorisoidujen ihmisten marginaalisen aseman ja äskeisenkaltaisten käsitysten ylläpito ja vahvistaminen. Yksikään Harjamäen sairaalaa muisteleva informanttini ei kuitenkaan kategorisoidu ensisijaisesti hulluuden marginaaliin vaan sitä tuottavaan keskukseen, eikä tutkimukseni muutenkaan henkilöidy esimerkiksi elämäkerrallisen tutkimuksen tavoin tiukasti joihinkin tiettyihin ihmisiin. Sen sijaan tarkastelen Hackingiin nojautuen hulluuden käsitettä, sen idean konstruointia, mikä toki tapahtuu sosiaalisissa prosesseissa. Hulluuden konstruktioita tuottavat ja ylläpitävät ihmiset, omassa aineistossani niin Neuman-Rahn 1920-luvulla kuin *Prinsessa*-elokuvan tekijät 2000-luvulla, ja juuri tähän huomioon kulminoituvat tutkimukseni tärkeimmät eettiset huomiot.

Varoitus marginaalin tuottamisesta ei siis tässä tapauksessa tarkoita niinkään hulluiksi kategorisoitujen yksilöiden saattamista kyseenalaiseen valoon, vaan tilanne on ikään kuin päinvastainen: väärinkohdelluiksi saattaisivat tulla hulluutta keskuksesta käsin tuottavat ihmiset. Esimerkiksi Neuman-Rahn on kirjoittanut teoksensa miltei yhdeksänkymmenen vuoden takaisessa ilmapiirissä, ja nykykontekstissa hänen mielipiteensä esimerkiksi kehitysvammaisuuden ja hulluuden yhteydestä ovat vanhentuneita. Kuitenkin niin Neuman-Rahnia kuin muitakin hulluutta aineistossani konstruoivia ihmisiä tulisi ymmärtää muuttamatta heidän käsityksiään. Tämän ongelman tiedostaminen tuo tutkimusetiikkani lähelle anakronismin käsitettä ja siitä pitkin 1900-lukua käytyä keskustelua. *Anakronismilla* tarkoitetaan jonkin asian sijoittamista sille sopimattomaan aikakauteen, ja siihen sortumisen vaara on suurimmillaan tutkittaessa menneisyyttä nykyajan kontekstista. Kenties tiukimman anakronismin vastaisen kannan on ottanut Quentin Skinner, jonka mukaan historiallisen toimijan ei tulisi koskaan väittää sanoneen tai tehneen sellaista, jota toimija ei itse hyväksyisi sanoneen tai tehneen (Skinner 1969, 6). Skinnerin sääntö on tulkittu kehotukseksi välttää tilannetta, jossa historiallisia toimijoita yritetään tulkita näitä myöhemmin syntyneiden käsitteiden ja selittävien mallien avulla (Sihvola 2000, 108).

Suomalaisista tutkijoista anakronismeista on varoitellut esimerkiksi Jorma Kalela, jonka mielestä ”[a]nakronismien välttämisen ajatuksena on varmistaa, että kiinnostuksen kohteena olevia ihmisiä ja asioita lähestytään oikeudenmukaisella tavalla”. Tutkijan tärkein velvoite on tehdä oikeutta tutkimuksensa kohteena oleville ihmisille ja välttää arvioimasta heitä heille vieraan kulttuurin mittapuulla. (Kalela 2000, 84, 88.) Myös konstruktionismin perusajatuksiin kuuluu eräänlainen historiallisten toimijoiden ja heidän toimintakontekstiansa erottamista koskeva kielto: konstruktiot rakentuvat sosiaalisessa toiminnassa, ja kuten Burr kirjoittaa, ”käyttäytyminen voi johtaa harhaan – – jos se erotetaan kontekstistaan” (Burr 2004, 38). Sitoutumalla konstruktionistiseen viitekehykseen olen samalla sitoutunut anakronismin vaaran tiedostavaan ajatukseen, jonka mukaan historiallisen kontekstin ominaislaatu on tulkinnan kannalta ensiarvoisen tärkeä tekijä. Samaan kannustaa myös etnografinen lukutapa, jonka tavoitteena on suhteuttaa etnografisiksi koettuja tekstejä niiden viittaamaan aikakauteen. Esimerkiksi Neuman-Rahnin tekstiä pyrin luonnollisestikin suhteuttamaan sen syntyajankohtaan eli 1920-lukuun, mikä auttaa pyrkimyksessäni välttää siinä esiintyvien käsitysten saattamista kyseenalaiseen, arvostelulle alttiiseen asemaan.

Pro gradussani anakronismien vaara ei kuitenkaan piile ainoastaan siinä, että esimerkiksi Neuman-Rahnin teosta tarkastellessani sivuuttaisin sen syntykontekstin ja arvioisin tekstiä sille vieraan kulttuurin mittapuilla. Yhtä lailla tärkeää on myös huomioida, että tekstit ovat paitsi syntyneet eri vuosikymmenillä, ne ovat myös perusluonteeltaan toisistaan poikkeavia: esimerkiksi kirjallisten tekstien muodostama korpus sisältää kaksi mielisairaanhoitajien oppikirjaa, yhden historiikin, yhden romaanin sekä joukon perinnetekstejä. Aikakauden ja sille ominaisten ajattelutapojen ohella tärkeä osa kyseisten tekstien syntykontekstia, jota ei sovi unohtaa, on näin ollen myös se, millaiselle yleisölle kukin teksti on suunnattu. Esimerkiksi Neuman-Rahnin teosta vuodelta 1924 ja Huovion romaania vuodelta 1980 erottaa vajaan kuuden vuosikymmenen ohella myös erilaisien lukijoiden tavoittelu: edellinen on kirjoitettu mielisairaanhoitajille, jälkimmäinen taas on huomattavasti laajemmalle yleisölle suunnattu kaunokirjallinen teos. Osaltaan anakronismien vaaraa on tutkielmassani lisännyt myös se, että käyttämäni teksteistä kaksi, *Mielitaudit* (1939) ja *Psykiatrian historia kulttuurihistorian ja alan yleiskehityksen valossa* (1966), on peräisin samalta kirjoittajalta, Martti Kailalta. Jo aineistoa esitellessäni olen maininnut, että koen hänen teoksensa sävyiltään erilaisiksi kulttuurisiksi teksteiksi. Koska ne ovat ikään kuin hämäävästi peräisin saman kirjoittajan kynästä, voisi äkkiseltään ajatella, että erilainen sävy on seurausta ainoastaan teosten välillä vaihtuneesta aikakaudesta ja uusista ajattelutavoista. Tällöin sortuisin kuitenkin anakronismiin, sillä unohtaisin osan teosten syntykontekstista eli sen, että Kaila on kirjoittanut ne erilaisille yleisöille ja siten erilaisista positioista käsin. Jotta siis kykenisin lähestymään tekstejä ja samalla niiden kirjoittajia oikeudenmukaisella tavalla, olen pyrkinyt huomiomaan tulkinnassani myös teosten toisistaan poikkeavat luonteet.

Toisaalta tiedostan Juha Sihvolan tavoin, ettei anakronismien välttäminen ole aivan yksinkertaista. Sihvolan mukaan vaatimus siitä on jopa mahdoton, mikäli sillä edellytetään ”palaamista tekojen ja tapahtumien alkuperäisiin merkityksiin ja tarkoituksiin sekä niiden kuvaamista tutkimuskohteen alkuperäisellä kielellä ja käsitteistöllä”. Mahdottomaksi anakronismikiellon tekee esimerkiksi vaikeus tavoittaa sitä historiallista ympäristöä, johon tutkimuskohteena oleva ilmiö pyritään sijoittamaan. Myös historiallinen konteksti on nimittäin erehtyväisten tutkijoiden rajallisten lähteiden avulla tuottama konstruktio. (Sihvola 2000, 108, 110.) Anakronismeista varoiteleva Kalela myöntää niin ikään niiden täydellisen välttämisen mahdottomuuden, mistä esimerkkinä hän ottaa esille niin kutsumansa tahattomat anakronismit. Vaara niihin piilee silloin, kun tutkija ei muista arvioida oman kielensä ja kulttuurinsa kantamia merkityksiä vaan rajaa niiden erittelyn

tutkimusprosessin ulkopuolelle. (Kalela 2000, 103–106.) Anakronismien täydellisen välttämisen ilmeisestä mahdottomuudesta huolimatta Nick Jardine kuvailee kiistan niistä päättyneen anakronismien vastustajien voittoon ja keskustelun laantuneen 2000-luvulle tultaessa (ks. Jardine 2000, 251).

Olivatpa anakronismikiellon puolestapuhujat oikeassa tai väärässä, oman tutkimukseni kannalta keskustelun tärkeintä antia on ollut menneisyyden ihmisten ajattelun tutkimisen eettisten ongelmien ymmärtäminen. Vaikka esimerkiksi Neuman-Rahn ja Kaila sijoittuvat hulluuteen nähden keskuksen edustajiksi, saattaisin heidän kontekstinsa unohtamalla tai väärin ymmärtämällä saattaa heidät epäedulliseen valoon ja ikään kuin sijoittaa heidät tätä kautta marginaaliseen asemaan. Ei nimittäin ole olemassa vain yhtä marginaalia tai yhtä keskusta, minkä seurauksena yksilö voi olla yhdellä elämänalueella keskuksessa ja jollakin toisella marginaalissa (Jokinen ym. 2004, 13). On siis ensiarvoisen tärkeää, että tutkija ottaa tutkimuskohteenaan olevien ihmisten ajattelun vakavasti (Kalela 2000, 100). Anakronismin käsitteeseen ja siitä käytyyn keskusteluun tutustuminen on auttanut minua ottamaan tämän kehotuksen vielä entistäkin vakavammin, ja se mielessäni lähden nyt tarkastelemaan hulluutta erilaisissa konteksteissa ja erilaisten informanttien konstruoimana.

2. HULLUUDEN REPRESENTAATIOITA 1900-LUVULTA

2.1 Hulluus osana erilaisuutta 1900-luvun alussa

Hulluuden sosiaalista organisoimista mielisairauksiksi ja mielisairaanhoidoksi on kuvailtu moderneille yhteiskunnille luonteenomaiseksi ilmiöksi (Salo 1996, 29). Suomessa kyseistä ilmiötä kuvaa osuvasti mielisairaalaverkoston perustaminen ja laajeneminen 1800-luvun jälkipuolella ja 1900-luvun ensimmäisinä vuosikymmeninä. Maan ensimmäinen mielisairaala perustettiin Helsingin Lapinlahdelle vuonna 1841. On esitetty, että maassa olisi tuolloin ollut noin kolmetuhatta psykiatrasta hoitoa tarvinnutta henkilöä, mutta hoitopaikkoja heille oli tarjolla ainoastaan alle sata. Uudelle vuosisadalle tultaessa mielisairaaloiden määrä oli kuitenkin noussut jo kahdeksaan, vuoteen 1920 mennessä viiteentoista ja vuonna 1930 eri puolilla Suomea oli yhteensä kaksikymmentäviisi mielisairaala. (Salo mts. 56; Nygård 1998, 95.) Alaluvun *Hulluus osana erilaisuutta 1900-luvun alussa* tehtävänä on pureutua aineistoni kirjallisten tekstien kautta tilanteeseen, jossa hulluus muuttui pikkuhiljaa epämääräisestä erilaisuuden kategoriasta laitoshoidoa vaativaksi yhteiskunnalliseksi ongelmaksi.

2.1.1 Sietokykyä, kotihoitoa ja naurua

Vuosisadan alun suomalaisessa yhteiskunnassa eli verrattain runsaasti yksilöitä, jotka olivat tahallaan tai tahtomattaan tavanomaisuudesta poikkeavia. Huolimatta poikkeavuuden laadusta tai syystä kansa useimmiten hyväksyi heidät joukkoonsa, ja poikkeavien yksilöiden eristäminen oli pitkään esimerkiksi vain kansansivistäjien tavoitteena (Sihvo 1990, 28). Miksi näin sitten oli? Karin Neuman-Rahn kirjoittaa vuodelta 1924 peräisin olevassa mielisairaanhoidajattarille suunnatussa oppikirjassaan, että ”liiaksi helposti unohdetaan, että *sielullisesti sairas on sairas*⁶ ja että hän yhtä hyvin kuin ruumiillisestikin sairas tarvitsee huoltoa ja hoitoa” (Neuman-Rahn 1924, 329). Myös Konrad Relander (1892) valittelee Turo-Kimmo Lehtosen mukaan tilannetta, jossa kansa ei

⁶ Kursiivi Karin Neuman-Rahnin.

vielä ole kypsä minkäänlaisten tautien vastustamiseen. Syynä on Relanderin näkemyksen mukaan ajatus taudeista Jumalan lähettämänä ilmiöinä, joita vastaan on turha taistella. (Lehtonen 1995, 222.) Kansan tavanomaisimmat käsitykset mielisairauksien syiksi olivatkin pitkään nimenomaan Jumalan rangaistus ihmisen pahoista teoista tai sielun joutuminen paholaisen riivaamaksi (Achte 1991, 22).

Sekä Neuman-Rahnin että Relanderin kirjoituksista käy ilmi, ettei kansan enemmistö vielä 1900-luvun taitteessa pitänyt mieleltään järkkyyneiksi katsomiaan yksilöitä lääkärihoitoa vaativina ongelmina. Sen sijaan se usein mielsi lääketieteen sairauksiksi luokittelemat ilmiöt rangaistuksiksi, jotka Jumala oli kohdistanut yksilöön tämän tekemien syntien vuoksi. Kirkon suosiman ja levittämän maailmankuvan mukaan sairaus ei siis ollut fyysinen vaan pikemmin moraalinen kysymys, jonka kautta Jumala saattoi lähestyä ihmistä ja paljastaa yksilön hengellisen tilan vahvuuden. Sairauksien parhaita hoitajia olivatkin pitkään lääkärin sijasta papit, sillä Kristuksen seuraajina he pystyivät vaikuttamaan sielun hyvinvointiin ja välittämään Jumalan parantavan voiman. (Joutsivuo 1995b, 68, 80). Mielisairauden ja synnin sekä niiden vastakohtaksi asettuvien uskonnon ja pappien läheinen yhteys on läsnä myös aineistonani hyödyntämässäni Huovion *Särkyneen toiveen kadussa*. Sen minäkertoja, mielisairaalaan joutunut pappi, rikkoo asetelman ja aiheuttaa toistuvasti suurta kummastusta:

[O]lin väsynyt olemaan pappi. Olin yhä uudestaan joutunut ivaavan kysymyksen eteen: Miten pappi täällä, hullujenhuoneella? Hullu pappi! Oletko sinä menettänyt uskosi? Mitä ihmiset nyt sanovat? Vieläkö aiot kastaa ja vihkiä ja jakaa ehtoollista? Onko hullun papin toimittama toimitus pätevä? Jos olisinkin ollut vaikka insinööri! (Huovio 1980, 109.)

Huovion teos on ilmestynyt 1980-luvun alussa, mutta silti sen sivuilta heijastuu edelleen representaatio hulluudesta Jumalan lähettämänä vitsauksena. Pappi, jolla on mielisairaus, kuvataan romaanissa yhtälönä, joka on epänormaali; se herättää huomiota, siitä puhutaan ja se saa huomiosta väsyneen päähenkilön toivomaan itselleen toisenlaista taustaa. Olemalla mielisairas pappi päähenkilö on eräänlaisessa kaksoismarginaalissa, erilainen vielä erilaistenkin joukossa, sillä pappeus ja mielisairaus eivät tunnu sopivan samaa henkilöön.

Marginaaliryhmien historiaa 1800–1900-lukujen vaihteessa tarkastellut Nygård on ehdottanut, että minkä tahansa erilaisuuden leimaaminen vahingolliseksi, kielteiseksi tai synniksi oli vuosisatoja seurausta siitä, etteivät ihmiset kyenneet käsittämään ja käsitte-

lemään näitä asioita millään muulla tavalla (Nygård 1998, 212). Moscovicin kehittämän sosiaalisten representaatioiden teorian mukaisesti ajateltuna kyseessä oli ankkurointi eli tuntemattomiksi ja siten mahdollisesti uhkaaviksi koettujen asioiden ja ilmiöiden sijoittaminen tuttuun kontekstiin. Hulluus saatettiin siis ankkuroida esimerkiksi synnin viitekehykseen, mistä on jäljellä jäänteitä myös *Särkyneen toiveen kadun* maailmassa, mutta toisinaan myös hulluus sinänsä saattoi tarjota kategorian, johon tuntemattomat ja askarruttavat ilmiöt ankkuroitiin. Monet tarkastelemani Kansanrunousarkiston perinnetekstit kertovat esimerkiksi miehekkäiksi koetuista naisista ja naisellisina pidetyistä miehistä:

Pirttikylän kirkolla oli seinämaalari, jota sanottiin Palli-Kaisaksi. Tämä oli kovin krouvia ja rumaa tekoa. Hameet päällä sillä oli ja naisena se kirjoissa kulki, mutta niin kuin nimi osoittaa, oli siinä ihmisessä yhtä paljon miestä kuin naistakin. (HK⁷, 181.)

Paavo Pennanen Juuan Hallinkylässä tekee naisten töitä ja kaikkea, mitä naiset. Ja sillä on miehen puku. Sillä pitäis olla kaksi värkkiä, miesten ja naisten. Se kutoo kankaan, lypsää lehmät, neuloo kintaan, se pitää itse sen huushollinsa, se tekee leivät: ei sillä muijaa ole. Eikä se naisia tapaile ollenkaan. – – Sen ruumiinkäytös, astunta esim. tanssissa, se on ihan niin kuin naisilla. Ei sille parta kasva ollenkaan. Niitä on kutsuttu tällaisia ennen naisellisiksi miehiksi. Sitäkin tavallisesti sanovat Nais-Poavoksi tai Tyttö-Poavoksi. (HK, 207.)

On esitetty, että menneen maaseutuyhteiskunnan jäsenten huomio kiinnittyi tällaisiin yksilöihin epäselväksi koetun seksuaalisuuden vuoksi: kyseessä oli mahdollinen seksuaalinen poikkeavuus, jonka käsitteellistämässä ajan ihmisiltä puuttui nykyisenkaltainen tieto ja jonka se siksi sijoitti usein kyläoriginellin kategoriaan (Eskola 1990, 56–57). Sukupuolieroa agraarikulttuurissa tutkinut Löffström on toisaalta mielenkiintoisesti esittänyt, ettei sen jäsenten huomio kiinnittynyt tällaisissa tapauksissa niinkään seksuaalisuuteen, sillä suomalaisessa agraarikulttuurissa sen kautta ei pystytty kertomaan mitään kovin olennaista yhteisön jäsenistä, heidän asemastaan tai keskinäisistä suhteistaan. Sen sijaan merkityksellistä oli työ ja työkyky, ja esimerkiksi naisellisiin miehiin huomio kiinnittyi siksi, että kankaita kutomalla, lehmiä lypsämällä ja kintaita neulomalla he rikkoivat sukupuolten työnjakoa tarttumalla feminiinisinä pidettyihin töihin. (Löffström 1999, 180–185, 196–197.)

1900-luvun alussa hulluuden käsitteen alle sijoitettiin siis monenlaista erilaisuutta: se oli kategoria, johon ankkuroitiin psykiatrisen hoidon tarpeessa todella olleiden yksilöiden

⁷ HK = Pekka Laaksonen, Ulla Piela & Pirkko Lahti (toim.) 1990, *Hullun kirjoissa. Näkökulmia suomalaisen kylähulluuteen*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 508. Helsinki: SKS.

ohella myös äskeisenkaltaisia pallikaisoja ja tyttöpaavoja sekä toisaalta esimerkiksi kehitysvammaisia. Olipa heidän poikkeavuutensa syy mikä tahansa, valtaosa heistä eli rintarinnan normaaliksi katsotun kansanosan kanssa. Maalaisyhteisöjen jäsenten sietokyvyn arvellaan olleen hyvä erityisesti silloin, kun kyseessä oli tuttu oman yhteisön jäsen – vieraspaikkakuntalaiseen hulluuteen yhteisöt sen sijaan suhtautuivat huomattavasti varauksellisemmin (Ylikangas 1990, 49–50). Onkin sanottu, että poikkeavaksi mielletään aina nimenomaan sellainen käyttäytyminen, jota ei tunneta (Lahti 1990, 67). Oman yhteisön hullut ja heidän käytöksensä tunnettiin, kun taas muiden yhteisöjen hulluus näyttäytyi vieraana ja outona, vielä omankin yhteisön hulluutta poikkeavampana ilmiönä. Teoksen *Kellokosken prinsessa* (2010) kirjoittajat arvelevat saman ilmiön olleen taustalla suhtautumisessa Prinsessan ja muiden potilaiden lisääntyneeseen vapaa-kävelyyn Kellokoskella 1900-luvun toisella puoliskolla. Kirjoittajakaksikko arvelee, että ”poikkeava ulkonäkö, pukeutuminen tai käyttäytyminen eivät häirinneet paikkakuntalaisia, koska kaikki tiesivät mistä erilaisuus johtui”. (Raitasuo & Siltala 2010, 81).

Vuosisadan takaisen ihmisen sietokyky erilaisuutta kohtaan ja hulluuden kotihoito ei tarkoita sitä, etteikö erilaisuus olisi saanut osakseen naurua ja toisinaan julmaakin pilkkaa. Ilmiö ei ole ainoastaan suomalainen ja kyseiseen aikakauteen kiinnittyvä, vaan erilaisina pidettyjen ihmisten käyttämisen viihdyttäjänä ja eräänlaisina näyttelyesineinä kerrotaan olevan ikivanha perinne (ks. esim. Alho 1988, 147). Foucault kirjoittaa, että esimerkiksi Englannissa oli vielä 1800-luvun alussa tapana esitellä mielisairaalan potilaita halukkaille joka sunnuntai yhden pennyn maksua vastaan. Kertyneen summan perusteella hän laskee vierailuja kyseiseen sairaalaan kertyneen vuoden aikana miltei 10 000. (Foucault 1965, 68.) Myös Achte kuvaa, kuinka nuori nykyisen kaltainen käsitys ihmisarvosta oikeastaan on: vielä 1800-luvun alussa keskieuropalaisissa mielisairaaloissa saattoi vierailta vapaasti, ja ruumishuoneet taas olivat julkisia nähtävyyksiä vielä 1870-luvun Pariisissa. Suomessa ihmisarvoa loukattiin pitkään huutolais- ja vai-vaishuutokaupoilla. (Achte 1991, 77.)

Myös Kansanrunousarkistoon on päätynyt kirjoituksia erilaisiksi leimatuista ihmisistä, joille todella naurettiin avoimesti ja joiden erilaisuuden katselemisesta oltiin valmiita maksamaan. Eräs tällainen hahmo on Mari Nevalainen eli Euroopan Mari Nurmeksesta:

Mari Nevalainen oli ison maatilan tytär Nurmeksesta, mutta yksinkertainen ja eli siksi kunnalliskodilla. – – Mari ansaitsi rahaakin. ”Poijanriihätkät” kulkivat hänen perässään sanoen:

- Pittää tanssii Martin Vappua!

Mari esitti silloin jonkinlaisen jenkantapaisen tanssin, jota säesti itse esittäen Martin Vappua. Se alkoi: ”Martin Vappu se nätti tyttö...” Jatkoa en muista. Marilla oli myös toinen ohjelmanumero, hän pelasi iukutammaa eli konttasi kadulla ja heitti jalkaansa kuin potkiva hevonen. Tanssista ja iukutammasta hänelle maksettiin 25 tai 30 penniä kerta, ja hänellä olikin melkoinen omaisuus kuollessaan. (HK, 113–114.)

Hulluuden on sanottu alkavan sieltä, missä normirajat ylitetään, mutta kuten esimerkki Euroopan Marista osoittaa, ihmiset saattoivat ruokkia toisten hulluutta ja yllyttää yhä uusiin normirikkomuksiin – he siis ikään kuin kaipasivat tällaisia yksilöitä. Kylähullun oli rikottava normeja, jotta yhteisön muut jäsenet olisivat selvillä niiden rajoista ja osaisivat niitä noudattaa (Knuutila 1990, 41). On myös esitetty, että kylähullu olisi aina sitä, mitä hänen kulloinkin halutaan olevan ja millainen rooli hänelle annetaan. Tällaista narrin osaa kantamalla kylähullu auttoi muita käsittelemään jotain tärkeää, esimerkiksi piilossa olevia, torjuttuja traumoja. (Takalo-Eskola 1990, 79.) Saman funktion on esitetty löytyvän myös monien luonnonkansojen harjoittaman rituaalisen ilveilyn taustalta: siinä yhteisön jäsenet käsittelevät tabuja ja muita kieltojen kohteina olevia asioita naurun avulla tiettyjen asiaan vihkiytyneiden jäsentensä johdolla (Alho 1988, 184). Kylähulluille, samoin kuin sirkusten klovneille ja hovien narreille, on kyllä aina naurettu, mutta heillä on ollut tärkeä tehtävä normirajojen ja tukahdutettujen tunteiden esille-tuojina.

2.1.2 Kun hulluudesta tulee laitoshoidoa vaativa ongelma

Mielisairaalaverkoston laajenemisesta 1900-luvun alussa käy ilmi, että kotihoidon, sietämisen ja naurun leimaama hulluus oli muuttumassa laitoshoidoksi ja ajatukseksi sairaudesta. Sysäys muutokseen ei lähtenyt kansasta itsestään vaan yhteiskunnan hallitsevista ryhmittymistä, joilla yleensäkin on yhteiskunnissa valta määrittellä se, mikä on poikkeavaa ja mikä ei. Valtaeliitti alkoi nähdä työttömyyden ja toimettomuuden ongelmana, ja samalla huomio kiinnittyi myös sairauksiin, jotka nähtiin usein joutilaisuuden aiheuttajina. (Nygård 1998, 17.) Kun työllisyys ja terveys määriteltiin tavoittelemisen arvoisiksi asioiksi, suuntautui huomio esimerkiksi juuri hulluuteen. Käsite piti tuolloin sisällään esimerkiksi kehitysvammaisuuden, joka luonnollisesti aiheutti vaikeuksia työnteossa ja lyhensi joissakin tapauksissa myös elinikää.

Käyttämässäni aikalaislähteessä eli Neuman-Rahnin oppikirjassa 1920-luvulta kirjoittaja ei varsinaisesti pysähdy erittelemään mielisairaanhoidon lisäämisen tarpeellisuutta, mutta aikakauden vaikutus kuuluu hänen tekstistään. Työllisyyden ja terveyden ihanne kulminoituu esimerkiksi hänen teoksensa viimeisissä riveissä, joissa hän kirjoittaa, että ”tarkoituksenamme ja päämääränämme on terve ja voimakas suku. Sillä siitä lopulta riippuu koko kansan ja maan tulevaisuus”. (Neuman-Rahn 1924, 373.) Neuman-Rahnin ajattelu mukailee kirjoittamisajankohtana vaikuttanutta hygienialiikettä, jossa valtaeläin ajattelu sairautta ja sen vaaroja kohtaan tiivistyi. Hygienialiikkeen tavoitteena oli huomion suuntaaminen kansan terveydentilan hoitoon ja ylläpitoon sekä sairauksien ja niiden aiheuttajien leviämisen estämiseen. Liike ei rajoittunut ainoastaan ruumiilliseen terveyteen, vaan se suuntasi katseen myös mentaalihygieniaan, jonka tavoitteena oli sielullisen eli henkisen puhtauden ylläpitäminen. (Ojakangas 1995, 292–293.)

Hygienialiike sai voimaa lääketieteen edistysaskelista ja bakteerien toiminnan ymmärtämisestä. Näin elintapoja ja -ympäristöä ruvettiin äkkiä tarkastelemaan uudella tavalla, ja yksittäisten kansalaisten elämä ja elinolot alkoivat kiinnostaa. Katse suunnattiin erityisesti köyhään väestöön, jonka epähygienisessä ympäristössä bakteerien ajateltiin pesivän ja josta niiden pelättiin leviävän muuhun väestöön. (Lehtonen 1995, 206, 208.) Kun mielenkiinto suuntautui köyhyyteen ja likaan, kiinnittyi se usein myös aikalaiden hulluudeksi määrittelemään ilmiöön, sillä monet sen piiriin luetut ihmiset olivat köyhälistön edustajia (ks. esim. Nygård 1998, 75). Ja kun bakteereista ja tartunta-ajattelusta oli saatu pätevä tapa selittää tautien syitä, sama ajattelu yleistettiin pian myös muihin yhteyksiin, esimerkiksi ajattelutapoihin ja henkisiin sairauksiin (Lehtonen mts. 234). Hulluus alkoi näyttäytyä sairautena, joka uhkasi kansan terveyttä ja joka olisi parasta eristää.

Kansan terveydentilasta kiinnostuminen liittyi kiinteästi yhteen kansan työteliäisyyttä koskevien ajatusten kanssa. Kansakunnan terveys ja terveyden mahdollistama työteliäisyys olivat tärkeitä asioita, sillä niiden uskottiin johtavan voimakkaaseen ja vauraaseen valtioon. Terve ja ahkera väestö ei ollut itsestäänselvyys, vaan sen tuottamisen alettiin katsoa vaativan väestöön kohdistuvia hallinnollisia toimenpiteitä. (Ojakangas 1995, 294.) Tilanne muistuttaa Foucault’n *biovallaksi* nimittämää moderneille yhteiskunnille ominaista vallan osa-alueita, jossa terveyden ylläpito ei ole enää ainoastaan yksilön vaan myös valtion valvonnan alainen asia. Elämä ja terveys sekä niiden tehokas tuottaminen ja ylläpitäminen tulivat ranskalaisfilosofin mukaan valtioille tärkeiksi asioiksi

erityisesti kapitalismin myötä, sillä sen kehitys ei olisi mahdollista ilman kansalaisten kontrolloimista ja heidän ruumiinvoimiensa alistamista hyödylliselle työlle. (Foucault 1978, 140–144.) Yhteiskunnan modernisoituminen hankaloitti hulluuden asemaa myös toisesta syystä; se kuljetti väkeä maalta kaupunkeihin ja siirsi myös naisia palkkatyöhön, minkä vuoksi hulluiksi kategorisoitujen läheisten kotihoito kävi hankalaksi (Achte 1991, 113–114).

Hulluuden kotihoidon vaikeutuessa ja terveyden muuttuessa valtion valvonnan alaiseksi asiaksi monet aikaisemmin vapaasti eläneet yksilöt alkoivat nyt ajautua mielisairaaloihin, joista Neuman-Rahn kirjoittaa myönteiseen sävyyn ja korostaa niiden olevan sairaaloita eikä vankiloita, joissa yksilön persoonallinen vapaus mielivaltaisesti riistettäisiin. Neuman-Rahn tiedostaa myös mielisairaaloita kohtaan tunnetun häpeän ja kauhun, mutta hän vakuuttelee tällaisten tunteiden olevan häviämässä potilaiden hellivän ja huomaanin käsittelyn ansiosta. (Neuman-Rahn 1924, 340–342.) Huovion romaanissa 1980-luvun alusta mielisairaala yhdistyy kuitenkin edelleen voimakkaasti vankilaan:

Käännettiin tielle tai kadulle, jonka molemmiin puolin oli sairaala. Kumpaan kohan mennään? välähti mielessäni ensi kertaa. Oikealla puolella oli tavallinen sairaala, jossa hoidettiin loukkaantuneita ja vatsahaavaisia ja niitä, joilta täytyi leikata umpisuoli. Siellä oli myös paljon melkein terveitä. Vasemmalla puolella oli mielisairaala. Sillä oli miltei yli-inhimillisen kolkko maine. Palasiko sieltä kukaan? (Huovio 1980, 27.)

Sairaus on muuri. Nimenomaan tämä sairaus, mielen vika, on muuri. Se muodosti korkean, näkymättömän, ylitsepääsemättömän muurin koko sairaala-alueen ympärille, niin että täältä ei päässyt ”sinne” ja vain harvat tulivat ”sieltä” tänne. (Huovio mts. 111.)

Siinä missä pappeus ja mielisairaus eivät *Särkyneen toiveen kadussa* sovi yhteen, asosioituvat mielisairaalat ja vankilat toistuvasti toisiinsa – kummastakaan kun ei pääse niin vain pois. Mielisairaala representoidaan siis juuri sellaisena, jona Neuman-Rahn ei sitä haluaisi nähdä: tavallisen sairaalan vastakohtana, jolla on huono maine ja joka rajoittaa yksilön vapautta.

Koska nuori suomalainen kansallisvaltiovaltio pyrki vaihtamaan hulluuden vapaan kotihoidon eristetyksi laitoshoidoksi, voisi äkkiseltään ajatella, ettei se tarvinnut hulluutta vaan pyrki siitä kaikin keinoin eroon. Kuitenkin poikkeavuuden ja toiseuden on sanottu olevan kaikenlaisille yhteisöille tarpeellista, sillä niiden kautta kukin yhteisö esittää näkemyksen itsestään ja luo täydellisen yhteiskunnan ihannetta (Nygård 1998, 16). Esi-

merkiksi Markku Salo onkin mielenkiintoisesti esittänyt, että modernit yhteiskunnat olisivat tuottaneet mielenvikaisesta *mallikansalaisen* vastakohdan, eräänlaisen *mallimuukalaisen*, jonka tehtävänä on toimia opettavana ja varoittavana esimerkkinä muille. Kansalaisten tulee toimia yhteiskunnan sopimusten ja normien sisäpuolella, sillä niiden ulkopuolelle eksyttäessä heitä uhkaa pakkohoito ja holhous. (Salo 1996, 49–50.) Näin ajateltuna kulttuurisella hulluudella oli siis oma, tarpeellinen funktionsa myös modernissa yhteiskunnassa, sillä siinä missä vanha maalaisyhteisö tarvitsi hulluutta nauraakseen ja käsitelläkseen traumojaan, moderni valtio teki siitä sairautta ja loi samalla kuvaa terveestä ja työteliästä ihannekansalaisestaan.

2.2 Hulluuden ja älykkyyden yhteensopimattomuus

Jos ajatellaan, että eristämällä hulluus laitoksiin on rakennettu eräänlaista mallimuukalaista, niin millaisia ominaisuuksia ja toimintaodotuksia tämän sosiaaliseen identiteettiin on itse asiassa liimattu? Mitä muuta mallimuukalainen oli kuin usein joutilas, työtön ja potentiaalinen vaaran aiheuttaja? Achte kirjoittaa 1990-luvun alussa, että yksi ihmisen suurimmista heikkouksista on ollut vaikeus ymmärtää, että ihmisen käyttäytyminen ei ole kiinni ainoastaan hänen älykkyydestään. Sen käsittäminen ja hyväksyminen, että yksilö voi olla tunnetasolla epänormaali olematta samalla myös älyllisesti epänormaali, on Achteen mukaan herättänyt pitkään vastarintaa yleisessä mielipiteessä. (Achte 1991, 56.) Alaluvun *Hulluuden ja älykkyyden yhteensopimattomuus* tavoitteena on tarkastella nimenomaan hulluuden ja älyn suhteen representaatioita: kytetäänkö hulluus ja vähäinen älykkyys tarkastelemissani kirjallisissa teksteissä toisiinsa, ja miten tämän uskottiin ilmenevän?

2.2.1 *Intelligenssin representaatiot*

Neuman-Rahn nimeää mielisairaanhoidoa vaatineet ihmiset aikakauden mukaisesti sielullisesti sairaiksi ja kuvailee heidän sairauttaan tekemällä ensin selkoa ”normaalisen sielunelämän rakenteesta”. Yksi tämän normaalisen sielunelämän osista on hänen mukaansa järki, jonka piirissä ihmiset harjoittavat itsehallintaa ja tunne-elämän kontrollia. Järjen hallitut ja harjoitetut kyvyt hän nimeää edelleen älyksi eli intelligenssiksi, joka tulee hänen mukaansa esille arvostelmissa eli arvostelukyvyyssä ja ymmärryksessä. Neuman-Rahn pitää intelligenssiä hyvin merkittävänä normaalisen sielunelämän osana, sillä ”kuta alhaisemmalla tasolla äly on, sen epävarmempi on arvostelu ja sen vaikeam-

min yksilö kykenee selviytymään elämässä eteenpäin”. (Neuman-Rahn 1924, 67–68.) Myös Kaila käsittelee vuoden 1939 teoksessaan intelligenssiä ja tekee ajan ajattelutapaa hyvin kuvaavan rinnastuksen: ”vähämieliset” ja ”neekerit” ovat hänen mukaansa samalla, alhaisella kehitysasteella, sillä molempien kieli on abstraktien käsitteiden osalta köyhää (Kaila 1939, 26).

Tehdessään rinnastuksen alkuperäiskansojen edustajien ja mielisairaaloiden asukkien välillä Kaila ei käytä nimitystä mielisairas vaan vähämielinen. Aikakauden mielisairaanhoidolle vaikuttaa olleen tyypillistä potilaiden luokitteluun heidän älykkyytensä perusteella erilaisiin ryhmiin, joista yhden muodostavat juuri vähämieliset. Vähämieliset kategorisoidaan vajaamielisiksi, jotka jakautuvat vähämielisten ohella myös kahteen muuhun alaryhmään älyn kehitysasteen mukaisesti:

Kun on kysymyksessä täysi-ikäinen vajaamielinen, niin on tapana älykkojen avulla verrata hänen älytasoaan lapsen älyyn. Tällöin pidetään tylsämielisenä sellaista täysi-ikäistä vajaamielistä, jonka älytaso vastaa 0–6-vuotiaan lapsen älytasoa, vähämielisenä sitä, jonka äly on 6–12-vuotiaan lapsen älyn tasolla, ja heikkomielisenä sellaista, jonka äly on vähäisemmässä määrässä jälkeenyäännyt, vastaten 12–16-vuotiaan lapsen älyä. (Kaila 1939, 61–62.)

Kuten esimerkistä käy ilmi, usko älyn kehittymättömyyteen rinnastaa mielisairaaloiden potilaat lapsiin. Myös Neuman-Rahn muistuttaa, että ”sielullisesti sairaita on monessa suhteessa käsiteltävä kuin lapsia” (Neuman-Rahn 1924, 305). Suurin osa mielisairaaloiden asukkaista on kuitenkin aina ollut aikuisia, ja pyrkimys vaihtaa heidän aikuisen roolinsa lapsen rooliin muistuttaa Erving Goffmanin ajatusta roolivarkauksista. Teoksessaan *Minuuden riistäjät* (1997 [1961]) Goffman nimeää yhdeksi totaalisten laitosten eli esimerkiksi mielisairaaloiden, vankiloiden ja armeijakasarmien luonteenomaisista piirteistä nimenomaan niiden tavan takavarikoida asukkaidensa siviilielämän rooleja, jotta heidän ohjattavuutensa helpottuisi (Goffman 1997 [1961], 14–15).

Achte kuvaa 1900–1940-lukujen kiinnostuksen intelligenssihäiriöihin olleen kohtuuttoman suuri ja kirjoittaa sen rakentaneen vastakohtaparin hulluuden ja viisauden välille, liittäneen hulluuteen ei-viisaan stigman (Achte 1991, 56). Ei-viisaan hullun representatio on läsnä myös Huovion romaanissa, jossa hulluuden vastakohtaksi asettuu toistuvasti nimenomaan viisaus. Päähenkilö pohtii esimerkiksi sitä, mistä lääkärit ovat saaneet vallan erotella viisaat ja hullut toisistaan ja kenellä toisaalta olisi valta määritellä hullu

lääkäri (Huovio 1980, 52). Seuraavassa katkelmassa hän on tutustumassa hoitajan kanssa sairaala-alueella sijaitsevaan vajaan, josta löytyy separaattori:

- Mutta mikäs tämä on? hoitaja kysyi.
- Separaattori.
- Sillä erotetaan kerma maidosta.
- Hullujenhuone on suuri separaattori. Se on ihmisseparaattori: viisaat erotetaan hulluista.
- Ei kun päinvastoin, vinoili hoitaja. (Huovio mts. 105.)

Romaanin päähenkilö tunnistaa toistuvasti hulluuden ja älykkyyden yhteensopimattomuuden, mutta ei kuitenkaan halua hyväksyä sitä. Goffman kirjoittaa tällaisesta totaalisten laitosten pyrkimyksestä rakentaa erilaisuutta asukkaiden ja henkilökunnan välille, minkä vaikeus ja keinotekoisuus paljastuvat usein asukkaiden suorittaminen identiteettipilojen avulla (Goffman 1997 [1961], 88–89). Myös Huovion romaanin päähenkilö haluaa osoittaa terveen ja sairaan, viisaan ja hullun välisen rajan keinotekoisuuden pukeutumalla valkoiseen takkiin ja siirtymällä asukkaiden joukosta henkilökunnan joukkoon. Identiteettipila onnistuu hetken täydellisesti, ja päähenkilön toteamus ”se on kovin liukuva ja hämärä tuo raja terveen ja sairaan välillä” saa katetta. (Huovio mts. 121–122.)

2.2.2 Mielen rakenteen heijastuminen ulkoisiin ominaisuuksiin

Siviilielämän roolien anastamisen ohella totaalisisilla laitoksilla on Goffmanin mukaan myös muita keinoja lavastaa eroa laitosten asukkaiden ja henkilökunnan välille. Kun yksilö saapuu totaaliseen instituutioon, hän joutuu luopumaan vaatteistaan ja muista henkilökohtaisista tavaroistaan ja tilalle annetaan varustus, joka ”on yleensä ’karkealautuista’, huonosti sopivaa, usein vanhaa ja sama suurille asukkien ryhmille. (Goffman 1997 [1961], 18–19.) Goffmanin mielestä ero totaalisten laitosten henkilökategorioiden ulkonäössä on siis puhtaasti keinotekoinen, mutta hulluutta tarkasteltaessa törmää myös sellaisiin representaatioihin, joissa ero hulluiksi ja normaaleiksi luokiteltujen ihmisten ulkoisissa ominaisuuksissa uskotaan todelliseksi.

Nygård viittaa teoksessaan *Erilaisten historiaa* (1998) Kustaa H. Vilkunaan (1996), jonka mukaan vanhat maalaisyhteisöt tarkkailivat jäseniään tiiviisti ja havaitsivat näissä tapahtuneet muutokset nopeasti. Lähimmäisen ulkonäkö oli helppo ja luonnollinen tarkkailun kohde, ja siinä tapahtuneet normeista poikkeamiset saivat muun yhteisön liittä-

mään asianomaiseen esimerkiksi sairaan tai hullun leiman. (Nygård 1998, 75.) Myös Kansanrunousarkiston kylähulluja koskevan aineiston kirjoittajat kuvaavat usein juuri muistelemansa henkilön ulkonäköä, jonka he mieltävät poikkeukselliseksi. Tarinat kertovat esimerkiksi Jammusta, joka puhui ja kiroili itsekseen ja oli likainen, Kökkö-Hetasta, joka halusi pukeutua herrastyyliin sekä Kuninkaasta, joka pukeutui niin ikään hienosti ja koristautui kaikenlaisilla helyillä ja koruilla (HK, 135, 154, 158). Hulluuteen ankkuroidaan jälleen myös mahdollinen seksuaalinen poikkeavuus, jota ei osattu kategorisoida muilla tavoin. Tarinoissa kuvataan esimerkiksi Jakovan Kustaata, joka halusi olla nainen, Jakovan Erika, ja joka käytti siksi päähuiivia ja esiliinaa (HK, 134). Vähänkin vallitsevista normeista esimerkiksi pukeutumisen osalta poikennut yksilö onkin aina leimattu herkästi hulluksi (Laaksonen ym. 1990, 7–8).

Ajatus hulluuden ja poikkeavan ulkoisen olemuksen yhteydestä ei kukoistanut vain maalaisyhteisöissä vaan myös 1900-luvun mielisairaaloiden piirissä. Erityisesti vuosisadan alkuvuosikymmenten mielisairaanhoido, joka koki hoidokkinsa älyllisesti kehittymättömiksi, uskoi näiden sairaalloisesti muuntuneen sielunelämän heijastuvan myös ruumiillisessa rakenteessa. Neuman-Rahn opastaa ihmisen sielunelämän saavan ilmauksensa persoonallisuudessa, esimerkiksi katseessa, liikkeissä ja puvussa eli ihmisen vaatetuksessa. Erityisen alhaisella asteella olevien ihmisten ulkomuodon hän kuvaa olevan ”peilikuva hänen sielustaan: piirteet ovat veltot, tyhjät, karkeat, hänessä on usein epämuodostumia, liikkeet ovat kankeat ja hitaat”. (Neuman-Rahn 1924, 78, 224.) Neuman-Rahnin tekstissä ilmenevä tapa lähestyä hulluiksi kategorisoituja ihmisiä esimerkiksi heidän ulkomuotonsa kautta muistuttaa Moscovicin kehittämän sosiaalisten representaatioiden teorian objektivointia. Antamalla tarkan kuvauksen potilaiden ulkoisista ominaisuuksista hän ikään kuin objektivoi, muuttaa epämääräisen ja osin tuntemattomaksi koetun ilmiön eli hulluuden konkreettiseen ja siten helpommin käsitettävissä olevaan olomuotoon.

Representaatio poikkeavan näköisestä hullusta on läsnä myös Kailan teoksissa vuosilta 1939 ja 1966. Varhaisemmassa teoksessaan hän esittelee kuvien ja tekstin avulla erilaisia temperamenttityyppejä ja kertoo, että jokaista tyyppiä vastaa tietynlainen ruumiinrakenne. Esimerkiksi skitsotyymisellä temperamentilla varustetut ihmiset hän kuvailee laihoiksi, lihaksistoltaan heikoiksi ja kasvonpiirteiltään soikeiksi ja kapeiksi ihmisiksi, joilla on ruumiinrakenteeltaan pyöreämpiä suurempi alttius esimerkiksi skitsofreniaan. (Kaila 1939, 40–42, 91.) Kailan teoksesta vuodelta 1966 ulkonäön yhteys hulluuteen on

jo osin kadonnut, mutta edelleen hän myöntää ruumiillisella rakenteella olevan ”jonkin verran merkitystä” (Kaila 1966, 129).

Sekä kansan että mielisairaanhoidon parissa vaikuttanut käsitys ruumiinrakenteesta ihmisen sisäisen elämän heijastajana ei ollut uusi tai ainutlaatuinen, sillä samansuuntaisia ajatuksia erilaisista temperamenteista ja niihin kiinnittyvistä fyysisistä ja psyykkisistä ominaisuuksista oli esitetty jo antiikista lähtien (ks. esim. Joutsivuo 1995a, 31–34). Ruumiinrakenteen ei myöskään uskottu heijastavan vain mahdollista hulluutta: esimerkiksi Sander L. Gilman (1985) on Ilpo Helenin mukaan havainnut, että 1800-luvun lopulla naisen pukeutuminen, poikkeavaksi mielletty käyttäytyminen sekä tietty pään ja ruumiin muoto saatettiin kokea huoruuden merkkeinä (Helen 1995, 324). Toisaalta prostituutio ja mielisairaudet eivät 1900-luvun alkupuoliskolla olleet kaukana toisistaan, sillä sielun puhtautta korostaneille mentaalihygienikoille ne olivat yhdessä rikollisuuden kanssa henkisen alamittaisuuden lajeja, joita vastaan tuli taistella (ks. esim. Ojakangas 1995, 296).

2.2.3 Hulluuden ja nerouden suhde

Vaikka hulluus on usein yhdistetty kehittymättömään älyyn, on toisaalta lähes yhtä helppo löytää representaatioita, jota sijoittavat hulluuden lähelle viisautta. Hulluuden ja viisauden rajaa onkin kuvattu veteen piirretyksi viivaksi, jonka häilyvät rajat ovat ajan ja yhteisön piirtämiä (Laaksonen ym. 1990, 7). Yhdeksi syyksi näiden kahden käsitteen läheiseen yhteyteen on ehdotettu monien kulttuurien uskonnollisiin menoihin vaikuttaneiden shamaanien ja tietäjien sekä mielisairaiden käyttäytymisen samankaltaisuutta. Shamaanit ja tietäjät eivät välttämättä itse olleet sairaita, mutta heidän tapansa, tekonsa, liikkeensä ja elehdintänsä on saanut ihmiset näkemään yhtäläisyyksiä hulluksi luokiteltuun käytökseen. Samalla hulluuteen yhdistyi myös uskonnollisten menojen johtajien tieto ja viisaus, mistä on ollut seurauksena hulluutta kohtaan tunnettu pelokas kunnioitus: hulluuden uskottiin olevan yhteydessä tietoon, joka ei ole tavallisen ihmisen saavutettavissa. (Alho 1988, 103–104.)

Myös Foucault kirjoittaa hulluudessa piilevästä viisaudesta ja vertaa sitä kristallipalloon, jonka muut näkevät tyhjänä mutta josta hullun ajatellaan lukevan näkymätöntä, salattua tietoa (Foucault 1965, 21–22). Tieto, joka hulluiksi kategorisoiduilla ihmisillä ajateltiin olevan hallussaan, saatettiin mieltää yhtä hyvin demoniseksi kuin jumalalli-

seksikin. Kristinuskoon ja Jumalasta lähtöisin olevaan tietoon hulluuden on yhdistänyt erityisesti Erasmus Rotterdamilainen teoksessaan *Tyhmyyden ylistys* (1509), jossa hän Alhon mukaan nimeää hulluuden Jumalalle otolliseksi lapsenmielisyydeksi, viattomuudeksi ja yksinkertaisuudeksi, jonka ytimessä piilee luomakunnan pelastuksen siemen. Toisinaan myös itse Jumalan on väitetty tekeytyneen nimenomaan hulluksi, sillä muutoin ihmiset eivät ymmärtäisi hänen suurta viisauttaan. (Alho 1988, 164–169, 176.)

Viisauden ja hulluuden häilyvä raja on Kansanrunousarkiston kylähulluutta koskevan aineiston perusteella mietityttänyt myös vanhan suomalaisen maaseutuyhteiskunnan jäseniä. Kuvatessaan erikoisina pidettyjä henkilöitä tarinoiden kirjoittajat kuvaavat toistuvasti, ettei kyseisestä henkilöstä useinkaan tiedetty, oliko tämä hullu vai sittenkin liian viisas. Niin kutsutun Kalkkimaan papin, josta kerrottu runsas tarinaperinne on innoittanut jo aikaisemmin mainitsemaani Pälvi Rantalaa hänen väitöskirjassaan *Erilaisia tapoja käyttää kylähullua* (2009), viisautta kerrotaan pohditun seuraavasti:

Siitä on paljon puhuttu ja arvosteltu onko se ollu hullu vai viisas, mutta enimmäkseen että se on ollu tavallista ihmistä viisaampi ja lahjakkaampi, että jos se olis saanu kouluoppia, niin se olis ollu kuuluisa mies, runoilija jne. Olen kuullut, että sillä olisi pitäneet olla kaksinkertaiset aivot. (HK, 141.)

Myös muista kuin Kalkkimaan papista kirjoitetuista tarinoista käy toistuvasti ilmi ajatus liiasta viisaudesta, joka karkaa normaaleiksi kategorisoitujen ihmisten ymmärryksen tavoittamattomiin. Toinen toistuva piirre tarinoissa on jokin erityistaito, joka useimmilta muilta yhteisön jäseniltä on puuttunut. Vaikkapa Hullu-Antin kerrotaan olleen hämmästyttävän hyvä uimari, ja Poltetuksi kutsutun miehen kuvataan olleen niin etevä Raamatun tuntija, etteivät edes papit pärjänneet hänelle (HK, 124, 190). Monesti erityistaidot olivat kuitenkin hyödyttömiä omistajilleen: esimerkiksi viipurilaisesta Ilusta kirjoitetaan, että ”[a]lmanakasta hän muisti kaikki nimet ja paljon muuta tietoa, jota hän ei voinut käyttää mihinkään hyväkseen” (HK, 133). Hullun leiman saadakseen ei siis tarvinnut määrittyä normaalia tyhmemmäksi, sillä yhtä lailla myös liiallinen, muiden käsityskyvyn yli menevä viisaus tai hyödyttömät erikoistaidot kiinnittivät kanssaihminen huomion, rikkoivat normeja ja poikkesivat tavanomaisuuden rajoista.

Hulluudessa mahdollisesti piilevä viisaus vaivaa myös Neuman-Rahnia, sillä se nakertaa uskottavuutta ajatukselta hulluiksi luokiteltujen kehittymättömästä intelligenssistä. Kirjoittaessaan vähämielisistä, joiden älyn hän kuvaa olevan heikko tai usein täysin ke-

hittymätön, hän myöntää, että näiden joukossa voidaan toisinaan tavata voimakasta älykkyyttä, mutta se on aina täysin yksipuolisesti kehittynyttä. Yhtenä esimerkkinä tällaisesta yksipuolisesta intelligenssistä Neuman-Rahn mainitsee erään nuoren musiikkimiehen, jonka älyn hän luokittelee vähämielisen tasoiseksi mutta joka kykeni siitä huolimatta luomaan merkittäviä, arvostettuja ja suosittuja sinfonioita. (Neuman-Rahn 1924, 107.) Kyseisen muusikon älykkyys on kehittynyttä ainoastaan musiikin suhteen, ja muilla elämänalueilla mies ilmentää Neuman-Rahnin mukaan äärimmäisen heikosti kehittynyttä intelligenssiä. Taiteen ja hulluuden suhde mietityttää Neuman-Rahnia myös kuvataiteiden yhteydessä:

[I]lmenee erään kuulun impressionistisen taiteilijan sielunelämän pirstoutuneisuus eräässä hänen taulussaan, joka on aina reunojaan myöten tulvillaan yksityiskohtia yhtenä ainoana sekamelskana. – – Vaikkakaan taiteilija ei taulua maalatessaan ollut mielisairas, osoittaa se kuitenkin selviä merkkejä patologisesta sielunelämästä. Schizofreenisiä piirteitä ei tarvitse etsiä, sillä koko taulu on schizofrenian leimaama. Sen lisäksi se on syntynyt siten, että taiteilija on naulannut puunkappaleita lattiaan, maalannut ne kirjaviksi ja tästä motiivista lähtien luonut taulunsa. (Neuman-Rahn mts. 133.)

Toisin kuin äsken mainittua musiikkimiestä ja tämän sinfonioita, Neuman-Rahn ei koe kyseistä kuvataiteilijaa ja tämän erikoisella tekniikalla syntynyttä teosta edes yksipuolisen älykkyyden ilmentyminä vaan osoituksina sairaasta sielunelämästä. Vaikka Neuman-Rahn yrittää näin poistaa taiteilijanerona luomaa uhkaa hulluuden ja alhaisen älyn liitolle, tulee hän kuitenkin samalla huomaamattaan lähelle yhtä ehdotusta hulluuden ja taiteilijanerouden välisestä yhteydestä. Hulluuden on nimittäin sanottu alkavan sieltä, missä totutut normit ylitetään, ja sama pätee myös taiteeseen, jonka olemukseen kuuluu niin ikään jatkuva normien rikkominen. Erityisesti 1900-luvulla taiteessa vuorottelivat useat erilaiset suuntaukset, esimerkiksi Neuman-Rahnin kummeksuma impressionismi, joka pyrki kaltaistensa tavoin uusien imaisukeinojen luomiseen ja vanhojen murtamiseen. Tästä syystä johtuen uusi taide ja sen edustajat on usein Takalo-Eskolan sanoin ”aluksi leimattu kahjoiksi”. (Takalo-Eskola 1990, 82.) Näin ajateltuna uusi taide ja taiteilijat tulevat siis lähelle hulluutta samasta syystä kuin viisauksin; molemmat karkaavat yli tavanomaisena pidetyn käsityskyvyn ja syntyvät totuttujen normien ylittämistä, mitä Neuman-Rahnin äskeinen kuvaus osuvasti heijastaa.

2.3 Mies- ja naisosastojen erottaminen ja ajatus degeneraatiosta

1900-luvun mielisairaaloissa oli vuosikymmeniä erilliset potilasosastot molemmille sukupuolille, ja sekaosastoihin alettiin siirtyä vasta vuosisadan toisella puoliskolla. Teoksen *Kellokosken prinsessa* (2010) kirjoittajat kertovat, että Kellokosken mielisairaalan ensimmäinen sekaosasto otettiin käyttöön vuonna 1969. Osastolla jo olleiden naispotilaiden joukkoon sijoitettiin viisitoista miespotilasta, joiden kuvataan olleen nuoria mutta kroonistuneita ja syrjäänvetäytyviä. Kirjoittajien mukaan ”kaikki sujui kuitenkin hyvin eikä paheksuttavaa käyttäytymistä potilaiden kesken ilmennyt”. (Raitasuo & Silta 2010, 166–167.) Myös Lapinlahden sairaala muutti mies- ja naisosastonsa sekaosastoiksi vuonna 1969, minkä seurauksena eräs viikkolehti syytti sairaalaa ”seksiosastojen” perustamisesta (Achte 1991, 159). Alaluvun *Mies- ja naisosastojen erottaminen ja ajatus degeneraatiosta* alla pohdin mies- ja naispotilaiden erottamisen taustalla vaikuttaneita ajatuksia sekä osastojen yhdistämisen aiheuttamaa pelkoa ”paheksuttavasta käyttäytymisestä” ja ”seksiosastoista” – mistä nämä ajatukset olivat peräisin, ja miten ne ovat muovanneet hulluuden sosiaalista representaatiota?

2.3.1 Pelko sairaalloisen viettielämän seurauksista

Edellisen vuosisadan alkuvuosikymmenten mielisairaanhoido vakuutteli potilaidensa olevan paitsi älyllisesti kehittymättömiä myös kykenemättömiä hallitsemaan viettejään. Kaila selittää 1930-luvun lopussa, että ihmisen käyttäytymistä ohjaavat intelligenssin ohella myös vieteistä kumpuavat tarpeet, jotka aiheuttavat toimintaa ja joiden täytyy tulla tyydytetyiksi. Näiden tarpeiden voimakkuus ja laatu ovat riippuvaisia viettielämän voimakkuudesta ja laadusta, ja sielullisissa häiriötiloissa ne tuottavat häiriintynyttä käyttäytymistä. (Kaila 1939, 44, 47.) Ajatukset viettielämän epänormaalista toiminnasta johtivat luonnollisesti myös ajatuksiin sukupuolivietin häiriöistä. Neuman-Rahn varoittaa epätavallisen voimakkaan sukuvietin tuottavan suuria vahinkoja sekä yksityisille ihmisille että koko yhteiskunnalle. Esimerkiksi älyllisesti hyvin matalalla asteella olevien ”imbesillien” ryhmään hän kuvaa kuuluvan yksilöitä, joiden moraalinen ja kyky tekojen kontrolliin ovat kehittymättömiä ja joiden ”seksuaalisuus ilmenee monesti pahoina seksuaalisina hairahduksina”. (Neuman-Rahn 1924, 125, 224.)

Tarkastelemissani 1920- ja 1930-luvuilta peräisin olevissa mielisairaanhoidajille suunnatuissa oppikirjoissa hulluus liitetään toistuvasti elämellisyteen. Neuman-Rahn kuvai-

lee esimerkiksi ”idioottien” ryhmään luokittelemiensä sielullisesti sairaiden tunne-elämän olevan puutteellinen, primitiivinen ja animaalinen (Neuman-Rahn 1924, 112). Ajatus hulluuden animaalisuudesta juontanee juurensa nimenomaan uskosta viettielämän häiriintyneisyyteen. Juuri vietit nähtiin merkkeinä ihmisessä piilevästä eläimellisyydestä, ja tämä eläimellisyys miellettiin kartettavaksi, ihmisyydelle, kulttuurille ja järjelle vastakohtaiseksi ilmiöksi (Ojakangas 1995, 311). Hulluuteen sisällytettiin siis jälleen piirteitä, joista aikakauden ihannekansalaisen oli syytä pysyä erossa: moraalittomuutta, siveettömyyttä ja harkintakyvyttömyyttä.

Ajatus hulluuteen liittyvästä eläimellisyydestä ei ollut uusi, sillä Foucault’n mukaan jo uuden ajan alun ja 1800-luvun väliin jäävä, hänen klassiseksi nimittämänsä aikakausi oli yhdistänyt hulluuden ja eläimellisyyden (Foucault 1965, 21, 74, 193). 1900-luvun alkupuoli tarjosi tällaisille ajatuksille kuitenkin aivan erityisen otollisen maaperän, sillä yhteiskuntien vaurastumisen, kehittymisen ja sivistymisen uskottiin aiheuttavan myös haitallisia lieveilmiöitä, esimerkiksi siveettömyyden kasvun (Lehtonen 1995, 243). Vaikka sivistyksen lisääntyminen koettiin toisaalta myönteiseksi luonnosta erottautumiseksi, nähtiin teollistumisen ja kaupungistumisen hieman paradoksaalisesti tuottavan samalla myös eläimellisyyttä ja sivistymättömyyttä siveettömyyden muodossa. Yhteiskuntien kehittymisen aiheuttamaa fyysistä ja henkistä rappeutumista nimitettiin *degeneraatioksi*, jonka oireiksi luokiteltiin esimerkiksi mielisairaudet, sukupuolitaudit, alkoholismi, prostituutio ja rikollisuus (Nygård 1998, 19). Vaikka mielisairaita varten oli 1900-luvulla jo omat laitoksensa, ajatus degeneraatiosta kuvaa osuvasti niiden vielä eriytymätöntä asemaa; mielisairaudet nähtiin osana laajaa yhteiskunnallista ongelmaa ja rinnastettiin samalla esimerkiksi rikollisuuteen, jonka edustajien kanssa mielisairaati oli aikaisemmin suljettu samoihin laitoksiin. Sama eriytymättömyys heijastuu aikalaislähteistä: Kaila uskoo rikollisten, irtolaisten ja prostituoitujen joukossa olevan runsaasti vähämielisiä, ja Neuman-Rahn käsittelee seksuaalisia vähemmistöjä esimerkkeinä sairalloisesti muuntuneesta sielunelämästä (Neuman-Rahn 1924, 123–124; Kaila 1939, 64–65).

Degeneraatiosta huolestuneet tahot pyrkivät nujertamaan uhkan esimerkiksi lainsäädännöllä, mistä kerron pian tarkemmin, mutta yhtä lailla kyseessä lienee ollut jälleen myös eräänlainen mallimuukalaisen ja mallikansalaisen tuottaminen. Ojakangas kirjoittaakin, että sielun terveyteen ja degeneraation nujertamiseen tähdänneessä mentaalihygieniassa oli kyse sielullisesti normaalin yksilön luomisesta eli oikein ja terveellisesti ajattelevan

ihmisen rakentamisesta (Ojankangas 1995, 294). Hulluuteen sisällytettiin piirteitä, joita ei katsottu mallikansalaiselle sopiviksi: moraalittomuutta siveettömyyttä, harkintakyvyttömyyttä ja eläimellisyyttä. Mallikansalaisen tuli välttää näitä ominaisuuksia, ja mielisairaalaan suljettu hulluus toimi varoittavana esimerkkinä siitä, mihin nämä kartettavat ilmiöt saattoivat johtaa. On myös ehdotettu, että hulluuteen liittyvä pelko ei olisikaan pelkoa poikkeavaksi koettua yksilöä kohtaan vaan sellaista pelkoa ja ahdistusta, joka aiheutuu omassa itsessä piilevien, kiellettyiksi ja poikkeaviksi koettujen ominaisuuksien tunnistamisesta (Anttinen 1990, 62). Tästä näkökulmasta katsottuna hulluuden eläimellisyydeksi ja siveettömyydeksi leimanneet ihmiset toimivat pikemminkin omasta itsestään kumpuavien kuin mielisairaaloihin eristämiensä ihmisten aiheuttamien pelkojen ajamina. Yhteiskuntien onkin sanottu aina tarvinneen noitansa ja syntipukkinsa, joihin se on voinut projisoida oman rajallisuutensa ja puutteellisuutensa aiheuttaman ahdistuksen (Achte 1991, 48–49).

2.3.2 Usko henkisen rappeutumisen perinnöllisyyteen

Jo esimerkiksi *Särkyneen toiveen kadusta* heijastuva representaatio mielisairaaloiden eristävästä, vankilamaisesta luonteesta kielii ajatuksesta, jonka mukaan normaaleiksi määriteltujen ihmisten katsottiin tarvitsevan suojaa hulluuden vaaroja vastaan. Nygård kuvaa, että vielä 1800-luvulla tilanne oli tylsämielisiksi luokiteltujen kohdalla päinvastainen: heidän ajateltiin tarvitsevan suojaa ympäristön ajattelemattomuudelta, mutta vuosisadan lopulla tilanne kääntyi pääläelleen ja yhteiskunta muuttui suojaa tarvitseväksi osapuoleksi (Nygård 1998, 182). Pelkkä laitoksiin sijoittaminen ei kuitenkaan poistanut degeneraation uhkaa vaan aiheutti huolen vielä suuremmasta uhkasta eli seksuaalisesta kanssakäymisestä ja lasten syntymisestä mielisairaaloiden potilaiden kesken. Pelko oli seurausta degeneraation yhdistämisestä perinnöllisyyteen: henkisen rappeutumisen uskottiin olevan parantumaton ja perinnöllinen ilmiö, ja sen mukainen ajattelu saavutti huippunsa 1930- ja 1940-luvuilla (ks. esim. Achte 1991, 104, 113).

Degeneraatiosta ja perinnöllisyydestä kirjoittavat sekä Neuman-Rahn että Kaila vuoden 1939 teoksessaan. Neuman-Rahn sijoittaa degeneraation alle kaikki ne piirteet, joita hulluuden yhteydessä on usein representoitu eli matalan älyn, löyhän moraalien ja poikkeavan ulkonäön:

Degeneraatio ilmenee parhaasta päästä sellaisina sielullisina vammoina kuin luonteen ryhdittömyys, oikullisuus, valheellisuus, lyhyesti sanoen yleisruumiillisesti rasitetuille tyypillisenä moraalisenä ja älyllisenä alemmuutena ja useissa tapauksissa kehittyneenä mielitautina. Mutta myöskin puhtaasti ulkoisia epänormaalisuuksia katsotaan rappeutumisen merkeiksi. (Neuman-Rahn 1924, 136.)

Lapsien Neuman-Rahn uskoo olevan ”suuresti vaarannettuja, jos vanhemmilla on edellisenkaltaista perintöä”, ja hän käyttää nimitystä ”degeneroitunut suku” sellaisista suvuista, joiden perimässä rappeutuminen on ottanut vallan (Neuman-Rahn mts. 117, 137). Myös Kaila kirjoittaa sielullisen sairauden olevan riippuvainen perintötekijöistä mutta ottaa esille myös ympäristötekijöiden vaikutuksen. Perinnöllisyys on kuitenkin edelleen olosuhteita merkittävämpi tekijä, sillä ”[j]os jollakulla on vahvoja perittyjä taipumuksia esim. rikollisuuteen, niin hänestä tulee rikollinen suotuisastakin ympäristöstä huolimatta”. (Kaila 1939, 53, 55.)

Rappeutumisen perinnöllisyys ei koskenut vain mielisairaita vaan yhtäläillä myös muita degeneraation oireita, esimerkiksi juuri rikollisuutta. Mielisairaaloitten asukkien uskottiin kuitenkin olevan erityisen vaarallisia rappion levittäjiä, sillä hulluuteen yhdistettiin elämällisyys, häiriintynyt sukupuolivietti ja moraalittomuus. Näin ollen sukupuolten erottaminen ja sekaosastojen aiheuttama pelko seksiosastoista ja paheksuttavasta käytäytymisestä tulee ymmärrettävämmäksi. Aikalaislähteistä voi myös havaita, ettei epäluulo kohdistunut tasapuolisesti molempiin sukupuoliin, vaan erityisesti naiset esitettiin vaarallisiksi:

Eri sukupuolet ovat suurin piirtein katsottuina eri kannalla ja edustavat usein suuresti toisiaan poikkeavia taipumuksia ja harrastuksia. Sen lisäksi on naisen affektielämä ja vaivonta voimakkaampi, kun taas mies arvostelee kriittisemmin ja loogillisemmin ja on yleensä epäilijä, mikä myöskin sairaalloisissa tiloissa käy ilmi. (Neuman-Rahn 1924, 114.)

Vuoden 1966 teoksessaan Kaila hylkää degeneraatioteoriat ja perinnöllisyyden maallikkomaisina ja epätieteellisinä käsityksinä (Kaila 1966, 119, 127). Sitä ennen usko rappeutumisen perinnöllisyyteen johti kuitenkin nais- ja miesosastojen erottamista huomattavasti voimakkaampaan toimenpiteeseen eli sterilointeihin. Neuman-Rahnin teoksen kirjoittamisajankohtana 1920-luvulla sterilisaatiot eivät vielä olleet luvallisia, mutta hän puoltaa niitä yhteiskunnan velvollisuudella tulevia sukupolvia kohtaan: ”koska on tunnettu seikka, että yleisruumiillinen tila periytyy, olisi vajeamittaisilta yksilöiltä kielletty oikeus jatkaa sukua ja siirtää lapsiin sairaalloisia taipumuksiansa” (Neuman-Rahn

1924, 364). Steriloimislain tultua voimaan 1930-luvulla sen nojalla steriloidtiin Achteen tietojen mukaan erityisesti naispotilaita aina 1950-luvun lopulle saakka (Achte 1991, 113).

Sterilisaatioiden ohella yhteiskunta pyrki hallitsemaan ja ohjailemaan hulluutta myös muilla määräyksillä. Laki kielsi mielisairaiksi todetuilta avioliitot, ja puolison mielisairaus määriteltiin päteväksi syyksi avioerolle, mikäli se oli kestänyt yli kolme vuotta ja vaikutti parantumattomalta (Kaila 1939, 117–118). Romaanissa *Särkyneen toiveen katu* minäkertoja kokee lainsäädännön hulluutta kohtaan suuntaamat rajoitukset pyytäessään sairaalapastorilta ehtoollista:

- Siinä on vähän vaikeuksia, sanoi pastori.
- Mitä vaikeuksia? penäsin. – Minä haluan käydä ehtoollisella.
- Kirkkolain mukaan ehtoollista ei saa jakaa mielipuolille! täräytti pastori.

Minun oli vaikea hillitä itseäni. – – Minua loukkasi, että pastori oli käyttänyt noin voimakasta ilmaisua, ”mielipuoli”. Hän olisi voinut saman tien sanoa minua eläimeksi, kysyä vaikka hänestä jotakin. – – Välillemme oli tullut särö, jota olisi vaikea korjata. Enhän minäkään seurakunnassani ollut koskaan erotellut ehtoolliselle tulijoita. (Huovio 1980, 136.)

Vaikka sairaalapastori aluksi kieltäytyykin ehtoollisen jakamisesta, hän joutuu lopulta pyörtämään päätöksensä, sillä päähenkilö suostuttelee myös parikymmentä muuta potilasta vaatimaan ehtoollista (Huovio mts. 137–138). Tällainen potilaiden yhteistyö heitä kohtaan suunnattuja rajoituksia vastaan on kuitenkin vain yksittäinen tapaus, sillä useimmiten äskeisen kaltaiset rajoitukset ja kiellot murtavat potilaiden yksilöllisyyden ja saavat heidät alistumaan henkilökunnan tahtoon. Potilailla olisi fyysinen ylivoima vastustaa henkilökuntaa, kapinoida ja avata ovet vapauteen, mutta romaanin minäkertojan mukaan se on kuitenkin mahdotonta potilaiden henkisen nujertamisen ja hajaannuksen vuoksi (Huovio mts. 43). *Särkyneen toiveen kadun* maailma representoituu juuri sellaiseksi, johon degeneraatiota pelännyt yhteiskunta lienee pyrkinyt. Se on maailma, jossa potilaat ovat alistuneita henkilökunnan tahtoon ja liian hajallaan ottaakseen kontaktia toisiinsa.

2.4 Kulttuuri hulluuden kontekstissa

Edellä käsittelemäni ajatukset henkisestä rappeutumisesta ja sen ilmentäjänä pidetystä hulluudesta heijastelevat vallalla ollutta evolutionistista ajattelua. Evoluutioteoria tarjosi

kätevän selitysmallin yksilöiden ja yhteiskuntien välisille eroille, ja niinpä degeneraation oireiden eli esimerkiksi mielisairauksien, rikollisuuden ja prostituution ajateltiin teorian mukaisesti kertovan niiden piiriin kategorisoitujen yksilöiden alhaisesta sijainnista evolutionistisen kehityksen portaikolla. (Uimonen 1995, 262; Nygård 1998, 214.) Laitoksiin suljetun mallimuukalaisen ja niiden ulkopuolella elävän mallikansalaisen välillä uskoteltiin siis olevan kehitysero: mallikansalainen oli korkeamman ja pidemmälle kehittyneen kulttuurin edustaja, kun taas mallimuukalainen oli taantunut vasta kohtaansa alhaisemmalle kehitysasteelle. Evolutionismi suuntasi siis myös hulluuden yhteydessä huomion kulttuuriin, sen erilaisiin ilmenemismuotoihin ja kehitysasteisiin. Alaluvun *Kulttuuri hulluuden kontekstissa* tavoitteena on nimensä mukaisesti tarkastella aineistoni avulla kulttuurin ja hulluuden representaatioita – millainen rooli kulttuurille on hulluuden kontekstissa itse asiassa annettu?

2.4.1 Hulluus – häpeällinen sairaus vai merkki kehittyneestä kulttuurista?

Sekä Neuman-Rahn että Kaila varhaisemmassa, vuoden 1939 teoksessaan kirjoittavat kulttuurista varsin niukasti. Nykypäivän kontekstista katsottuna se on läsnä heidän uskossaan henkiseen rappeutumiseen ja hulluiksi luokiteltujen ihmisten kehittymättömyyteen; esimerkiksi Kaila kuvaa ”vähämielisten” ja ”neekereiden” intelligenssin olevan samalla, huomattavan kehittymättömällä tasolla (Kaila 1939, 26). Perinnölliset taipumukset voivat tiputtaa länsimaiset hulluuden edustajat kulttuurin kehitysasteilla alaspäin, mutta kulttuuri ja ympäristö sinänsä ovat perinnöllisyydelle alisteisia ja vähäpätöisiä hulluuden aiheuttajia ja sen ilmenemismuotojen muovaajia. Käsitellessään aistiharhoja Neuman-Rahn kuitenkin sivuaa kulttuurin mahdollista vaikutusta kirjoittamalla, että ”[a]istiharhat saavat usein muotonsa ajan henkisiltä liikkeiltä tai olosuhteilta. Niinpä noitavainojen pimeinä aikoina paholainen näytteli huomattavaa osaa ja samaten ristiretkien fanaattisen uskon aikana oli risti tavallisena näköharhana” (Neuman-Rahn 1924, 88). Muutoin ajatukset perinnöllisyydestä ja degeneroituneista sukuista dominoivat molempia teoksia, ja Kailan kohdalla ne huipentuvat tarkkoihin laskelmiin ja prosenttilukuihin eri mielisairauksien puhkeamisen mahdollisuuksista (ks. Kaila mts. 85, 92).

Kulttuurin ja ympäristön niukka käsittely 1900-luvun ensimmäisellä puolikkaalla kirjoitetuissa teksteissä noudattelee aikakauden ajattelua. Esimerkiksi Anna Maria Viljanen on todennut, että länsimaissa esiintyvien mielisairauksien kulttuurisidonnaisuus kiellettiin tai vähintäänkin jätettiin huomiotta pitkälle 1900-luvun jälkipuolelle saakka. Käsi-

tys oli seurausta ajattelusta, jonka mukaan länsimaissa esiintyvät mielisairaudet olisivat erottautuneet eräänlaisista kulttuurisista kerrostumista, joiden nähtiin alemman kehitystason yhteisöissä peittävän mielisairauksien universaalien, biologisen pohjan. (Viljanen 1994, 42–43; Viljanen 2003, 34.) Länsimaissa mielisairauksien ajateltiin siis esiintyvän ikään kuin puhtaammassa ja aidommassa muodossa, kun taas länsimaiden ulkopuolella kulttuurin nähtiin toimivan mielen häiriöiden universaalit syyt ja muodot peittävänä maskina. Käsitys on osin ristiriitainen aikaisemmin käsittelemieni hulluuden representaatioiden kanssa, sillä esimerkiksi elämellisyuden kohdalla kulttuuri oli auttanut etäännyttämään siitä ja sivistymään, mutta tässä kohdin kehitys onkin siellä, missä kulttuurin vaikutus kuvataan vähäisimmäksi.

Tarkastelemissani aikalaislähteissä hulluuden ja kulttuurin suhde representoituu ensimmäistä kertaa avoimesti Kailan 1960-luvun teoksessa: kulttuuri ja sosiaalinen ympäristö esitellään siinä hulluutta tuottavina ja muokkaavina tekijöinä. Kulttuurista kirjoittaessaan Kaila ottaa esille myös hulluudesta kiinnostuneita tahoja pitkään mietittyäneen ilmiön, jonka mukaan lännessä kärsittäisiin mielisairauksista sen ulkopuolisia alueita useammin. (Kaila 1966, 117, 150.) Viljasen lainaamat Littlewood ja Lipsedge (1989) ovatkin kirjoittaneet esimerkiksi masennuksen katsotun pitkän puuttuvan tummaihoisilta kansoilta, ja käsitys saatettiin uskoa todeksi vielä niinkin myöhään kuin 1960-luvulla. Esimerkiksi Carothersin (1953 & 1972) kirjoittamista aikalais teksteistä käy Viljasen mukaan ilmi, että kyseisen ajattelun taustalla olivat käsitykset mustien vajavaisista henkistä kyvyistä sekä kirjoituksettomasta, pysähtyneeksi, muutoksettomaksi ja tulevaisuuteen suuntautumattomaksi koetusta kulttuurista. (Viljanen 2003, 34.) Hulluus on siis toisinaan pyritty valjastamaan eräänlaiseksi elintasosairaudeksi, ja sillä on koetettu selittää myös länsimaiden piirissä elävien ihmisten välisiä eroja. Uimosen mukaan esimerkiksi Beard (1881 & 1884) yritti 1800-luvun lopussa selittää amerikkalaista yläluokkaa vaivanneen neurastenian osoitukseksi erittäin hienovaraisesta, kehittyneestä ja sensitiivisestä hermostosta, jollainen puuttui jopa eurooppalaisten enemmistöltä (Uimonen 1995, 261).

Kuten edellä on käynyt ilmi, kulttuuri näyttäisi saavan hulluuden yhteydessä osin ristiriitaisia representaatioita. Välillä se kuvataan elämellisyuden, siveettömyyden ja hulluuden vastakohtaksi, toisinaan kulttuuri nähdään mielisairauksien universaalisuuden peittävänä maskina ja toisinaan kulttuuri ja hulluus kulkevat rintarinnan kehittyneen yhteiskunnan merkkinä. Kaila on 1960-luvun teoksessaan valmis hylkäämään mielisai-

raudet sivilisaation kehityksen merkkeinä, mutta toisaalta hän kuitenkin esittää, että saman kulttuurin piirissä mielisairauksia esiintyisi erityisesti alhaisten sosiaaliluokkien keskuudessa (Kaila 1966, 155). Hulluus assosioituu siis jälleen köyhyyteen ja huonoihin elinolosuhteisiin, joissa myös vuosisadan alun hygieenikot uskoivat törmäävänsä hulluuteen. Representaatio hulluudesta jonkinasteisen kehittymättömyyden ja alhaisen sosiaalisen statuksen merkinä on läsnä myös *Särkyneen toiveen kadussa*, jossa minäkertoja ei koe hulluuden sopivan itseensä, korkeasti koulutettuun ihmiseen:

Joskus ajattelin, että monen hoitajan ja potilaan välillä oli vain hiuksenhieno ero, jos sitäkään. Silloin kun olin oikein hankalalla päällä, otin esille oman ja hoitajien koulutuksen (lääkäriin kanssa katsoin olevani suurin piirtein tasoissa tässä suhteessa). Se oli tietysti vähemmän tahdikasta, mutta se oli hoitajille arka paikka. – – Hoitajat olivat hankkineet ammattipätevyytensä kansakoulupohjalta vuoden kursseilla – tätä en edes aivan tarkkaan tiennyt – jonka jälkeen palkka oli alkanut juosta. Minä olin käyttänyt kaksitoista vuotta enemmän koulunkäyntiä ja opiskelua. Ei tästä asiasta kannattanut puhua silloin, kun kaikki meni hyvin, mutta ”huonoina päivinä” siitä saattoi hyvinkin muistuttaa. (Huovio 1980, 112.)

Päähenkilön tapa muistuttaa oman ja hoitajien koulutustason erosta on yksi tapa horjuttaa mielisairaaloitten kahden henkilökategorian, asukkaiden ja henkilökunnan, välille lavastettua eroa, mutta samalla se toimii myös hulluuden elintasosairaudeksi mieltävien representaatioiden vastakohtana; *Särkyneen toiveen kadun* maailmassa hulluudella on alhainen status, jota vastaan päähenkilö pyrkii pyristelemään korkeasta koulutuksestaan muistuttamalla.

Hulluutta eräänlaisena elintasosairautena pitävät representaatiot ovat kaukana *Särkyneen toiveen kadun* todellisuudesta myös siksi, että romaanissa hulluuteen kytkeytyy voimakas häpeän tunne. Hulluuden häpeällisyys käy ilmi kerta toisensa jälkeen, esimerkiksi minäkertojan selittäessä hänen kotiseurakuntansa kanttorin vierailua sairaalassa:

Oli kanttori puhunut vähän minun sairaudestani, mutta ei paljon. Hän oli sanonut, että paistaa se aurinko vielä risukasaankin. Sitten hän oli sanonut, että tämä on vähän niin kuin olisi jalka poikki, että nyt oli otettava vähän aikaa varovaisemmin. Niin kuin jalka poikki! Se oli oikeastaan hyvin sanottu. Mutta siinä ei ollut mitään häpeällistä. Tässä sen sijaan oli: luultavasti useimpien mielestä pieni varkauskaan ei ollut niin häpeällistä kuin lojuminen mielisairaalassa. (Huovio 1980, 55–56).

Osallistuessaan potilaille suunnattuun työterapiaan ja pestessään pyykkiä sairaalan suuressa pesulassa hulluuden häpeällisyys alkaa jälleen vaivata romaanin minäkertojaa;

mielisairaala näyttäytyy hullut ja viisaat erottavan separaattorin jatkoksi nyt myös pesulana, jonka tarkoituksena on pudistaa hulluudesta likaa ja häpeää (Huovio 1980, 132). Kenties myös hulluutta eräänlaisena sivilisaation merkinä pitäneet tahot ovat pyrkineen samaan; kun on vaikuttanut siltä, että länsimainen ihminen kärsii muita useammin mielisairauksista, on tullut tarve puhdistaa niiden häpeällisenä ja sivistymättömänä pidettyä olemusta liittämällä niihin esimerkiksi elintasosairauden merkki. Tällainen toiminta ei olisi lainkaan mahdotonta tai poikkeavaa, sillä hulluudesta on johdettu mitä moninaisimpia, kulloisiakin määrittelijöitä itseään eniten hyödyttäneitä käsityksiä. Esimerkiksi vielä vuosisata takaperin hulluudesta tehtiin syy kritisoida naisten lisääntyvää palkkatyötä; naisten hermoston uskoteltiin olevan kodin ulkopuoliseen työhön sopimaton, minkä taas uskoteltiin näkyvän neuroositapausten määrän kasvuna (ks. Uimonen 1995, 270, 258).

2.4.2 Kulttuuri avaimena yksilöllisyyden löytämiseen

Kuten edellä on käynyt ilmi, kulttuurisilla tekijöillä selitettiin pitkälle 1900-luvun jälkipuoliskolle saakka ainoastaan vieraiden kulttuurien hulluutta, sen syitä ja ilmenemismuotoja. Kiinnostusta ympäristötekijöitä ja psykologiaa kohtaan vähensi osaltaan esimerkiksi niin kutsutun halvaavan tylsistymisen taudinkuvan selvittäminen aivan vuosisadan alussa. Aikakauden mielisairaaloiden piirissä eli runsaasti ihmisiä, jotka kärsivät samankaltaisia oireita, esimerkiksi kouristuksia, halvauksia ja persoonallisuuden muutoksia aiheuttavasta taudinkuvasta. Kun tämä halvaavaksi tylsistymiseksi nimetty ilmiö selvitettiin usein jo vuosikausia sitten saadun kuppatartunnan aiheuttamaksi aivo- ja selkäydinsairaudeksi, saivat sielulliset sairaudet puhtaasti keskushermoston elimellisiksi sairauksiksi leimaavat teoriat äkkiä voimakasta lisätukea. Vuosisadan alkuvuosikymmenten suomalaista mielisairaanhoidon onkin kuvattu psykiatriaksi ilman psykologiaa, eivätkä esimerkiksi Sigmund Freud, psykoanalyysi ja eläytyvä ymmärtäminen saaneet Suomessa jalansijaa vuosikymmeniin. (Achte 1991, 48, 83, 91–92.)

Viljanen on törmännyt kulttuurin merkitystä vähättelevään ajatteluun vielä 1900-luvun lopulla tutkiessaan suomalaisen oikeuspsykiatrin laatimia mielentilatutkimuksia kahdesta etnisestä ryhmästä: suomalaisista ja romaneista. Romanien kohdalla mielenterveyshäiriöitä saatettiin selittää heidän kulttuurillaan, mutta suomalaisten kohdalla kulttuuria tuskin mainittiin. (Viljanen 1994, 122–123; Viljanen 2003, 34.) Vaikka Viljanen on tehnyt havaintonsa aivan vuosisadan lopulla, kulttuurin ja hulluuden suhdetta koskeva

uusi ajattelu kytee kuitenkin jo Kailan teoksessa 1960-luvun puolivälistä, ja kirjoittajan innoittajana toimii nyt nimenomaan Freudin ajattelu (ks. Kaila 1966, 131–149). Kun Kaila kirjoittaa sosiaalisten suhteiden ja koko ympäröivän kulttuurin huomioimisen tärkeydestä, alkaa hulluiksi kategorisoiduista ihmisistä samalla hahmottua aikaisempaan verrattuna hyvin poikkeava kuva: heitä ei enää representoida lapsen tasolle taantuneiksi henkisen rappion edustajiksi vaan yksilöllisiksi, aikuisiksi ihmisiksi. Yksilöllisyyttä ja eläytyvää ymmärtämistä painottavan ajattelutavan mullistavuus käy ilmi verrattaessa sitä vuosisadan ensimmäisen puoliskon käsityksiin esimerkiksi hysteriaista:

Hysterinen luonne paljastuu ehkä selvimmin voimakkaasti itsekeskeisinä ominaisuuksia. Hysterikko ajattelee ainoastaan itseään ja valvoo yksinomaan omia etujansa, silloinkin kun uhraus ja intensiivinen työ näennäisesti suoritetaan aivan epäitsekkäästi yleisen tai hyväntekeväisyyden palveluksessa. Sitä työtä hän näet ei koskaan tee hiljaisuudessa. Hysterinen persoonallisuus tarvitsee yleisöä ja yleisön ihailua ja myötätuntoa. (Neuman-Rahn 1924, 148–150.)

Kailan käsitys hysteriaista 1930-luvun lopulta on samansuuntainen; hysterikot ovat hänen mukaansa teennäisten ja itsekkäiden ihmisten kategoria, joka hakee käytöksellään huomiota (Kaila 1939, 103–104). 1960-luvulle tultaessa Kailan käsitys on muuttunut merkittävästi, eikä potilaiden yksilöllisyyttä tule enää hukuttaa ankkuroimalla heitä hysterikkojen kaltaisiin valmiisiin kategorioihin valmiiksi liimattuine ominaisuuksineen. Uutta ajatteluaan taustoittamaan Kaila nostaa esille ajatuksen, jonka mukaan ei ”ole olemassa mielisairauksien ryhmiä, vaan vain yksityisen ihmisen oma ja tämän ihmisen kannalta katsoen ainutlaatuinen sairaus” (Kaila mts. 130).

Vaikka hulluuden yksilöllisyys alkoi kulttuurin ja ympäristön merkityksen ymmärtämisen myötä nousta esille, tarkastelemassani romaanissa mielisairaalaan joutuminen uhkaa edelleen kiinnittää sen asukkaisiin hullun leiman, joka koetaan nimenomaan yksilöllisyyden näivettävänä stigmana. Romaanin minäkertoja pyrkii säilyttämään oman yksilöllisyytensä esimerkiksi ammattiaan ja koulutustaan korostamalla, mutta potilailla on myös muita keinoja pyrkiä erottautumaan toisistaan ja erottaa vastaavasti myös kanssapotilaissa erilaisia ryhmiä. Seuraavassa lainauksessa minäkertoja innostuu kuvailemaan potilaiden itsensä harjoittamaa kategorisointia:

Potilaat luokiteltiin täällä sairauden vakavuuden ja häpeällisyyden mukaan:

- a) liikenneonnettomuudessa loukkaantuneet muodostivat eliitin, eivät olleet hulluja, tauti ei ollut häpeällinen
- b) alkoholistit, vaikka näkivätkin harhoja, eivät kuitenkaan kuuluneet varsinaisesti hulluihin, ei häpeällinen
- c) kaatumatautiset, vakuuttivat aina, etteivät ole mielisairaita, vähän häpeällinen
- d) mielisairaat eli hullut, olivat itse syyppäitä sairautensa, pohjasakka, häpeällinen. (Huovio 1980, 91.)

Esimerkistä käy ilmi, että mielisairaalan potilaat kategorisoivat ainoastaan osan toisistaan mielisairaiksi ja liittävät vain tähän kategoriaan hulluuden ja voimakkaan häpeällisyyden. Romaanin minäkertoja kertoo tästä alhaisimmasta potilaskategoriasta toisaalla vielä hieman tarkemminkin ja kuvaa siihen kuuluvat potilaat apaattisiksi, vaisuiksi ja ympäristöstään piittaamattomiksi hahmoiksi (Huovio mts. 103). Häpeällinen hulluus pyritään siis projisoimaan kaikkein heikoimmassa tilassa oleviin potilaisiin, joilla ei ole ymmärrystä, voimia tai halua kamppailla sen kielteistä leimaa vastaan. Näin toimimalla muut potilaat pyrkivät itse välttymään hullun leimalta ja kykenevät siten säilyttämään yksilöllisyytensä paremmin. Romaani kuvaa mielisairaalan eräänlaisena pienoismaailmana, jossa on erilaisia ja eriarvoisia ihmiskategorioita, jopa omat mallimuukalaisensa, joihin tämän kategorian ulkopuoliset yksilöt voivat vapaasti projisoida kielteisinä pitämäänsä piirteitä.

Vaisuuden ja apaattisuuden ohella Huovion romaanin alhaisimman potilaskategorian edustajat kuvataan usein laitostuneiksi; heillä ei ole kykyä tai halua palata sairaalan ulkopuoliseen yhteiskuntaan. Minäkertoja itse pääsee mielisairaalaan pois ja kuvaa sitä kertomalla, että ”[s]itä mukaa kuin olin päässyt systeemistä perille, olin auttanut prosessia parhaani mukaan TEESKENTELEMÄLLÄ⁸ ’tervettä’, käyttäytymällä toivotun mallin mukaan”. (Huovio 1980, 158.) Vaikka päähenkilön kuvauksesta kuultaa jälleen protesti hulluuden ja normaaliuden välistä keinotekoista rajaa vastaan, mahdollisuudessa palata takaisin sairaalan ulkopuolelle on kuultavissa myös kaikuja uudesta yksilöllisyyttä korostavasta ajattelusta. Mielisairaaloista on toki kaiken aikaa myös palattu niiden ulkopuoliseen maailmaan, mutta tarkastelemisani aikalaislähteissä vasta Kaila vuoden 1966 teoksessaan kirjoittaa painokkaasti paranemisen mahdollisuudesta ja tärkeydestä:

Viime vuosikymmenten aikana on tullut yhä ilmeisemmäksi, että mielisairaiden eristäminen muun yhteiskuntaelämän piiristä on omiaan katkaista maan kaikki ne tärkeät ihmissuhteet, jotka sairaus on rikkonut ja joiden palauttaminen on sairaan paranemiselle välttämätöntä. Sairaana jatkuva

⁸ Versaali Vesa Huovion.

kontakti oman perheensä jäseniin ja siihen ihmisyhteisöön, jossa hän on elänyt, on ensiarvoisen tärkeää, jotta sairas voitaisiin palauttaa yhteiskuntaan. (Kaila 1966, 181.)

Kulttuurin ja ympäristötekijöiden yhdistäminen hulluuteen sekä sen mahdollistama potilaan yksilöllisyyden ja sosiaalisen elämän ymmärtäminen synnyttivät siis ajatuksen kuntoutuksesta, avohoidosta ja yhteiskuntaan palaamisesta. 1970-luvulta lähtien psykiatrisen sairaanhoito onkin pyrkinyt luopumaan laitoskeskeisyydestä ja kuntouttamaan potilaansa takaisin yhteiskuntaan (Anttinen 1990, 61).

Kun eristämisen ja laitoshoidon vaade ovat kadonneet, on myös mielisairaalaan asuttavan mallimuukalaisen ja sen ulkopuolella elävän mallikansalaisen eroa koskevassa ajattelussa täytynyt tapahtua muutos. Vielä vuosisadan ensimmäisellä puoliskolla eroa tuotettiin ja ylläpidettiin aktiivisesti, ja osittain sen voinee nähdä luonnollisena perintönä edellisiltä vuosisadoilta ja niiden tavalla jakaa yhteiskuntaa eri osiin ja kerroksiin (ks. esim. Nygård 1998, 52). Kailaa tällainen jako ei kuitenkaan 1960-luvulla enää tyydytä, sillä hän kirjoittaa jättiläismielisairaaloiden katkaisseeseen potilaan yhteydet entiseen elämämpiiriinsä, kun taas psykiatrian päätehtävänä tulisi olla nimenomaan ”sairaalan särkyneiden ihmissuhteiden selvittäminen ja niiden palauttaminen ns. kuntoutushoidolla” (Kaila 1966 183, 186). Kailan nuoremasta teoksesta piirtyvä hulluuden kuva on siis jo varsin erilainen kuin esimerkiksi hänen ja Neuman-Rahnin 1920–1930-lukujen teoksista heijastuvat hulluuden representaatiot. Asenteiden on kuitenkin sanottu olevan pitkäikäisiä ja jähmeitä, ja mielisairaanhoidon 1900-luvun jälkipuolen uudistajien kuvataan törmänneen usein muuriin, jonka mukaan mielisairaala on hulluuden ainoa oikea säilytyspaikka (Salo 1996, 205; Nygård 1998, 212). Seuraavaksi siirrynkään 1900-luvulta 2000-luvulle tarkastelemaan yhteen todelliseen mielisairaalaan kiinnittyvää muistelukerrontaa ja sen tarjoamia hulluuden representaatioita – piirtyykö niistä edelleen kuva ihannekan-salaiselle vastakkaisesta mallimuukalaisesta vai ehkä jotain aivan uutta?

3. HULLUUS JA PAIKALLINEN MUISTITIETO

3.1 Muistojen kautta representoituva mielisairaala

Viime vuosisadalta peräisin olevien kirjallisten tekstien muodostaman aineistokorpuk- sen jälkeen suuntaan huomion siilinjärveläistä Harjamäen sairaalaa ja sen potilaita koskeviin muistoihin. Vaikka kyseessä on paikallinen muistitieto, ei muistelukerronta toisaalta ole milloinkaan puhtaasti yksilöllistä, sillä ihminen on aina osa yhteisöään, joka ohjaa hänen käsityksiään, mielikuviaan ja muistojaan (ks. Korkiakangas 2006, 126). Näin ollen edellinen luku ja siinä tarkastelemastani aineistosta tekemäni havainnot hal- kaisevat myös tämän luvun; mielenkiinto on siinä, uusinnetaanko 2000-luvun muistelu- kerronnassa samankaltaisia hulluuden representaatiota kuin 1900-luvun kirjallisissa teksteissä. Vaikka Siilinjärven kunta, jonka asukasluku oli sairaalaa perustettaessa 1920-luvulla noin viisituhatta ja lopettamisen aikaan vuonna 1997 parikymmentätuhatta, ei ole koskaan lukeutunut alueen pienimpien kuntien joukkoon, oli mielisairaala kunnan mittakaavassa huomattava toimija; siellä hoitoa saaneiden määrä laskettiin parhaana vuosina tuhansissa, ja vastaavasti sairaala tarjosi töitä sadoille kuntalaisille (Lepola 1976, 79). Alaluvun *Muistojen kautta representoituva mielisairaala* alla keskityn siihen, millaiseksi informanttini representoivat tämän potilas- ja työntekijämäärältään suuren mielisairaalan.

3.1.1 Sulkeutunut ja vankilamainen vai avoin ja ulospäinsuuntautunut?

Harjamäen sairaala sijaitsi parin kolmen kilometrin päässä kunnan keskustasta Harjamäeksi kutsutulla alueella. Sairaalan konemestarin tytär Hilikka kuvailee aluetta luonnonkauniiksi ja monimuotoiseksi: ”Toisella puolen sairaalaa kohosivat harjut uljainemäntyineen. Siellä lukemattomat polut kiemurtelivat rinteitä pitkin eri suuntiin. Se oli mukavaa aluetta liikkua”. (K3.) Hilkan kuvaus on sikäli tavanomainen, että mielisairaalat oli todella tapana rakentaa rauhallisille, luonnonkauniille alueille kaupunkien melun ja kiireen ulottumattomiin (ks. esim. Achte 1991, 43; Salo 1996, 38–39). Rauhallisten ja

suurten asutuskeskittymien ulkopuolisten alueiden suosimisen taustalla piilee kuitenkin myös toinen syy eli jo edeltävässä luvussa esille noussut mielisairaaloiden eristävä luonne. Achte kirjoittaakin, että mielisairaala-arkkitehtuurin esikuvana toimi pitkään nimenomaan vankilalaitos, sillä molemmilla oli samankaltainen taustaideologia: monien pienten ja sellimäisten yksittäishuoneiden tarkoituksena oli pakottaa niiden asukkaat mietiskelyyn ja katumukseen sekä estää löyhän moraalien leviäminen (Achte mts. 25–26). Myös *Särkyneen toiveen kadun* minäkertoja kokee mielisairaalaan ympäröivän suuren, näkymättömän muurin, jonka yli ”ei päässyt ’sinne’ ja vain harvat tulivat ’sieltä tänne” (Huovio 1980, 111).

Koska muistelukerronta ei ole koskaan vain yksilöllistä vaan yhtä lailla myös kollektiivista, voisi Harjamäen sairaalaa koskevien muistojen ajatella ilmentävän esimerkiksi populaarikulttuurin sekä degeneraatiosta huolestuneen yhteiskunnan mielisairaaloihin kiinnittämää toiseutta. Haastatellessani sairaalan keittiötä remontoineita Penttiä ja sairaalassa mielisairaanhoidajana työskennellyttä Helenaa otan aiheen hyvin konkreettisesti esille ja tiedustelen informanteiltani molemmissa haastatteluissa, oliko sairaalan piha-alue aidattu. ”En muista, tuskinpa”, vastaa Pentti (H3, AK4), ja myös Helenan vastaus on samansuuntainen:

Anna: Olikos siellä mitenkä tämä piha-alue niin oliko se aidattu siihen aikaan? Että oliko niillä potilailta tämmöset omat kävelypihat vai?

Helena: Se tais olla ihan niihin aikoihin [Helenan mennessä töihin sairaalaan 1950-luvun loppupuolella, AK] kun ne oli purettu että siellä ei silloin ennee ollu niitä aitauksia ollenkaan. Ei siellä ollu ennee, ne oli ihan niinä vuosina purettu. Mutta ei, oishan ne jääneet mieleen, niin että ei ollu. Mutta siellä on ollu ne kävelypihat (Anna: Niin minä oon kuullu...) mutta ei ne ollu ennee sitten. (H1, AK1.)

Harjamäen sairaalasta historiikin kirjoittanut Tapani Lepola lainaa tekstissään teosta *Harjamäen sairaalan toimintakertomus vuodelta 1958* (1959), joka paljastaa kävelypihojen aitojen noihin aikoihin purettuun (Lepola 1976, 52). Helena pääsee muistoissaan lähelle totuutta, mutta näkökulmani kannalta on huomionarvoisinta, ettei sairaala-alueen aita tai sen puuttuminen näyttäydä kummankaan informantin muistoissa merkittävänä tekijänä: Pentti sivuuttaa kysymykseni nopealla, kieltävällä vastauksella, ja myös Helenan muistot kieltävät sulkeutuneeseen ja vankilamaiseen paikkaan viittaavien aitausten tai vastaavien rajoitusten olemassaolon.

Helenan tavoin myös Kalevi on tehnyt Harjamäen sairaalassa vuosikymmenten mittaisen työrupeaman mielisairaanhoitajana. Helenaan verrattuna hänen muistonsa ovat kuitenkin sikäli erilaisia, että hän nostaa mahdollisen sulkeutuneisuuden muistelukohteeksi ilman omaa ohjailuani. Kalevin muistelukerronta kulkeutuu aiheeseen tiedustellessani häneltä siilinjärveläisten suhtautumista sairaalaan. Kysymys saa hänet muistelemaan sairaalan muodostaneen 1900-luvun puolivälissä sulkeutuneen yhteisön, mutta huomionarvoista on, että hän kuvaa sulkeutuneisuuden koskeneen koko sairaalayhteisöä. Toisin kuin Goffman, jonka olen jo edellisessä luvussa kertonut pitävän yhtenä totaalisten laitosten ominaispiirteenä pyrkimystä rakentaa eroa henkilökategorioidensa välille, Kalevi ei tuota eroa potilaiden ja henkilökunnan välille vaan kertoo sulkeutuneisuuden ja rajoitusten koskeneen yhtä lailla myös sairaala-alueella asunutta henkilökuntaa:

Kalevi: [Ylilääkäri, AK] Sourander oli sitä mieltä että siellä ei hoitajilla saa käydä semmosia [vieraita, AK] – miehillä tai naisilla – ollenkaan (Anna: Aijaa?). Se kahto ylilääkärin talosta että joku meni naisten asuntolaan. Se huomasi että sinne on joku menossa parvekkeen kautta. Kävi panemassa yliyökkö sen kiinni. Se lähti se mies sieltä pois ja se juoksi kuusi Aidan vieressä. Ylilääkäri juoksi kuusi Aidan vieressä perässä yöpuvussa, ei se tavottanu, se oli niin liukas mies, se meni karkuun (naurua). Ja se on tosiasia, se on tosiasia.

Anna: Aijaa, kuulostaa aika... jännälle.

Kalevi: Se on tosiasia, se on monessa muussa sairaalassa ihan sama. – – Vähitellen se muuttu, nykysinhän ei enää lääkärit enempää kun hoitajakaan asu. – – Ne asuu jossain muualla, se on muuttunu aika nopeesti. Sitä kautta se tuli se avoimuushommakin. (H4, AK5.)

Keskuksen ja marginaalin jäsenten välisen eronteon puuttumisen ohella äskeisessä lainauksessa on huomionarvoista myös Kalevin huomautus ”avoimuushommasta”. Kertossaan potilaille suunnatusta, monipuolisena pitämästään harrastustoiminnasta Kalevi painottaa niin ikään, että ”kaikki tämä avoimuus ulospäin oli [Harjamäen sairaalan toiminnan, AK] lähtökohta” (H4, AK5). Kun huomautan mielisairaaloiden kohdalla törmäävän usein myös vastakkaisiin representaatioihin, Kalevi myöntää tilanteen olleen tällainen aluksi myös Harjamäen sairaalan kohdalla mutta kuvailee uuden, ulospäin suuntautuneen aikakauden alkaneen 1950-luvun lopulla. Kalevi itse on tullut sairaalaan töihin saman vuosikymmenen puolivälissä, ja näin ollen sulkeutunutta aikakautta kesti hänen työurallaan ainoastaan muutaman vuoden. Toisin kuin Helenan ja Pentin kohdalla, Kalevin muistoissa mielisairaalalla ja sulkeutuneisuudella on merkityksellinen yhteytensä, mutta oman työpaikkansa ja itsensä kohdalla Kalevi koettaa horjuttaa kyseisen yhteyden olemassaoloa. Ensinnäkään hän ei liitä Harjamäen sairaalan sulkeutuneisuutta

ainoastaan potilaisiin vaan muistelee sen suuntautuneen yhtä lailla myös työntekijöiden elämään, ja toisekseen hän sijoittaa itsensä, oman toimintansa ja työuransa osaksi sairaalan avointa aikakautta.

Vaikka Kalevi painottaa Harjamäen sairaalan ulospäinsuuntautunutta ja avointa ilmapiiriä, mahdollisuus toisenlaiseen toimintaan olisi hänen mukaansa ollut olemassa vielä vuosisadan jälkipuoliskollakin. Hän nimittäin huomauttaa, että ”ei se joka paikassa vieläkään ole [avointa, AK]. Se riippuu vähän niistä lääkäreistä ja hoitajista että katotaanko sitä ulospäin”. (H4, AK5.) Myös sairaalan potilaita perhehoitoon ottaneiden Marjatan ja Unton muistoista on havaittavissa samankaltainen kaava: mielisairaalan toimintaan assosioituu ajatuksia sulkeutuneisuudesta ja rajoituksista, mutta oma toiminta kuvataan päinvastaisena. Aihe nousee puheenaiheeksi, kun tiedustelen pariskunnalta, kokivatko he perhehoidon kautta jotain erityistä:

Marjatta: Tavallaan siinä aukiaa silmät että kyllä se kärsii tuommonen lähimmäinen. Sairaus on ja sitten kun on niin eristetty, ei siellä ommaiset soittelle ei käy katsomassa. Se on melkein sellasta suljettua vaikka ei se suljettu osasto ole koti mutta kyllä hyvin vähän ommaiset otti yhteyttä (Anna: Aijaa?). Että minä en ainakaan huomannu millonkaan että ne ois soitelleet mutta ussein nämä potilaat niin yksikin soitti veljelleen. Yhennii potilaan äitin luona käytiin mutta ei sieltä kuulunna mitään (Anna: Joo). Ei joulukskaan mitään tullu, korttia ei muita. Että kyllä ne melkein minun mielestä on hyljättyjä, en tiä onko sairaalassa mutta ainakin perhehoiossa, kyllä ei ommaiset muista. (H2, AK3.)

Muotoillessaan vastausta kysymykseeni Marjatan muistot kertovat potilaiden yksinäisyydestä, omaisten vähäisestä yhteydenpidosta ja sairaalan sulkeutuneisuudesta. Nämä piirteet tuntuvat kuuluvan muisteltavaan teemaan, mutta oman toimintansa pariskunta muistelee tavanomaisuudesta poikkeavaksi, sillä ovathan he vapaaehtoisesti avanneet kotinsa ovet hulluiksi kategorisoiduille yksilöille – naapureidensa ja muiden kyläläisten pariskunta sen sijaa muistelee ihmetelleen kaksikon innostusta perhehoitoon. Sulkeutuneisuus, eristyneisyys ja ennakkoluulot ovat siis Marjatan ja Unton muistoissa läsnä, mutta ne halutaan projisoida toisaalle, omasta toiminnasta toisten toimintaan.

Tulkitsen äskeisen kaltaisen kaavan, jossa puhe mielisairaalaasta aktivoi tiettyjä, usein kielteisesti sävyttyneitä piirteitä mutta jossa muistelijat koettavat kieltää oman toimintansa olleen näitä piirteitä uusintavaa, koko Harjamäen sairaalaa koskevaa muistitietoa lämpäiseväksi piirteeksi. Useimmista tarkastelemistani kirjallisista teksteistä ha-

vaitsemani hulluuden leimattu identiteetti eli hulluus negatiivisina pidettyjä piirteitä representoivana toiseutena näyttää olevan kerronnassa läsnä ja se suuntaa muistojen rakentumista, mutta useimmiten muistelijat haluavat korostaa sen vaikuttaneen muiden kuin itsensä toimintaan. Vanhaa naista koskevia kulttuurisia käsityksiä väitöskirjassaan tutkinut Sinikka Vakimo on havainnut samansuuntaisen ilmiön vanhuusdiskursseiksi nimittämiensä, vanhuutta koskevien puhetapojen kohdalla. Hänen informanttinsa tuntuivat liittävän vanhuuteen tiettyjä, usein negatiivisesti värittyneitä puhetapoja, mutta samalla he pyrkivät torjumaan niitä omalta kohdaltaan korostamalla itseään aktiivisina, vaikkapa eläkeläistansseja harrastavina naisina. (Vakimo 2001, 245–248.) Vastaavasti tulkitsen esimerkiksi Marjatan ja Unton torjuvan hulluuteen liittämäänsä karttelua ja eristyneisyyttä korostamalla itseään aktiivisina ja ennakkoluulottomina, perhehoitoa tarjonneina kuntalaisina.

Aineistoni kirjeistä käsitystä Harjamäen sairaalan mahdollisesta sulkeutuneisuudesta tai ulospäinsuuntautuneisuudesta ei suoranaisesti havaitse. Toisinaan juuri muistamattomuus voi kuitenkin olla tulkinnan kannalta merkityksellistä (Portelli 2006, 58). Sairaalan yhteydessä lapsuutensa ja nuoruutensa viettänyt Hilikka kyllä kirjoittaa, kuinka ”seikkailut salaa sairaalan alla kulkevissa huoltokanavissa olivat jännittävää puuhaa. – – Jokainen lukittu ovi kätki meidän mielestämme suuren salaisuuden”. (K3.) Näin Hilikka tulee muistaneeksi sairaalan monet lukitut ovet, mutta hän kuvaa niiden tarjonneen mielikuvituksellisia haasteita itselleen ja muille henkilökunnan lapsille – viittauksiksi sairaalan sulkeutuneisuuteen ne eivät mielestäni ole luokiteltavissa. Kaikkiaan tulkitsenkin Hilkan ja muiden kirjoittaen muistoistaan kertoneiden informanttien muistelukerronnan samankaltaiseksi kuin Helenan ja Pentin. Harjamäen sairaalan ja sen ulkopuolisen maailman raja ei ole näiden informanttien muistoissa merkityksellinen; sairaala ei representoidu sulkeutuneeksi, toiseutta heijastavaksi yhteisöksi, vaikka Kalevin, Marjatan ja Unton muistot toisaalta osoittavat, että mahdollisuus sellaiseen on mielisairaala muisteltaessa aina olemassa.

3.1.2 Harjamäen sairaala lapsuudenkotina, sotasairaalan ja kunnan rikastuttajana – muistoja, joita mielisairaalamaisuus ei hallitse

Edellä siteeraamani muisto, joissa Hilikka kuvaa seikkailujaan sairaalan huoltokäytävissä ja niiden salaperäisiä suljettuja ovia, eivät siis mielestäni ole suoranaisesti luokiteltavissa heijastuksiksi hulluutta kohtaan suunnatuista rajoituksista. Millaista kuvaa tämä ja

Hilkan muut muistot Harjamäen sairaalasta sitten piirtävät? Hänen muistelukerronnassaan huomio kiinnittyy yhä uudelleen siihen, miten vähän informantti itse korostaa lapsuusympäristönsä poikkeuksellisuutta, vaikka mielisairaalamiljöö lapsuus- ja nuoruusajan kotina onkin kiistämättä harvinaislaatuinen. Muistellessaan lapsuuttaan hänen kertonsa kiinnittyy sen sijaan hyvin tavanomaisiin kiinnekohtiin: hän kertoo esimerkiksi vanhemmistaan, erityisesti äidistään, koulunkäynnistään sekä lapsuudenleikeistään. Hilkan muistoissa Harjamäen sairaala saakin mielestäni lapsuudenkodin merkityksen, kun taas esimerkiksi monen muun informanttini muistelemat mielisairaalassa käytetyt hoitomuodot puuttuvat hänen muistelukerronnastaan täysin.

Vaikka mielisairaalamaisuus ei tulkintani mukaan hallitse Hilkan lapsuusmuistoja, hän kyllä myöntää, että ”[s]airaala monine erilaisine ihmisineen ja ympäristöineen oli erikoinen kasvuympäristö” (K3). Hilkan lapsuuden ja nuoruuden miljöön erikoisuus ei kuitenkaan representoidu sellaiseksi poikkeavuudeksi, jota mielisairaaloihin on esimerkiksi degeneraatio- ja evoluutioteorioiden seurauksena kiinnittynyt. Kyseessä ei ole alempiarvoinen, kehittymätön toiseus ja erilaisuus, vaan Hilikka muistelee päinvastaisesti lapsuudenkotiaan tavanomaista parempana paikkana, ja käymässämme puhelinkeskustelussa hän nimeää sen kuvaavasti ”Ameriikaksi”, paikaksi, joka kykeni tarjoamaan enemmän mahdollisuuksia kuin ympäröivä yhteiskunta. Mielestäni hänen muistoissaan on tässä kohdin piirteitä eron politiikaksi kutsutusta vastapuheesta, joka Juhilan mukaan ”perustuu samanlaisten identiteettien tavoittelun sijasta positiivisille eron merkityksille” (Juhila 2004, 30–31). Tarkasteltaessa Hilkan muistoja Harjamäen sairaala hahmottuu rakkaaksi lapsuudenkodiksi, ja mikäli siinä on jotain erikoista, Hilikka kuvaa sen positiiviseksi erilaisuudeksi – toiseus on sairaalan ulkopuolella, kun taas sairaalassa itsessään on kaikki, mitä Hilikka saattoi lapsuudessaan ja nuoruudessaan kaivata.

Mielisairaaloita tutkinut Goffman on esittänyt jonkin asian leimaamisen hulluudeksi olevan usein seurausta siitä, että väitteen esittäjä on itse liian kaukana kohteestaan. Todellisuudessa kuitenkin myös mielisairaaloiden seinien sisältä on hänen mukaansa usein löydettävissä mielekäs ja siedettävä sosiaalinen maailma. (Goffman 1997 [1961], 102–103.) Työntekijän tyttärenä Hilkan muistot eivät toki yllä potilasosastojen sisäiseen maailmaan, mutta muutoin hänen muistonsa noudattelevat Goffmanin havaintoa hulluuden vahvistumisesta tai heikentymisestä tarkastelijan oman sijoittuneisuuden mukaan. Goffmanin havaintoa tukevat osuvasti myös Achteen teoksessa *Lapinlahden sairaalan historia* (1991) kyseistä sairaalaa koskevista muistoistaan kertovat muistelijat. Sairaalan

ylilääkärin tytär, joka on Hilkan tavoin asunut lapsuutensa ja nuoruutensa mielisairaalan yhteydessä, merkityksellistää sairaalan eräänlaiseksi Ameriikaksi ja kertoo, kuinka ”Lapinlahden portti oli minulle suoja ulkomaailmaa kohtaan, ja pelko helpotti heti, kun pääsin yksin yöllä kotiin tullessani portin sisäpuolelle”. Lapinlahden sairaalan portinvartijan tytär, joka on asunut sairaalan porttirakennuksessa sairaalan ja sen ulkopuolisen yhteiskunnan rajalla, sen sijaan muistelee kuunnelleensa ”pelon vallassa sieltä [sairaalaista, AK] silloin tällöin kantautuvaa huutoa ja loilotusta”. (Achte 1991, 103, 136.) Lääkärin tyttäreille hulluutta ei tunnu Hilkan tavoin ikään kuin olevan olemassa, sillä toiseus on pikemminkin sairaalan ulkopuolella, mutta sairaalasuhteeltaan astetta etäisemmälle portinvartijan tyttäreille tuntematonta ja epäilyttävää toiseutta ilmentävät nimenomaan mielisairaala ja sen potilaat.

Kun Hilka muistelee Harjamäen sairaalaa lapsuudenkotina ja Ameriikkana, sen mielisairaalamaisuus väistyy taka-alalle. Samoin tapahtuu hänen muistellessaan talvi- ja jatkosodan vaikutusta sairaalan toimintaan, mihin hän kuluttaa noin puolet kirjeensä kokonaisuudesta. Vuosina 1939–1945 yhdessä Harjamäen sairaalan rakennuksista toimi sotasairaala, mutta muissa rakennuksissa mielisairaalan toiminta jatkui näinä vuosina normaalisti (Hietakari 1959, 38–39). Kuvaillessaan tätä ajanjaksoa Hilkan muistot kiinnittyvät pääasiassa sotasairaalaan ja muihin sodan mukanaan tuomiin muutoksiin. Vuosikymmenestä toiseen toimintaansa jatkanut mielisairaala näyttäytyy tässä kohdin tavanomaisuutena, kun taas sotasairaalan olemassaolo on merkityksellisempää ja poikkeavampaa ja tulkintani mukaan siksi myös kertomisen arvoista. Muistellessaan mielisairaalan sodanaikaista toimintaa hän selostaa, kuinka ”sairaala sai myös omat evakkonsa. Sinne sijoitettiin Pälkjärven, Rauhan ja Kontiolahden potilaita”. (K3.) Muutoinkin hän kuvailee sairaalan sodanaikaista elämää monin tutuin termein, esimerkiksi tilanahauden sekä elintarvikkeiden ja käyttötavaroiden puutteen kautta. Näissä muistoissa mielisairaala ei edusta toiseutta tai poikkeavuutta, vaan sodan kuvataan vaikuttaneen sen elämään samoin kuin muuhun yhteiskuntaan.

Myös toiset informanttini, esimerkiksi Pentti ja Unto, muistelevat Harjamäen sairaalaa sotasairaalan merkityksessä. Kuvaavaa on, että kun aloitan Pentin haastattelun tiedustelemalla, mitä hänelle tulee mieleen Harjamäen sairaalasta, Pentti aloittaa kerrontansa muistelemalla sitä nimenomaan sotasairaalaan. Harjamäen sairaalan sotasairaalaiksi merkityksellistävät muistot ovat toki sikäli tavanomaisia, että ihmisten muistojen on havaittu kiinnittyvän usein nimenomaan dramaattisiin historiallisiin tapahtumiin (ks.

esim. Latvala 2005, 73). Kuitenkin ne kielivät samalla myös mielisairaalan tavanomaisuudesta paikallisessa muistitiedossa; sen olemassaolo ei ole niin erikoista, epätavallista tai dramaattista, etteikö se voisi toisinaan painua kerronnassa taka-alalle. Samalla myös hulluus väistyy mielestäni kerronnan keskiöstä, sillä onhan hulluuden sanottu alkavan normirajojen ylityksistä eli poikkeamisesta nimenomaan tavanomaisuuden rajoista.

Aineistossani on siis runsaasti kerrontaa, jossa Harjamäen sairaalan mielisairaalamaisuus jää sivuosaan ja sairaala representoidaan jonakin muuna: lapsuudenkotina, Ameriikkana tai sotasairaalana. Haastatellessani Helenaa tunnustelen samaa aihepiiriä kysymällä, mielsikö hän Harjamäen sairaalan mielisairaalaksi vai sairaalaksi. Helena vastaa pitäneensä sitä tavanomaisena sairaalana ja omana työpaikkanaan, mutta kysymykseni on toki suora ja niukasti vastausvaihtoehtoja tarjoava. Astetta hedelmällisemmän vastauksen saan tiedustellessani, miten kunta suhtautui yhteydessään toimivaan mielisairaalaan:

Anna: Mitenkäs sitten kun Siilinjärvi nyt on aina kuitenkin ollu melko pieni paikka ja tämä sairaalahan oli aika iso niin tuntuko se... Miten se tuntu vaikuttavan Siilinjärveen? Että oliko kunta mielissään kun oli tämmönen iso sairaala?

Helena: Totta kai kun verotulot oli hyvät, totta kai. Siitähän se on Siilinjärven kunta hyvillään kun on katsantokanta ollu niin pitkälle ihmisillä että on kunnanisät hyväksyneet tämän mielisairaalan tänne niin kun Tarinaharjun tubiparantolankin. Sitä on tarjottu moniin kuntiin, ne ei ole ottaneet niitä. Eivät ole halunna ottaa mielisairaita enemmän kun sitten tubipotilaitakaan että... Siinä mielessähän se on, näiden kautta kai se on kunta vaurastunut pitkälti. (H1, AK2.)

Helenan muistoissa Harjamäen sairaala ja kunnan toinen suuri sairaala, Tarinaharjun keuhkotautiparantola, näyttäytyvät kuntaa rikastuttaneina, positiivisina tekijöinä. Mielienkiintoista on myös Helenan huomautus, jonka mukaan monet kunnat olivat ennakkoluuloisesti kieltäytyneet ottamasta keuhkotautisia ja mielisairaita yhteyteensä – muiston rakentumista ohjaa siis jälleen eräänlainen jako muistelijaan itseensä ja muihin ihmisiin. Helena itse on syntynyt ja elänyt Siilinjärvellä, minkä vuoksi hän on mielestäni rinnastettavissa mainitsemiinsa kunnansiin. Kun alueen muut kunnat kieltäytyivät mielisairaista ja keuhkotautisista, Helenan kotikunta otti heidät ja sai palkkiokseen verotulojen mahdollistaman vaurastumisen. Samoin kuin Marjatta ja Unto liittivät sulkeutuneisuuden puheeseen mielisairaaloista, Helena kiinnittää siihen karttelun ja enakkoluulot, mutta nimeää ne muiden kuin itsensä ja kotikuntansa toiminnassa ilmeneviksi ominaisuuksiksi.

Myös Kalevi muistelee Siilinjärven kahdesta suuresta sairaalasta olleen hyötyä kunnalle. Helenan haastattelun tehneenä otan tällöin verotulot esille, sillä aavistelen juuri niiden miellyttäneen kuntaa:

Anna: No mitenäs tuo kunta, se oli varmaan mielissään kun verotuloja tuli kunnalle?

Kalevi: Nimenomaan, eihän täällä sitten mittään työpaikkoja ollu kun maanviljelys oli pääelinkeino. Pikkupeltoja ja hevosia, ei ne mikään verotuloja tuo. Harjamäen sairaala ja Tarinaharju niin olihan siellä hoitajilla palkka ja yllääkärillä ja ylihoitajilla palkka, ne oli aika iso määrä sitten (Anna: Mmm). Harjamäelläkin oli aikanaan kuutisensataa hoitajaa (Anna: Joo niin, tosi paljon). Alunpitäenkin kaksi kolmesataa hoitajaa. (H4, AK5.)

Vaikka tiedostan vaikuttaneeni asiaan ohjailevalla kysymykselläni, Kalevi innostuu joka tapauksessa muistelemaan sairaaloita kunnan rikastuttajina. Maatalous sen sijaan näyttäytyy hänen muistoissaan sairaaloiden vastakohtana, sillä siitä ei ollut kunnan vaurastuttajaksi. Hän siis tavallaan asettaa kunnan sairaalat arvokkaampaan asemaan kuin maatalouden, joka säilyi pitkään paikallisten pääelinkeinona. Myös Kaleville Harjamäen sairaala on näin ollen eräänlainen Ameriikka, jolla on enemmän tarjottavana kuin ympäristöllään; se on Kaleville keskustaa ja marginaalia on sen ulkopuolinen kunta pikkuviljelyksineen ja -peltoineen.

3.1.3 Mielisairaala nostalgisen muistelun kohteena

Luokittelen Harjamäen sairaalan lapsuudenkodiksi, Ameriikaksi ja kunnan rikastuttajaksi representoivat muistot sävyltään myönteisiksi muistikuviksi. Samassa linjassa tällaisten merkityksenantojen kanssa ovat informanttieni muistot, joissa Harjamäen sairaalasta kerrotaan nostalgisesti. Menneisyydessä nostalgisen muistelun kohde on saatettu kokea arkipäiväiseksi tai jopa kielteiseksi, mutta nostalgia muuttaa sen merkityksen päinvastaiseksi (Korkiakangas 2001, 75). Viimeistään tässä yhteydessä on toki syytä huomata, että aineistossani ei kuulu yhdenkään potilaan ääni. Pirjo Korkiakankaan lainaaman Fred Davisin (1979) mukaan jotkin tapahtumat ovat traagisuudessaan niin käsittämättömiä, etteivät ne nostalgisoidu (Korkiakangas mts. 75). Esimerkiksi Marjatta epäileekin kirjeessään, että sairaalassa ”on koettu suurta tuskaa monen potilaan kohdalla” (K1). Näin ollen on syytä olettaa, että potilaiden sairaalamuistoissa nostalgia tuskin korostuisi, mutta toisaalta aineistostani ilmenevä nostalgia todistaa sen, että omille in-

formanteilleni Harjamäen sairaala ei ole liian traaginen tai erikoinen nostalgisoituakseen.

Helenan haastattelussa nostalgia pääsee valloilleen sairaalan jouluja muisteltaessa. Toitaalisia instituutioita tarkastellut Goffman on esittänyt laitosten tarjoaminen juhlien ja urheilutapahtumien olevan ainoastaan tapa pitää kahteen kategoriaan, asukkaisiin ja henkilökuntaan, voimakkaasti jakautunut yhteisö koossa (Goffman 1997 [1961], 86). Helenan muistelukerronta piirtää sairaalan joulujuhlista kuvaa, jossa henkilökategorioiden erot kyllä todella hetkeksi häviävät mutta jossa juhlalla ei muutoin vaikuta olevan peiteltyä taka-ajatusta. Aihe nousee esille, kun tiedustelen, kokiko Helena sairaalassa jotakin erityistä:

Helena: Juhlapyhät ja kaikki tämmöset on aika kohokohtia siellä (Anna: Mmm, varmasti). Niin, minä pari joulua valvoin siellä ja minä sanon kyllä ne on niitä kauneimmia jouluja. Kyllä se on niin kaunista kun joka paikka laitetaan, niihin paneudutaan tosiaan.

Anna: Tekikö siellä potilaat koristeita ja?

Helena: Tekivät ja olivat mukana siinä koristelussa ja laittamisessa. Nythän sitten viime vuosina hyvin paljon kotiutettiin niitä – niin paljon kun halusivat ja ottivat omaiset niitä jouluksi – mutta alkuvuosinahan oli täydet osastot. Kyllä ne oli kaikin puolin niin kauniissa asussa ja valkeissa siileissä liinoissaan ja joka kohta oli niin valosata ja kynttilöitä paloi ulkona ja sisällä ja... Ja sitten se ruoka ja kaikki, siihen aikaanhan oli että henkilökunta sai jouluaattona ruokailla ilmaseks, yhteistä semmosta oli ja juhlahahvit annettiin aina henkilökunnalle siellä kauniissa koristellussa joulujuhlasalissa. Mutta ne loppu sitten nekin kaikki viime vuosina (Anna: Aijaa?). Niin, kaikki sellanen vanha perinne. Sitten muuttu tämä raha raha raha että pittee säästee ja tulla. (H1, AK1.)

Korkiakangas kuvaa, kuinka muisteltaessa ”mennyt ja nykyisyys punoutuvat toisiinsa”, ja kun ne sulautuvat yhteen, muistelija kokee olevansa läsnä molemmissa (Korkiakangas 2006, 134). Juuri näin tapahtuu Helenalle, sillä hetken hän käyttää puheessaan menneen aikamuodon sijasta preesensia. Huomionarvoista on myös huomautus siitä, etteivät sairaalan joulut säilyneet muuttumattomina. Nostalgia liittyykin usein yhteiskunnallisiin muutoksiin, jolloin muistelun kohteet saatetaan liittää menetettyyn elämäntapaan, joka nyt koetaan nostalgisen muistelun arvoiseksi (Korkiakangas 2001, 86–87). Karin Johannisson on kuvannut tällaisia muistoja nostalgian ajalliseksi ulottuvuudeksi, kaipaukseksi menetetyksi koettua menneisyyttä kohtaan (Johannisson 2001, 8). Helenalle sairaalan joulut edustavat nimenomaan kadotettua menneisyyttä, joka ei nykyajan tavoin ollut kiinnostunut taloudellisen hyödyn tavoittelusta.

Myös Hilikka muistelee sairaalan jouluja. Keräsin aineistoni vuodenvaihteen molemmin puolin, joten ehkä joulun läheisyys on saanut siihen liittyvät muistot aktivoitumaan; onhan esimerkiksi Saarenheimo havainnut, että toisinaan muistot tuntuvat aktivoituvan ilman tietoista muistelemista (Saarenheimo 1997, 89). Hilikalta saamani aineisto on kirjallista, mikä on jättänyt siihen jälkensä, sillä koska kirjoitettua tekstiä aina mahdollista muokata, on se luonteeltaan suullista muistelua harkitumpaa (Pöysä 2006, 230). Hilikka muistelee erästä loppiaista, jolloin sairaalan silloinen ylilääkäri Elon Enroth järjesti kotonaan kahvitarjoilun, jonne tämän Edith-vaimo kutsui jokaisen työntekijän henkilökohtaisesti. Kirjeeseen kirjoitettu kuvaus on sävyltään melko neutraali, mutta kertoessaan minulle samasta tapauksesta puhelimesta hän kuvasi sitä monisanaisemmin ja piti kahvikutsuja erittäin ystävällisenä, työntekijöitä arvostavana tekona, jollaista tapaa enää harvoin. Helenan tavoin siis myös Hilikka kuvaa Harjamäen sairaalaa nostalgisesti; sen menneitä tapoja kaivataan, koska niiden koetaan olevan häviämässä. Kenties vielä tärkeämpää on oivaltaa, että Hilkan nostalgisissa muistoissa on jotakin samaa kuin hänen ja useiden muiden informanttieni sota-aikaan kiinnittyvissä muistoissa; Harjamäen sairaala ei taaskaan näyttäyty eriskummallisena, ympäristöönsä nähden erillisenä ilmiönä, vaan sitä koskevat muistot voivat nostalgisoidua siinä missä mitkä tahansa muutkin asiat, esineet ja tapahtumat.

Mielisairaanhoidtajana työskennelleen Helenan ja sairaalan yhteydessä varttuneen Hilkan muistoissa sairaalaa kaivataan esimerkkinä menneestä elämästä ja kadonneista arvoista. Aineistossani on kuitenkin myös muistoja, joissa kaipauksen kohteena näyttäytyy Harjamäen sairaala sinänsä. Johannisson onkin kuvannut nostalgialla olevan ajallisen ulottuvuuden ohella myös tilallinen ulottuvuutensa, joka ilmenee nimenomaan kaipauksena paikkaa kohtaan (Johannisson 2001, 8). Esimerkiksi Marjatan kohdalla aavistuksen hänen kaipauksestaan saa jo hänen kirjeestään, jossa hän kuvailee, kuinka ”[p]oissa on sairaalan potilaat. – – Kuljen hiljaa joskus niitä teitä, katselen rakennuksia”. (K1.) Näin hän palaa Helenan ja Hilkan tavoin menneisyyteen, mutta vasta haastattelussa hän myöntää suoraan kaipaavansa sairaalaa ja olevansa pahoillaan sen lakkauttamisesta. Myös Hilikka ilmaisee puhelinkeskustelussamme samankaltaisia tunteita ja paheksuu sairaalamiljöössä tapahtuneita muutoksia, esimerkiksi päärakennuksen pihamaan muokkaamista rakennuksessa nykyisin toimivan päiväkodin tarpeita vastaavaksi. Hilkan kohdalla tällainen kerronta vahvistaa myös tulkintaani, jonka mukaan hänen muistonsa representoivat Harjamäen sairaalan lapsuudenkodiksi; kodin muuttumattomuudella ja py-

syvyydellä sekä minuuden kokemisen eheydellä on nimittäin esitetty olevan voimakas yhteytensä (Tuan 2006, 18).

3.2 Muistelukerronnasta piirtyvä potilaskuva

Vaikka osa informanteistani muistelee Harjamäen sairaalaa nostalgisesti merkinä kadonneesta, nykyistä paremmasta ajasta ja sen lakkauttamista saatetaan harmitella, aineistossani on myös kerrontaa, jossa sairaalasta puhutaan ikään kuin edelleen toiminnassa olevasta laitoksesta. Esimerkiksi Marjatta, joka toisaalla pahoittelee sairaalan toiminnan päättymistä, huomauttaa toisaalla, että ”sitä ei tiiä millonka sinne ite joutuu” (H2, AK3). Salo onkin kirjoittanut, että mielisairaaloiden olemassaolo ja sinne joutumisen uhka ovat suomalaisessa kulttuurissa jatkuvasti läsnä olevia, muuttumattomiksi koettuja tosiasioita (Salo 1996, 28). Kolmen seuraavan alaluvun yhteydessä tarkastelen sitä, millaisiksi paikallinen muistitieto kuvailee ihmiset, joiden kohdalla mielisairaalaan joutumisen uhka oli toteutunut – millaisia ovat siis muistelukerronnassa esiintyvät Harjamäen sairaalan potilaita koskevat representaatiot, ja miten ne suhteutuvat edellisessä pääluvussa tarkastelemiini kirjallisten tekstien representaatioihin?

3.2.1 Pelontunteiden ja ennakkoluulojen representaatiot

Kuten jo edellisen alaluvun yhteydessä ilmeni, muistot eivät piirrä Harjamäen sairaalasta kovin sulkeutunutta kuvaa, vaan potilaiden muistellaan liikkuneen ilman aitausten aiheuttamia rajoituksia ja vastaavasti myös sairaalassa vieraileminen kuvataan ongelmattomaksi. Helena kuvailee paikallisten suhtautumista potilaisiin seuraavasti:

Kyllä kai se oli ihan samalla tavalla kun ajattelloo tuota Tarinaharjun parantolaakin kohtaan, tietysti pelättiin. Että sen minä muistan vielä että joku sano että Harjamäessä on se akkulattaamo ja mikä se oli se keuhkotautiparantola sitte... Silläki oli oma nimensä, mutta enpäs nyt muista. – – Että ehkä joillakin oli semmonen ylimielinen suhtautuminen. Se mitätöitiin että ne ei oo enää niinku ihmisiäkään. Että kyllä sitä siihen aikaan ilmeni, totta kai, ulkopuolisissa. (Anna: Mmm) Varmasti hirveen syvällä sellanen kuvitus, minusta tuntuu että se on vieläkin, että se joka on psykiatrisessa sairaalassa hoidossa, niin se on ihan älytön, tosiaan ihan mielinpuoli. Että se ei ymmärrä mistään ennee mittään eikä ossoo ennee puhua asiallista asiaa. Eihän todellisuus ole sitä. Voi olla vaikka kuinka sairas ihminen ja levoton ja sekava, mutta näillähän on sitten samalla niin... Ihan täysin terve minä kulkee kanssa siinä samalla mukana. (Anna: Mmm) On se jännä muuten, että kaikki ovat kuitennii... Pystyvät keskustelemaan ihan asiallisesti ajoittain. (Anna: Joo) Ainakin ajoittain ja varsinnii sitten tietysti kun parannoo

mutta kuitennii. Että hirmu harhanen ihminen niin hänellähän on aevan terve ajatusmaailma sitten toisaalta. (H1, AK1.)

Sairaalassa vuosikymmeniä työskennellyt Helena kuvailee itse suhtautuneensa potilaisiin myönteisesti, eikä hän kategorisoi potilaiden ja muiden ihmisten välille jyrkkää rajapintaa, jollaista mallikansalaisen ja mallimuukalaisen eroa konstruoineet tahot pyrkivät 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun ensimmäisellä puolikkaalla tuottamaan. Muis- tellessaan muiden kuin itsensä suhtautumista Helenan muistot sen sijaan noudattelevat hulluuteen usein liitettyjä piirteitä; hän kuvaa muiden nähneen potilaissa kartettavaa toiseutta, jonka alle näiden yksilöllisyys peittyi. Ylimielinen, ennakkoluuloinen ja pelokas suhtautuminen ovat siis osa Helenan muistoja ja ne ohjaavat hänen kerrontaansa, mutta niiden mukaiseksi ei kuvata omaa vaan nimenomaan toisten toimintaa.

Myös Kalevi muistelee paikallisten suhtautuneen Harjamäen sairaalaan ja sen potilaisiin vierastaen, ”jos eivät sitten miesten tai naisten perässä männeet” (H4, AK5). Heti tämän jälkeen hän kuitenkin ehkä hieman ristiriitaisestikin huomauttaa, ettei Siilinjärvi kuitenkaan ollut ”kaikkein pahin [paikka, AK]. Tänne on hirmu määrä tullu ihmisiä ja ne on nähny maailmaa muuallakin. Jossakin tuolla Seinäjoella on ollu ihan erilainen asia. Ei täällä ole ihmisten kannalta hankaluuksia ollenkaan ollu”. (H4, AK5.) Kalevin muisto rakentuu samoin kuin Helenan sairaalan sijoittamista koskeva muisto: Helena muistelee suurimpien ennakkoluulojen olleen mielisairaalasta kieltäytyneillä kunnilla, ja vastaa- vasti myös Kalevi kuvailee oman kotikuntansa asukkaat muiden mielisairaalapai- kka- kuntien asukkaita ennakkoluulottomammiksi ja avarakatseisemmiksi. Mielisairaanhoida- jana ja siilinjärveläisenä Kalevi itse kategorisoituu ennakkoluulottomien ja avarakatseis- ten ihmisten ryhmään, kun taas hulluutta kartettavana ja puutteellisena toiseutena ylläpi- tävät ja tuottavat hänen mukaansa muut, oman kategorian ulkopuoliset ihmiset.

Sekä Helenan että Kalevin potilaita ja heihin kohdistunutta suhtautumista koskevissa muistoissa on jälleen havaittavissa samankaltainen, läpi aineistoni toistuva kaava: pu- heeseen hulluudesta liittyy tiettyjä leimaavia piirteitä ja ulottuvuuksia, mutta niitä yllä- pitäväksi ja tuottavaksi kuvataan oman toiminnan sijasta toisten toimintaa. Korkiakankaan lainaama saksalaiskolmikko Welzer, Moller ja Tschuggnall (2002) on havainnut samankaltaisen, kielteisten piirteiden tunnistamisen mutta toisten ihmisten toimintaan projisoimisen tarkastellessaan isovanhempien natsiaikaa koskevaa perhemuistia kolmen sukupolven kohdalla. Perhemuistia väritti Korkiakankaan sanoin se, että ”isovanhempi- en elämä natsiaikana irrotettiin aikaan liittyvistä kauheuksista, ja isovanhempiin liitet-

tiin piirteitä eräänlaisina arkielämän vastarinnan edustajina”. Aikaan liittyvät kauheudet tiedostettiin ja ne ohjasivat perhemuistin rakentumista, mutta toisaalta niiden kuvattiin ilmenneen pikemminkin muiden kuin omien isovanhempien elämässä. (Korkiakangas 2006, 139.) Tarkastelemaani Harjamäen sairaalaa koskevaa muistitietoa ohjaa niin ikään paitsi hulluuden sosiaaliseen representaatioon liittyvien leimaavien piirteiden kommentointi ja torjuminen, myös niiden projisoiminen toisten toimintaa ohjaaviksi ja siinä ilmeneviksi piirteiksi.

Hulluiksi kategorisoitujen ihmisten leimatun identiteetin ylläpidon toisaalle projisoiminen tulee osuvasti esille Marjatan haastattelussa, jossa tiedustelen perhehoitopotilaiden käyttäytymistä. Pidin kysymystäni varsin neutraalina ja yllätyin, kun informanttini vastaa, ettei hänen tai hänen perheensä tarvinnut koskaan pelätä perhehoidossa olleita potilaita. Pelko näyttäisi siis olevan mahdollista potilaista puhuttaessa, mutta oma käytös kuvataan sille vastakkaiseksi. Sama kaava toistuu seuraavassa lainauksessa:

Anna: Tuntuuko että nämä potilaat olis tunteneet olevansa ehkä jollakin tavalla eristyksissä – ja ihan ylipäättäänkin nämä Harjamäen sairaalan potilaat – että minkälainen käsitys teillä on siitä?

Marjatta: No ei myö ainakaan mittään siitä sairaalasta niille puhuttu että työ nyt ootte niitä ja niitä (Anna: Niin). Kun minä aena koetin sitä että työ ootte perheenjäseniä ja lapsettii aena kohtel niitä sillä tavalla että ei... Ja ne nautti kun lapset leikki ja koera ulkona. Että ei myö sitä sillon millään että työ kun ootte sellasia, leimata että työ ootte sairaita (Anna: Mmm). Vieraita kun käv niin myö aina sanottiin että meijän perhettä on (Anna: Mmm). Koska eihän kukkaan tykkee että jos oes sellanen sairaus ja sitten sitä leimattaisiin ja esiteltäisiin että tämä kun on sieltä ja sieltä. (H2, AK3.)

Siinä missä mielisairaalaan joutumisen mahdollisuus näyttäytyy Marjatan muistoissa muuttumattomana, jatkuvasti läsnä olevana tosiasiana, on myös mahdollisuus hullun leimaamiseen ja eräänlaisena näyttelyesineenä käyttämiseen vastaavasti läsnä. Marjatta tuntuu olevan haastattelutilanteessa ikään kuin varuillaan, jotta hän ei tulisi antaneeksi pienintäkään mahdollisuutta oman toimintansa luokittelamiseen hulluutta pelkääväksi, pilkkaavaksi tai leimaavaksi. Hänen toimintansa kuvaa osuvasti hulluutta kohtaan suunnatun naurun ja pilkan kiinnittymistä aikaan ja kulttuuriin; se, mille nauramme ja mille on ennen kaikkea soveliaista nauraa, vaihtelee aikakauden ja ajattelun mukaan (ks. esim. Korhonen 1999, 11). Vielä 1900-luvun alkupuolella kaikenlainen poikkeavuus ja erilaisuus olivat kohteita, jolle oli sallittua nauraa avoimesti, mutta tarkastelemassani Harja-

mäen sairaalan kiinnittyvässä muistelukerronnassa tällainen toiminta koetaan kartettavaksi.

Ainoa informanttini, joka myöntää suoraan tunteneensa jonkinasteista pelkoa ja ennakkoluuloa hulluutta kohtaan, on Pentti, jonka suhde Harjamäen sairaalaan on informantistani etäisin. Hän on tehnyt sairaalan keittiössä remonttia ja vierailut sairaalassa 1950-luvulla lankoaan tapaamassa, mutta muutoin hän on seurannut sen elämää ulkopuolisena kuntalaisena. Kun lankomies pyysi Penttiä noutamaan hänet sairaalasta tämän kotona vierailemaan, Pentti muistelee kieltäytyneensä: ”Siihen aekaan oli vaen moottoripyörä. En männä hakemaan sen takia koska minä en selän taakse sitä ottanna”. (H3, AK4.) Tässä muistossa Pentti liittää pelkonsa ja ennakkoluulonsa suoraan potilaisiin; mielisairaalan potilaana lankomies merkitsee hänelle potentiaalista vaaraa, jota tarkastelemani kirjalliset tekstit pyrkivät liittämään hulluiksi kategorisoimiinsa ihmisiin esimerkiksi kehittymätöntä viettikontrollia koskevien ajatusten kautta. Muilta osin hänen pelkonsa kiinnittyy usein potilaiden sijasta sairaalassa käytettyihin, hänen rajuina pitämiinsä hoitomuotoihin. Hän muistelee paikallisten olleen tietoisia sairaalan potilaisiinsa suuntaamista hoidoista: ”Kyllähän ne jutteli [niistä, AK]. Sen takiahan se suhtautuminen on ollu semmonen että pelolla tai aristeli. Että se ei tuntunna oikein mukavalle kuul-la”. (H3, AK4.)

Erityisesti Helenan muistoissa hoitomuodot näyttäytyvät tekijänä, johon hänen omat, Harjamäen sairaalan nostattamat pelontunteensa kiinnittyvät:

Helena: Siihen aikaan kun minäkin mänin Harjamäkkeen niin nämä hoitohan oli... Oikeestaan nuorelle mielsairaanhoidajalle ne oli oikeestaan pelottaviakin siinä mielessä kun tämä insuliinihan oli silloin hyvin pop ja sähköshokit. Minäkin silloin heti kun tulin jouduin levottomalle miesten osastolle jossa oli tämä insuliinihoito sitten käytössä. Se oli aika raskas – tai niin kun oli fyysisestikin mutta sitten henkisestikin raskas – koska se on aika pitkä menetelmä se hoitajakso, se alotetaan lyhyistä ajoista ja shokkitila kun saavutetaan sitten ne herätetään. Siihen joutu sitten ne letkutukset ja muut tekemään niin se oli... Nyt jälestä päen pelottaa enemmän kun sillon, sillon ei tietysti osannu pelätä niinkään mutta sillon se oli kyllä että selviäkö minä tästä. (H1, AK1.)

Ensin Helena muistelee hoitojen olleen pelottavia, mutta sanoo sitten, ettei vielä hoitotyötä tehdessään osannut pelätä. Toisaalta hän mainitsee epäilleensä selviämistään. Muistot kuulostavat ristiriitaisilta, mutta muisti ei olekaan asioiden passiivinen säilytyspaikka, sillä esimerkiksi kertojan tietoisuudessa tapahtuneet muutokset tuovat muistoi-

hin uusia vivahteita (Portelli 2006, 58). Tärkeintä on havaita, että pelko on läsnä myös Helenan muistelukerronnassa, mutta vaikka hän kertoo ulkopuolisten kyselleen häneltä toistuvasti, että ”eikö siellä ole ihan hirveä olla ja eikö ne tule piälle” (H1, AK1), Helena ei suostu kiinnittämään omaa pelkoaan potilaisiin.

Vaikka muistelukerronnassa törmää toistuvasti pelon ja ennakkoluulojen representaatioihin, ne ikään kuin leijuvat ilmassa toimien kehikkona muistelijoiden kerronnalle kiinnittymättä kuitenkaan muistelijan omaan toimintaan. Vaarallisuus ja arvaamattomuus, jotka useat edellisessä pääluvussa tarkastelemani kirjalliset tekstit liittävät hulluuteen, ovat läsnä ja niiden olemassaoloa ylläpidetään, mutta usein vain liittämällä ne muiden toimintaan; muistelijat uskovat, että muut liittävät ne hulluuteen, mutta he itse pyrkivät sanoutumaan niistä irti. Taunon kirjeessä asetelma, jossa yhteiskunta on hulluudelta turvaa tarvitseva osapuoli, kääntyy jopa täysin pääläelleen:

Hoitoalalle oli päässyt silloin ja sen jälkeenkin henkilöitä joilla oli vaikeuksia itsensäkin kanssa, ts. luonnevikaisia. Tällaiset hoitajat nauttivat yliotettaan vyysisessä mielessä levottomia ja huutavia sairaita kohtaan. Muistiin on minulle jäänyt iki-päiviksi ne pahoinpitelyt joita jouduin näkemään silloin-tällöin eri mielisairaaloissa. Tästä pahasta ei ollut poikkeus Harjamaan Piirimielisairaalaan. Ihmisen tärkein hengityselin on pallea ja sen lamauttaminen hetkeksi nyrkin iskuin kyllä rauhoitti levottomankin potilaan. Olisi vaan ollut hyvä jos joku ylihoitaja tai potilaan omainen olisi voinut todeta tämänkin tosiasian mielisairaala toiminnassa. (K2.)

Taunon kuvaus on sikäli poikkeava, että siinä hän tulee kiinnittäneeksi edustamaansa kategoriaan, sairaalan henkilökuntaan, kielteisinä pidettyjä piirteitä. Toki myös Kalevi mainitsee ainoastaan osan lääkäreistä ja hoitajista olevan avarakatseisia, mutta toisaalta hän kuitenkin selkeästi sijoittaa itsensä ja edustamansa sairaalan parempana pitämäänsä kategoriaan. Merkittävintä Taunon selostuksessa on kuitenkin se, että se horjuttaa hulluuden leimattua identiteettiä sekä keskustan ja marginaalin välisiä rajanvetoja; tarkastelemassani muistitiedossa mielisairaalaan suljetut marginaalin edustajat eivät ole automaattisesti vaaraa aiheuttavia mallimuukalaisia, eivätkä keskukseen kuuluvat henkilökunnan jäsenet ole automaattisesti mallikansalaisten kaltaisia.

3.2.2 Muistoista heijastuva hulluuden ulkonäkö

Edellisessä pääluvussa *Hulluuden representaatioita 1900-luvulta* käy ilmi, että tarkastelemani kirjalliset tekstit kuvaavat hulluiksi kategorisoimansa ihmiset ulkonäöltään

poikkeaviksi. Haastattellessani Penttiä Harjamäen sairaalan potilaiden ulkoinen olemus nousee muistelun kohteeksi tiedustellessani potilaiden liikkumista:

Anna: No liikkuko näitä potilaita sitte tuolla vaikka Siilinjärven keskustassa? Että minkälainen niillä oli se... Että saiko ne poistua sieltä sairaalasta? Se oli varmaan potilaskohtasta?

Pentti: No kyllä niitä varmasti... Se oli potilaskohtasta että tuota... Jotkut sai ja jotkut ei. -- Mutta kyllä sen huomaa ylleensä että ketkä on niitä...

Anna: Niin mistä ne muuten tunnisti nämä potilaat sitte?

Pentti: No kyllä sen huomaa tuota... Se ylleensä jolla on mielenterveysongelmia niin se kävelytyyli on ja sitte se silmänluonti on toesenlainen. Tietysti toesilla on toesenlaista. Mutta sittenhän vanhainkottiin joutu just näitä samanlaisia jotka ei olleet vaarallisia, niin niillä oli se kävelyaskel lyhyt ja semmonen töpöttävä.

Anna: Aijaa?

Pentti: Että semmosista huomaa, kyllä sen pani merkille että silloin ei ole ihmisellä ihan kaikki tallella. (H3, AK4.)

Pentin muistoissa potilaissa on tavanomaisuudesta poikkeavia piirteitä, joihin hänen ja muiden paikkakuntalaisten huomio kiinnittyi. Muistellessaan sairaalassa hoidettavana ollutta lankomiestään Pentin kuvaus on jälleen samansuuntainen: ”Lankomies oli sikäli siellä [mielisairaalassa, AK] että sillä kai järkky se mielenterveys. Että sillä oli se silmänluonti hyvin outo ja tuijotti aena maahan”. (H3, AK4.) Hänen kuvauksensa Harjamäen sairaalan potilaista noudattelee edellisessä pääluvussa tarkastelemieni kirjallisten tekstien tapaa objektivoida hulluus, abstrakti ja kenties hieman uhkaavaksi ja sekavaksi koettu ilmiö, tietynnäköiseksi ja siten tutuksi.

Pentti on sairaalasuhteeltaan omanlaisensa muistelija, sillä siinä missä muilla informanteillani on ollut useita suoranaisia kosketuspintoja sairaalaan ja sen potilaisiin, Pentti on seurannut sen elämää pääasiassa ulkopuolisena paikkakuntalaisena. Hän on myös ainoa muistelija, joka ei projisoi esimerkiksi pelkoa ainoastaan toisten ihmisten mahdollisesti tuntemaksi ominaisuudeksi, vaan myöntää tunteneensa näin myös itse. Sama toistuu potilaiden ulkonäön kohdalla; hänen muistonsa piirtävät hulluudesta samankaltaista kuvaa kuin tarkasteleman kirjalliset tekstit. Pentin muistoista representoituvan hulluuden ulkonäköön ominaislaatu käy selkeästi esille verrattaessa sitä Helenan muistoihin. Helenan kertoo työterapiassa olleiden potilaiden käyneen työnjohtajinsa johdolla kunnan keskustassa asioilla, mitä hän muistelee kuntalaisten seuranneen mielenkiinnolla. Kun tiedustelen, mistä paikalliset tunnistivat potilaat, Helena vastaa tunnistamisen tapahtuneen potilasvaatteiden perusteella. Potilaissa itsessään ei siis Helenan muistoissa ole mitään erikoista ja normaaliudesta poikkeavaa. Ero hulluuden ja normaaleiksi luoki-

teltujen yhteisön jäsenten välillä on Helenan muistoissa puhtaasti keinotekoinen, pelkällä vaatetuksella luotu, mitä myös Goffman on pitänyt totaalisten instituutioiden yhtenä tärkeimpänä keinona lavastaa eroa laitosten henkilökunnan ja asukkien välille.

Mikäli Helena muistelee potilaiden ulkonäössä olleen jotain erikoista, kyseessä ei ole kielteiseksi sävytyvä erilaisuus, vaan asia on pikemminkin päinvastoin. Kaava on samankaltainen kuin Hilkan kuvatessa Harjamäen sairaalaa Ameriikkana; erilaisuus on näissä molemmissa muistoissa tavanomaista parempaa poikkeavuutta. Seuraavassa lainauksessa Helena kuvailee erästä naispotilasta, jonka ulkonäköä hän kuvailee hyvin kauniiksi ja miellyttäväksi:

Helena: – – naispotilas siellä levottomalla osastolla, hän oli kyllä hyvin sellanen asiallinen tyttö mutta aina tuli se huono aika välillä. Ja hän tykkäs siellä kuitennii olla, oikeen kaunis nainen. Sitten hän ihastu johonnii miesosaston potilaaseen – molemmat saivat liikkua ulkona vappaasti kun olivat sen kuntosia – niin hän ihastu siihen mieheen ja ne lähtivättii sitten yhtä matkaa sairaalasta poekkeen eikä niitä vuosikymmenneen näkyny, niillä kai sitten mäni hyvin yhdessä.

Anna: Mmm.

Helena: Niin tämä tyttö kerto sitten mullekkii kerran että hänen... Hirvee kaipuu oli lapsen että halus oman lapsen. Ajattelin aina että jos äidiksi joutuu niin varmasti pitäs huolen lapsesta, sairauestaan huolimatta. Hän sano että hän tuntee että hänen käsvarrellaan aina itköö se lapsi. Että se vaan siinä itköö, että hänellä on se lapsi. Hänen miesystävällä soitti sitten radio mahassa.

Anna: Aijaa? Joo.

Helena: Niin se kerto että hänellä on radio mahassa että se aina kuuloo sen radion äänen. Että näin ne on ihmeellisiä ne harhat (Anna: Mmm) ja sitten aevan terveesti pysty keskustelemaan ja aevan kauniisti niinku semmosen siisteyen ja kaeken piti niin hyvin ja niin oli kaunis jo muutennii. (H1, AK1.)

Myös toisaalla Helenan muistelukerronnassa on kohtia, jossa hän korostaa potilaiden kauneutta, asiallisuutta ja yksilöllisyyttä. Siinä missä Pentti objektivoi hulluuden tietyn näköiseksi, Helenan muistoissa tällaista hulluuden kategoriaa siihen automaattisesti kuuluvine ominaisuuksineen ei tunnu olevan olemassa. Toisaalta sen voi kyllä ajatella vaikuttavan hänen kerrontansa muovaajana, sillä kauneuden ja yksilöllisyyden painottamisen voinee luokitella vastapuheeksi eli pyrkimykseksi vastustaa hulluuden marginaalista asemaa ja siihen liimattuja ominaisuuksia ja toimintaodotuksia.

Helenan tavoin myös Hilikka kuvailee potilaiden ulkonäköä ja olemusta monin myönteisinä pidetyin adjektiivein. Hän muistelee esimerkiksi erästä Neiti Birgitta J:ksi nimittä-

määnsä potilasta, ”joka oli toiminut pankkineitinä ja [joka, AK] liikkui kesäisin uljasryhtisenä valkoisessa lierihatussaan ja pitsikaulus mekkonsa somisteena” (K3). Hänen muistonsa kielivät Helenan muistojen tavoin myös henkilökategorioiden välille rakennetun eron keinotekoisuudesta, joka paljastuu seuraavassa lainauksessa eräänlaisella Goffmanin määrittelemällä identiteettipilalla, jossa henkilökategorioiden häilyvä raja paljastuu:

Herra Hans K. oli kielitaitoinen liikemiesperheen poika Kuopiosta – puhui sujuvasti sekä ruotsia että venäjää. Kielitaidollaan ja kohteliaalla käytöksellään hän hämäsi täydellisesti – ja kun hänellä oli oma puku yllään, avautuivat hänelle ovet monenlaisiin tilaisuuksiin. (K3.)

Tulkitsen Hilkan muistot Helenan muistojen tavoin vastapuheeksi, jossa hulluuteen liimatut leimaavat piirteet tunnistetaan mutta jossa niitä vastaan esitetään vastapuhetta. Lisäksi on syytä muistaa, että muisteltaessa tuotetaan aina todellisuuden tulkintoja, ja kun kertoja muistelee elämäänsä, sen hahmottaminen kutakuinkin koherenttina kertomuksena vahvistaa hänen identiteettiään (Korkiakangas 2006, 133). Koska Hilka on asunut sairaalan yhteydessä reilut kaksikymmentä vuotta ja Helena taas työskennellyt siellä yli kolme vuosikymmentä, voinee olettaa, että näin pitkän ajanjakson muistelemisen kielteisessä valossa aiheuttaisi naisten identiteettiin särön.

3.2.3 Viisaista ja taitavista potilaista kertovat muistot – vastapuhetta vai tyypillistä hulluuden kategorisointia?

Hulluuden ulkonäön ohella muistot piirtävät kuvaa potilaiden sisäisestä maailmasta. Tarkastelemani 1900-luvun alkupuolen mielisairaanhoidajille suunnatut oppikirjat yhdistävät hulluuden ja alhaisen älykkyyden toisiinsa, ja vastaavasti myös Huovion *Särkyneen toiveen kadun* minäkertoja tunnistaa hulluuden ja älykkyyden yhteensopimattomuuden, vaikka yrittääkin kamppailla sen olemassaoloa vastaan. Kailan *Psykiatrian historia* vuodelta 1966 sen sijaan on teos, jossa tällaiset ajatukset hylätään ja jossa hulluus kiinteine, päälle liimattuine ominaisuuksineen on katoamassa. Mutta miten on asian laita Harjamäen sairaalaan kiinnittyvässä 2000-luvun muistelukerronnassa?

Helena ja Hilka ovat molemmat informantteja, joiden kerronta rakentaa kuvaa kauniista, siisteistä ja huolitelluista potilaista, joita ulkonäkö ei erottanut mallikansalaisista ja joiden ero henkilökuntaan oli näin ollen keinotekoinen ja häilyvä. Kumpikin nainen

puhuu muistelukerronnassaan myös hulluuden ja alhaisen älyn liittoa vastaan: Hilikka kuvailee, kuinka sairaalassa oli hoidettavana ”pitkälle koulutettuja” ihmisiä, ja Helena määrittelee potilaat toistuvasti ”fiksiiksi ihmisiksi”. Sama ilmiö toistuu Kalevin kohdalla, joka ottaa asian esille omasta tahdostaan:

Anna: No mitenkä nuo potilaat sitte muuten että minkälaisia ne oli? Että juttelitteko te niitten kanssa ja hakiko ne semmosta seuraa? Halusko ne puhua jostain?

Kalevi: No se on pääasia se puhumisenhomma. Elikkä pittää hoitajan olla sellanen joka ottaa yhteyttä siihen potilaaseen. Ja vaikka ei puhuis mittään niin se kuuntelee. – – Nehän on ihan fiksuja ihmisiä (Anna: Mmm), hyvin koulutettuja ihmisiä jotka tulee että ihan lääkäreistä lähtien. Että ei sitä sillä lailla ole että ne on tyhmiä alunpitäenkin. Sitten tietysti siihen aikaan oli näitä kehitysvammaisia mielisairaaloissa. – – Mutta voi olla ihan lääkäri niin kuin meillä Eeva Lehtola joka tiedetään hyvin joka on kirjailija ja muuta. Niin se oli välillä hirveen huonossa kunnossa. Hirmu hyvä lääkäri, hirmu hyvä silloin kun hyvässä kunnossa (Anna: Joo). Ei sitä tiedä kukin että missä vaiheessa se homma tulee ja mistä syystä. (H4, AK5.)

Helena, Kalevi ja Hilikka ovat kaikki muistelijoina, jotka ovat olleet vuosikautia tekemisissä potilaiden kanssa: kaksi edellistä työnsä kautta, ja jälkimmäinen asuinpaikkansa vuoksi. Tässä kohdin kolmikkoa yhdistää myös heidän muistelukerrontansa, jossa asetutaan vastustamaan hulluuden ja alhaisen älyn yhteyttä. Näyttäisi siltä, että kolmikko tunnistaa tämän yhdistelmän mahdollisuuden ja se ohjaa kerronnan muotoutumista, mutta samalla kukin heistä pyrkii hajottamaan mallimuukalaisen ja mallikansalaisen välille rakennettua älykkyyseroa.

Myös Pentti muistelee potilaiden älykkyyttä. Hänen muistoissaan hulluuteen assosioituu Helenan, Hilkan ja Kalevin tavoin pikemminkin viisus kuin tyhmyys, mutta mielestäni kyseessä ei kuitenkaan ole tavanomainen vaan muiden käsityskyvyn tavoittamattomiin karkaava viisus:

Anna: No liikkuko näitä potilaita sitte tuolla vaikka Siilinjärven keskustassa? Että minkälainen niillä oli se... että saiko ne poistua sieltä sairaalasta? Se oli varmaan potilaskohtasta?

Pentti: No kyllä niitä varmasti... Se oli potilaskohtaista että tuota... Jotkut sai ja jotkut ei. Niin että ne antovat niinku lomina. Minä muun muassa muistan että 60-luvulla oli yks Tauski, niin se oli kuulemma lukenut niin se ei ollu vaarallinen. Niin tuota se liikku ihan vappaasti. (Anna: Joo) Ja tuota se... Hän kerto kaikkia näitä juttuja niin yhestikin se oli kertonna että hän joutu koulusta pois sen takia että kun opettaja laski väärin. Niin se kuulemma on niin hyvä ollu, se on paljo luku, kouluja käyny. Niin yhestä koulusta joutunna pois että kun opettaja on väärin laskenna ja hän oi-

kein laskenna piässään. Niin siitä oli tämmösiä juttuja tuolla kirkonkylällä. (H3, AK4.)

Vaikka Pentti muistelee potilaan olleen hyvin viisas, en koe hänen kerrontaansa vasta-puheeksi vaan pikemminkin tyypilliseksi hulluuden kategorisoinniksi. Kuten edellisessä pääluvussa ilmeni, hulluuden ja viisauden raja on aina ollut häilyvä, ja sen epäselvyyteen on vaikuttanut esimerkiksi juuri äskeisen kaltainen, normaaleiksi kategorisoitujen ihmisten käsityskyvyn ulottumattomiin kohoava viisaus. Pentin muisteleva, Harjamäen sairaalaan päätynyt entinen koululainen muistuttaakin SKS:n Kansanrunousarkiston teksteistä heijastuvaa kylähullua, josta muut eivät tiedä, onko tämä tyhmä vai sittenkin liian viisas.

Tarkalla luvulla myös Hilkan kirjeestä on havaittavissa kohtia, jotka kyllä toisaalta painottavat voimakkaasti potilaiden viisautta, koulutusta ja taitavuutta mutta jotka silti tulevat lähelle hulluuden tyypillistä kategorisointia. Seuraavassa lainauksessa hän muistelee Herra Hans K:ta, varakkaan perheen sivistynyttä poikaa, jota hän on hieman aikaisemmin käyttänyt esimerkkinä potilaiden ja henkilökunnan eron keinotekoisuudesta:

Hän piti huolta myös fyysisestä kunnostaan. Kesäisin hän treenasi pituushyppyä ja kolmiloikkaa. Seurasimme kerran, kun hän ketan [kävelypihan, AK] yhdellä sivulla oli hyppäämässä, eräs mieshoitaja, joka oli valvomassa potilaita, sanoi hänelle: ”kun sinä olet noin hyvä hyppääjä, niin näytä pääsetkö tämän aidan yli”. Kettaa kiersi n. 2 metriä korkea aita. Hans K. ei virkkanut mitään, vaan siirtyi vähän taaksepäin, keskittyi, otti vauhtia ja hyppäsi aidan yli. Mieshoitajalle tuli kiire noutaa hänet takaisin. (K3.)

Vaikka Hilka haluaa esimerkillään kertoa potilaiden taitavuudesta sekä siitä, miten moninaisia ihmisiä heidän joukossaan oli, muistikuvasta on kuitenkin havaittavissa jotain tuttua, hulluuden yhteydessä usein representoitua. Kansanrunousarkiston kylähulluista kertovat kirjoitukset kuvaavat usein erityistaitoja sekä sitä, miten normaaleiksi kategorisoidut yhteisön jäsenet yllyttivät erikoisiksi leimaamiaan yksilöitä yhä uusiin norminrikkomuksiin. Hilkan kuvaama potilas on kyllä taitava, mutta hänen kuvauksestaan piirtyy myös hulluuteen usein liitettyjä ominaisuuksia: potilaalla on erityistaito, jolla ei mielisairaalaympäristössä ole järkevää käyttöä, ja toisaalta hän on altis muiden ohjailulle ja yllytykselle.

Kaikkiaan tarkastelemani muistelukerronta liittyy puheeseen hulluudesta usein myös puheen viisaudesta tai sen puutteesta, ja useimmiten informanttini asettuvat vastustamaan alhaisen älyn ja hulluuden suhdetta. He näyttävät tunnistavan hulluuden ja sen usein leimaavat representaatiot mutta eivät ankkuroi muistelemiaan potilaita niihin vaan pyrkivät kuvaamaan heitä yksilöinä. Useimmista tarkastelemistani kirjallisista teksteistä – erityisesti Neuman-Rahnin ja Kailan 1920–1930-luvun teoksista – havaitsemani hulluuden leimattu identiteetti eli hulluus negatiivisia, kartettavina pidettyjä piirteitä representoivana toiseutena ei kuitenkaan täysin hajoa tai katoa muistelukerronnassa, vaan toisinaan sitä ylläpidetään voimakkaastikin, kuten esimerkiksi sairaalasuhteeltaan etäisen Pentin muistikuvat osoittavat. Näyttäisi siltä, että mitä läheisempi muistelijan suhde Harjamäen sairaalaan ja sen potilaisiin on ollut, sitä vähemmän kerronta ylläpitää ja tuottaa hulluuden ja alhaisen intelligenssin yhteyttä sekä hulluutta alempiarvoisena toiseutena ylipäättään. Ja vastaavasti mitä etäisempi informantin suhde muistelukohteeseen on ollut, sitä vahvemmin kerronta hyödyntää ja ylläpitää edellisessä pääluvussa tarkastelemistani kirjallisista teksteistä heijastuvaa hulluuden sosiaalista representaatiota.

4. REKONSTRUOITU HULLUUS

4.1 Kirja vs. elokuva – kaksi erilaista rekonstruktioita samasta aiheesta

Edellä tarkastelemani Harjamäen sairaalaa ja sen potilaita käsittelevät muistot kiinnittyvät menneisiin vuosikymmeniin ja ihmisiin. Kuitenkin kyseinen aineistokorpus on 2000-luvun tuote, sillä muistelukonteksti lyö muistelukerrontaan aina oman leimansa. Vastaavasti myös moniaineistaisen pro graduni tuoreimman korpuksen muodostavat *Prinsessa*-elokuva ja *Kellokosken Prinsessa* -kirja kiinnittyvät menneeseen aikaan mutta ovat ennen kaikkea nykyculttuurin tuotteita, tässä ajassa vallitsevien hulluutta koskevien kulttuuristen ajattelutapojen kautta rakennettuja rekonstruktioita Anna Svedholmin elämästä. Luvussa *Rekonstruoitu hulluus* päähuomioni on Arto Halosen ohjaamassa, kirjaa suuremman julkisuuden saaneessa elokuvassa, mutta myös Ilkka Raitasuon ja Terhi Siltalan kirjoittamalla rekonstruktioilla on jatkossa merkittävä rooli; siihen vertaamalla on mahdollista tuoda entistä selkeämmin esille elokuvan omintakeinen tapa konstruoida hulluutta ja jättää tavoittelemiinsa merkityksiin sopimattomia paloja *Prinsessan* elämästä rekonstruktion ulkopuolelle. Dokumentaariseksi fiktioksi kokemani elokuvan tarkastelu suhteessa dokumentaariseen elämäkertakirjaan auttaa ymmärtämään elokuvaa tyypillisenä mediakulttuurin tuotteena: *Prinsessa* on syntynyt lukuisten merkityksellisten valintojen kautta, representoi päähenkilönsä tiettyssä valossa ja koettaa houkutella myös katsojansa hyväksymään tarjoamansa representaatiot ja niihin kiinnittyneet merkitykset.

4.1.1 Traagisista aineksista ”pohjattoman sydämelliseksi” elokuvaksi

Elokuva ja kirja lähtevät kuljettamaan tarinaansa erilaisista tilanteista: elokuva alkaa päähenkilön saapuessa Kellokosken mielisairaalaan vuonna 1945, kirja lähtee liikkeelle paljon kauempaa, *Prinsessan* lapsuudesta 1800-luvun lopussa. Molemmat kuvaavat samaa historiallista henkilöä mutta rekonstruoivat hänet osin eri tavoin, ja yksi merkittävimmistä rekonstruktioiden eroa rakentavista tekijöistä on nimenomaan kirjan tapa pu-

reutua Prinsessan lapsuuteen ja nuoruuteen, jotka elokuva taas jättää kerrontansa ulkopuolelle. Myös elokuvassa tarjotaan kyllä vihjeitä päähenkilön vaikeasta lapsuudesta ja äitisuhteesta, mutta kirja valottaa hänen lapsuutensa yksityiskohtia dokumentaarisen tarkasti:

Marraskuussa 1898 [Prinsessan, AK] isä Antti oli käymässä Helsingissä, kun hän juovuspäissään putosi suureen rakennuskaivantoon ja menehtyi kaivannon pohjalla pystyssä olleen teräskangen lävistämänä. Anna [eli Prinsessa, AK] oli tuolloin vasta kaksi ja puolivuotias. Omaisuutta perheellä ei juuri ollut –. Nuori leskiäiti ei pystynyt enää huolehtimaan kaikista lapsistaan ja joutui tekemään tuskallisia ratkaisuja. Lopulta Anna-äiti päätti pitää molemmat poikansa luonaan, mutta antoi ainoan tyttärensä lastenkotiin. (Raitasuo & Siltala 2010, 18.)

Kirjan sivuille rekonstruoitu Prinsessa jää isättömäksi kaksivuotiaana, viettää lapsuutensa sijaiskodeissa, yrittää tuloksetta läpimurtoa laulajana ja kokee epäonnistuneen avioliiton 1920-luvulla. Näiden kokemusten jälkeen ei *Kellokosken prinsessan* kirjoittajien mukaan ole yllättävää, että Prinsessan ”elämä alkoi kriisiytyä monin tavoin. Hän luisui vähitellen taloudelliseen ja henkiseen ahdinkoon ja saapui toukokuussa 1931 ensimmäisen kerran mielisairaalaan”. 1930-luvun alussa Prinsessa vietti useita lyhyitä jaksoja eri mielisairaaloissa, kunnes vuonna 1934 jäi laitoshoitoon pysyvästi eli vuonna 1988 tapahtuneeseen kuolemaansa saakka. (Raitasuo & Siltala mts. 17–35, 252.)

Valkokankaalle rekonstruoidun Prinsessan aikaisemmat elämänvaiheet jäävät kuvauksen ulkopuolelle; niihin viitataan vain kerran elokuvan alussa, kun lääkäri Grotenfelt lukee ääneen sairaalan uusimman asukkaan potilashistoriaa. Ratkaisu lienee osittain seurausta elokuvan rajallisesta kestosta ja painettuun tekstiin verrattuna erilaisista kerrontakonventioista, mutta samalla tulkitsen sen elokuvan tekijöiden tekemäksi harkitukseksi ja merkitykselliseksi ratkaisuksi haettaessa elokuvaan tietynlaista, kirjaan nähden valoisampaa sävyä. Elokuvan DVD-kansissa *Prinsessan* mainostetaan olevan ”pohjattoman sydämellinen” elokuva ja koskettava tarina ”yksilöstä, jonka yhteiskunta leimasi sairaaksi, mutta joka valloitti lähipiirinsä sydämet ja paransi ympäristöään rakastettavalla persoonallaan”. Kirja, jossa Prinsessaa käsitellään kyllä ymmärtävällä ja hyväksyvällä otteella mutta jossa ymmärretään yhtä lailla myös tarvetta hänen laitoshoiutoonsa, ja elokuva, jossa yhteiskunnan kuvataan leimanneen hänet sairaaksi, rekonstruoivat päähenkilön hulluuden eri tavalla: edellisessä kyseessä on traaginen, laitoshoittoa vaativa poikkeavuus, jälkimmäisessä yhteiskunnan turhaan leimaama, todellisuudessa kenties harmiton erilaisuus. Hulluus onkin usein jaettu nimenomaan kahteen ryhmään eli mieli-

sairaanhoitoa vaativaan vaaralliseen hulluuteen sekä harmitonta poikkeavuutta representoivaan kylähulluuteen (Lahti 1990, 67). Voidakseen representoida Prinsessan poikkeavuuden harmittomana ja keveänä, kylähullumaisena erilaisuutena elokuvan tekijät ovat tehneet merkityksellisen valinnan tiputtamalla muun muassa isän traagisen kuoleman sekä päähenkilön epäonnistuneen avioliiton kerronnan ulkopuolelle.

Ohjaamalla elokuvan päähenkilön hulluutta kylähullumaiseen, keveään suuntaan koen tekijöiden pystyneen samalla ohentamaan mielisairaalahulluuden stigmaattista, häpeällistä sävyä, jonka kanssa esimerkiksi *Särkyneen toiveen kadun* minäkertojan kuvataan kamppailevan. Myös kirjaan rekonstruoitu Prinsessa, samoin kuin hänen äitinsä, tunnistaa hulluuden ja häpeällisyyden yhteyden:

Anna koki itsensä terveeksi ja välillä hänen äänenpainonsa kovenivat, koska ”hän ei halunnut olla täällä hullujen kanssa”. Hän pelkäsi hulluuden tarttuvan itseensäkin, jos olisi liian tiiviisti tekemisissä toisten potilaiden kanssa. Annan olemuksessa kuvastuu hämmästys: ”Mitä minä täällä teen?” (Raitasuo & Siltala 2010, 72.)

Yhteiselo äidin kanssa oli – – myrskyisää. Äiti ei ilahtunut tyttärensä saapumisesta [kun Prinsessan 1930-luvun alussa lyhyen laitoshoidojakson jälkeen majoiittui äitinsä luokse, AK] ja käyttäytyi vihamielisesti tätä kohtaan, koska tytär oli hullu. Kerran hän telkesi Annan komeroon – –. Näin äiti toisti vanhaa käsitystä, ettei mielisairaudelle voi mitään ja hullu on vain järjestettävä pois häiritsemästä, jotta normaali elämä voi talossa mitenkään jatkua. Hänen mukaansa oli yhdentekevää, miten hullua kohdellaan: ”Jos hullua lyö niin ei siitä perästä kysytä”, hän oli Annan sairauskertomuksen mukaan sanonut. (Raitasuo & Siltala mts. 38–39.)

Kirjan ja elokuvan rekonstruktioiden ero hulluuden häpeällisyyden suhteen tuo esille hulluuden sosiaalisessa konstruktiossa mahdollisesti tapahtuneen muutoksen. Vaikka myös *Kellokosken prinsessa* on nykykulttuurin tuote, se pyrkii kuvaamaan mennyttä aikaa dokumentaarisen tarkasti ja löytää sieltä hulluuden ja häpeällisyyden tiiviin suhteen. Elokvasta, jossa leikitellään myös fiktiivisillä piirteillä, häpeän ja hulluuden yhteys näyttäisi mielisairaalakontekstista huolimatta puuttuvan. Sen sijaan esitetään mahdollisuus hulluuden ja onnellisuuden yhteyteen ja kysytään, oliko Prinsessa, mielisairaallassa valtaosan elämästään viettänyt nainen, mahdollisesti ”onnellisempi kuin yksikään meistä”.

1800-luvulla oli yleistä, että mielisairaalapotilaat kuolivat sukulaistensa unohtamina. Syy löytynee esimerkiksi juuri hulluuden häpeällisyydestä mutta myös pitkistä hoito-

ajoista ja tavasta lunastaa potilaat sairaalaan koko loppuelämäksi. (Achte 1991, 39–40, 52.) *Kellokosken prinsessaan* rekonstruoitu Prinsessa kokee saman kohtalon vielä vuonna 1988, sillä kirjan tekijät antavat ymmärtää sukulaisten hylänneen hänet ja esimerkiksi veljentyttären kerrotaan kuulleen ja kiinnostuneen tätinsä olemassaolosta vasta tämän kuoleman jälkeen (ks. Raitasuo & Siltala 2010, 239). Elokuva ei kiinnitä tähän huomiota vaan rekonstruoii Prinsessasta poikkeusyksilöä, jota on mahdotonta unohtaa. Esimerkiksi hänen kuollessaan kuvaus siirtyy äkkiä Kellokoskelle ja nyt jo iäkkääseen, Prinsessaa aikanaan hoitaneeseen Grotenfeltiin – aivan kuin tämän ajatukset olisivat juuri tuolla hetkellä Prinsessassa, jo vuosikausia sitten Kellokoskelta Nikkilään siirretyssä entisessä potilaassa. Vaikka omaiset ovat unohtaneet kirjan Prinsessan, loppujen lopuksi myös siinä hänet rekonstruoidaan yksilöksi, joka elää ihmisten mielessä vielä kauan kuolemansa jälkeenkin; esimerkiksi vuonna 1995 Kellokoskelle kerrotaan pystytetyn Prinsessa-patsas Prinsessan ja hänen potilastovereidensa muistolle. Vaikka siis koenkin kirjan ja elokuvan eroavan tavassaan rekonstruoida Prinsessan elämää ja erilaisuutta, toisaalta ne yhtyvät tavassaan kuvata mielisairaalapotilasta hulluuden massaan katoamattomana persoonallisena yksilönä.

4.1.2 Naurun ja totisuuden kaksoissidos

Käsitys elokuvan pyrkimyksestä esittää Prinsessan hulluus pikemminkin kylähulluutena kuin traagisena hulluutena on oma subjektiivinen tulkintani, rekonstruktio rekonstruktioista, ja joku toinen tulkitsija saattaisi kokea tilanteen toisin. Katsojan valta mediaesitykseen ei kuitenkaan ole täysin rajaton, sillä kuhunkin mediakulttuurin tuotteeseen on aina koodattu niin kutsuttu ensisijainen lukutapa, jonka välittämät merkitykset vastaanottaja voi joko hyväksyä tai joita hän voi toisaalta pyrkiä myös vastustamaan. Kyseessä ei siis milloinkaan ole täysin vapaa merkitysten määrittelyleikki, vaan mediaesitykset asettavat rajoja katsojiensa tulkinnoille. Esimerkiksi elokuvat pyrkivät houkuttelemaan kunkin katsojansa ensisijaiseen katsojaposition, jonka kautta tämä saadaan hyväksymään elokuvaan koodattu ensisijainen lukutapa ja sen välittämät merkitykset. (Hall 1999, 142–143; Herkman 2001, 107, 205.) Tulkitsen *Prinsessan* tekijöiden koodanneen elokuvaan lukutavan, jonka hyväksymällä päähenkilön hulluus näyttäytyy keveänä ja harmittomana, kylähullumaisena poikkeavuutena. Ensisijaista lukutapaa on vahvistettu edelleen hulluuden ja huumorin tiiviillä suhteella.

Laitoshoitoa vaativaa poikkeavuutta on kuvattu tabuksi, jota on perinteisesti yritetty käsitellä esimerkiksi huumorin ja totisuuden kaksoissidoksella (Knuutila 1990, 39). Koen kirjan tekijöiden valinnee hulluuden ensisijaiseksi käsittelytavaksi totisuuden, kun taas elokuvan tekijät ovat valinneet avukseen huumorin, jonka kautta he kuljettavat elokuvaa kylähulluuden suuntaan. Kirjan ja elokuvan välillä ilmenevä käsittelytapojen ero käy esille kiinnitettäessä huomio esimerkiksi niiden tapoihin kuvata potilaiden päivärutiineja mielisairaalassa. *Kellokosken prinsessassa* potilaiden päivät kuvataan sunnuntaita lukuun ottamatta työteliäiksi ja tarkkaan suunnitelluiksi:

Kellokosken sairaala oli varsin omavarainen ja itsenäinen yhteisö. Se harjoitti maillaan karjataloutta ja maanviljelyä. Potilaat osallistuivat maataloustöihin ja sairaalan arkisiin askareisiin. Kaikki tapahtui säännöllisen päiväohjelman mukaan. Palkattuja karjanhoitajia tarvittiin vain muutama, sillä suurin osa maataloustöistä onnistui potilasvoimin. Potilaiden työtehtäviin kuuluivat kaikki mahdolliset työt navetassa, sikalassa ja pelloilla. (Raitasuo & Siltala 2010, 61.)

Elokvassa muutamien ulkokohtausten taustalla häirii vuodevaatteita kuivumaan asettelevia tai pihaa haravoivia potilaita, mutta yksikään heistä ei viljele sairaalan peltoja tai lypsä lehmiä. Ainoa työterapiaa muistuttava ja lähikuvassa tapahtuva potilaiden tekemä työ on sairaalan puutarhassa suoritettava koivunrunkojen pyykkääminen, tuottamaton ja tarpeeton työ, jonka avulla elokuvassa tuotetaan yksi monista humoristista, katsojaa hämmästyttävistä kohtauksista. Kirjan ote työterapiaan on asiallinen ja totinen; kirjoittajat esimerkiksi muistuttavat, että sen tarkoituksena oli aktivoita potilaita ja estää laitostumista (ks. Raitasuo & Siltala 2010, 61). Näin kirja pitää huolen siitä, ettei lukija unohda potilaiden sairautta, jossa on kylähulluuden sijasta kyse traagisesta poikkeavuudesta eli mielisairaudesta. Elokuva taas ei ikään kuin halua asettaa katsojaansa positioon, jossa tämä joutuisi pohtimaan hulluutta kovin tarkasti ja vakavasti, sillä esimerkiksi juuri koivunpesukohtauksessa se representoidaan vain humoristisen käsittämättömäksi, nauruhermoja kutkuttelevaksi ilmiöksi.

Kellokosken prinsessan kirjoittajat säilyttävät totisen ja asiallisen linjansa läpi teoksen, ja esimerkiksi Prinsessaan kohdistetut shokki- ja malariahoidot käydään läpi dokumentaarisen tarkasti (ks. Raitasuo & Siltala 2010, 109–132). Niin ikään myös elokuvan tekijät ovat pysyneet valinnassaan käsitellä hulluutta huumorin avulla, sillä vaikka elokuvassa näytetään esimerkiksi shokkihoitoja, niitä tasapainotetaan toistuvasti yhä uusilla kohtauksilla, joissa hulluuden traagisuus nauretaan keveydeksi. Elokuvan pieneen sivu-

rooliin on kuvaavasti istutettu mieshahmo, jolla on tapana niellä ranne- ja taskukelloja. Yhdessä kohtauksessa hän tiedustelee viattoman kuuloisesti kelloa potilastoveriltaan, mutta kun tämä ojentaa hänelle taskunauriinsa, mies ei katso siitä aikaa vaan nielaisee sen. Hänen ainoa funktionsa elokuvassa on syödä kelloja ja aiheuttaa humoristisia, katsojaa naurattavia tilanteita. Miehen hahmossa olisi kiistämättä ollut mahdollisuuksia myös synkempään kuvaukseen, mutta tähän suuntaan elokuvaa ei ole haluttu viedä – katsojaa ei siis taaskaan kutsuta positioon, jossa hän joutuisi pohtimaan hahmon taudin kuvaa ja tulisi siten kosketuksiin mielisairauden kanssa. Sen sijaan on tuotettu katsojapositio, johon asettumalla mielisairaus ja sen seuraukset väistyvät harmittoman ja hauskan hulluuden tieltä. Katsoessani elokuvaa valkokankaalta syksyllä 2010 kellonsyöntikohtaus sai enemmistön yleisöstä nauramaan, minkä koen yhdeksi osoitukseksi kyseisen katsojaposition hyväksymisestä.

2000-luvulla tuotetun *Prinsessan* tapa valita nauru hulluuden kaltaisen ilmiön käsittelytavaksi ei sinänsä ole uutta ja mullistavaa, sillä esimerkiksi Alhon mukaan naurulla on aina tasapainotettu vaikeitakin asioita, esimerkiksi kuolemaa (Alho 1988, 61). Jotta elokuvaa olisi mahdollista ymmärtää kokonaisuutena, johon nykykonteksti on lyönyt leimansa, hulluuden ja naurun yhdistäminen on sen sijaan ymmärrettävä merkitykselliseksi valinnaksi, jonka keinotekoista ja kaikkea muuta kuin itsestäänselvää luonnetta *Kellokosken prinsessan* kirjoittajien päinvastainen valinta osuvasti korostaa. On myös syytä huomata, ettei nauru kohdistu elokuvassa automaattisesti vain hulluiksi kategorisoituviin ihmisiin. Esimerkiksi koivunpyykkäyskohtauksessa nauru kohdistuu työhön vastahakoisten potilaiden sijasta pikemminkin pyykkäystä valvovaan ylihoitajaan, jonka toiminta, tuottamattomaan ja hyödyttömään työhön patistaminen aiheuttaa kohtauksen humoristisuuden. Alho kuvaa osuvasti naurun kiinnittyvän ”siihen vastakohtaisuuteen, joka vallitsee olemassaolevan vakiintuneen järjestyksen ja sitä – rikkovan epäjärjestyksen välillä” (Alho mts. 233). Koivunpesun yhteydessä vakiintuneen järjestyksen rikkoo ja naurun aiheuttaa marginaalin sijasta keskuksen edustaja, Kellokosken mielisairaalan ylihoitaja.

4.2 Uusi elokuva, vanhat vai uudet representaatiot?

Elokuvan koivunpesukohtaus ilmentää hulluuden konstruoinnin kannalta mielenkiintoista kaksijakoisuutta ja ristiriitaisuutta: toisaalta siinä kuvastuu hulluuden ja huumorin perinteinen liitto, mutta toisaalta nauru ja hämmästynyt katse suuntautuu siinä margi-

naalin sijasta pikemminkin keskuksen edustajaan, minkä koen hulluuden kohdalla uudeksi ja poikkeukselliseksi piirteeksi. Mutta onko kyseinen kohta elokuvan ainoa marginaalin ja keskuksen rajanvetoja horjuttava tapaus vai toistaako elokuva samaa asetelmaa myös muiden henkilöhahmojensa kohdalla? Seuraavassa pureudunkin nimenomaan elokuvan henkilöhahmoihin: *Prinsessa* on kyllä uusi, vasta vuonna 2010 ilmestynyt elokuva, mutta onko sen hahmot konstruoitu vanhoja vai kenties aivan uudenslaisia hulluuden representaatioita hyödyntäen? Vertailupohjana käytän luonnollisestikin muita moniaineistaisen tutkielmani aineistokorpuksia eli edellä tarkastelemiani kirjallisia tekstejä sekä Harjamäen sairaalaan kiinnittyvää muistelukerrontaa. Apuna on edelleen myös *Kellokosken prinsessa*, joka palvelee jälleen hyödyllisenä elokuvan ominaislaadun paljastavana peilinä erityisesti Prinsessan hahmon rekonstruktiota tarkasteltaessa.

4.2.1 Elokuvan kolme hullua: harmiton hullu, juoppohullu ja traaginen hullu

Sekä elokuvassa että kirjassa suurin huomio on kohdistettu niiden nimihenkilöön eli Prinsessaan. Mielenkiinto on hänen suuruusharhassaan, prinsessakuvitelmissa ja niiden seurauksissa, mikä on toki luonnollista; ilman suuruusharhaa Anna Svedholmin elämä olisi tuskin saanut osakseen yhtä suurta huomiota. Todellisuudessa Suomen mielisairaloissa lienee aikanaan elänyt myös muita kuninkaallisia, sillä sekä Neuman-Rahn että Kaila vuoden 1939 teoksessaan ottavat esille suuruusmielteet ja niiden ilmenemisen esimerkiksi juuri prinsessakuvitelmina. Molemmat nimeävät tällaiset kuvitelmat osoituksiksi puutteista käsitys- ja arvostelukyvyyssä sekä intelligenssissä. (Neuman-Rahn 1924, 104, 172; Kaila 1939, 33.) Kirjassa ja erityisesti elokuvassa suuruusharhainen Prinsessa on rekonstruoitu toisin: hän on nokkela ja sujuvasanainen hahmo, josta juuri prinsessakuvitelmat tekevät vielä hänen kuolemansa jälkeenkin muistettavan poikkeuksilön.

Vaikka Neuman-Rahn esittelee suuruusharhat esimerkkinä sairaalloisesta sielunelämästä, hän kuitenkin huomauttaa, että niistä kärsivien laitoshoido on tarpeen vain tapauksissa, joissa henkilö on vaaraksi itselleen tai muille (Neuman-Rahn 1924, 175). Elokuvan tekijät ovat rekonstruoineet Prinsessan tämänkaltaiseksi, itselleen ja ympäristölleen harmittomaksi ihmiseksi ja tehneet jälleen merkityksellisen valinnan jättämällä hänen taudinkuvansa todellisen luonteen pohdinnan vähemmälle. Samalla kirjan sivuille rekonstruoitu Prinsessa alkaa jälleen erota valkokankaan Prinsessasta:

Elokuussa 1950 Annan levottomuus kasvoi ja hänen psyykkinen tilansa huononi. Hän hakkasi huoneessaan ikkunaa nyrkein ja huusi poliisia. Ruokapöytään tullessaan hän tuuppasi erään vanhuksen kumoon. Kesken ruokailun hän heitteli leipäpaloja ympäriinsä, komenteli toisia potilaita eikä totellut hoitajia. Eristettäessä hän tappeli vastaan, hakkasi ovia ja ikkunoita. (Raitasuo & Siltala 2010, 128.)

Kirjan *Prinsessa* ei ole harmiton kylähullu vaan traaginen, mielisairaanhoidoa tarvinnut ihminen; lääkäreiden kerrotaan diagnosoineen hänellä muun muassa skitsofrenian (ks. Raitasuo & Siltala mts. 46–49). Elokuvan *Prinsessan* kohdalla käsitys mielisairaudesta hänen hulluutensa syynä liukuu taka-alalle ja kyseessä on toisinaan vain ylenpalttinen kiinnostus kuninkaallisia, kuninkaallisuutta ja koreaa pukeutumista kohtaan – elokuvaan rekonstruoitu *Prinsessa* on niin sanotusti hulluna kuninkaallisiin.

Uutta *Prinsessassa* on elokuvan tapa yhdistää kylähulluus mielisairaalamiljööseen, joka on perinteisesti koettu laitoshoidon vaativan vaarallisen hulluuden kontekstiksi. Tulkitsemisen tämän yhdeksi vihjeeksi mielisairaudesta osittaisesta erkanemisestä hulluuden sosiaalisesta konstruktiosta; käsitykset mielisairaudesta eivät enää ole konstruktiosta niin keskeisellä ja hallitsevalla sijalla, että jokainen mielisairaalan potilas näyttäytyisi vain niiden kautta, sairaana ja potentiaalisena vaaran aiheuttajana. Sen sijaan näen elokuvan tavassa rekonstruoida *Prinsessa* kylähulluksi eräänlaisen paluun tilanteeseen, jossa hulluutta ja mielisairautta ei vielä ollut sidottu tiukasti toisiinsa vaan hulluuden sosiaalista konstruktiota dominoi traagisen hulluuden sijaan pikemminkin kylähulluus. Menneiltä vuosikymmeniltä SKS:n Kansanrunousarkistoon on päätynyt kertomuksia esimerkiksi niin kutsutusta Koko maailman palomestarista, suuruusharhaisesta mutta harmittomasta henkilöstä, jonka harhaan yhteisön kerrotaan menneen mukaan (Huuskonen 1990, 104–107). Myös elokuvaan *Prinsessa* on rekonstruoitu hahmoksi, jonka harhan kellokoskelaiset hyväksyvät ja jota jopa sairaalan henkilökunnasta jää lopulta vastustamaan vain ylilääkäri Grotenfelt. Yhden tulkinnan mukaan erilaiset ihmiset – niin hovien narrit kuin kylähullutkin – ovat olleet hyväksyttäviä ja tarpeellisia, koska heissä ilmenevän ylösalaisin kääntyneen maailman kautta ihminen on pystynyt asettamaan itsestään selviltä tuntuvat asiat kyseenalaisiksi (Huuskonen mts. 98). 2000-luvulle tultaessa mikään ei vaikuta tässä kohdin muuttuneen, sillä tulkitsemisen elokuvan ensisijaisen lukutavan hyväksyvän *Prinsessan* erilaisuuden ja hyödyntävän sitä asettaessaan hulluuden konstruktiossa aikanaan tapahtuneen mallimuukalaisen rakentamisen kyseenalaiseksi, mihin palaan tarkemmin tarkastellessani elokuvaa vastapuheena.

Kaikki *Prinsessan* henkilöhahmot eivät toki ole päähenkilön kaltaisia harmittomia hulleja, vaan elokuvassa on myös toisenlaisia, traagisempia hahmoja, jotka elokuvan tekijät ovat kuitenkin kuvaavasti istuttaneet sivuhenkilöiden rooleihin. Yksi tällainen hahmo on Saastamoinen, sodanaikainen kaukopartiomies, jonka suurin ongelmana on alkoholi. Kellokosken mielisairaalassa Saastamoista yritetään vierottaa alkoholista alkoholin avulla; tavoitteena on saada aikaan ylenpalttisen alkoholin aiheuttama oksennus- ja inhoreaktio, joka lopulta sammuttaisi alkoholistin himon ainetta kohtaan. Saastamoisen tarina päättyy onnettomasti itsemurhaan, mutta hänenkin kuvitteellisessa roolihahmossaan olisi ollut aineksia vielä tummempaan, paljon synkempään ja pohdiskelevampaan kuvaukseen – mitä kaikkea kuuluukaan esimerkiksi Saastamoisen sodanaikaisiin traumoihin, joita hän yrittää alkoholin avulla epätoivoisesti tukahduttaa? Sitä elokuvassa ei juurikaan kerrota, vaan sen sijaan keskitytään alkoholivieroituksen humoristiseen kuvaukseen; Saastamoisesta konstruoidaan juoppohullu, joka ihmetyttää hoitajia ja naurattaa elokuvayleisöä kestäväällä alkoholiannoksen toisensa perään, yhä uudelleen ja uudelleen.

Saastamoinen ihastuu elokuvassa kauniiseen vapaaherrattareen, Christina von Heyrottiin. Vapaaherratar on elokuvan traagisin hullu, jonka hahmossa piilee useita Neuman-Rahnin ja Kailan hulluuden sosiaaliseen identiteettiin liimaamia piirteitä. Elokuvan toiseen näkyvään naishahmoon, useimmiten korrektiin ja asialliseen Prinsessaan verrattuna vapaaherratar on huomattavasti seksuaalisempi hahmo, jolla on vaikeuksia hallita käytöstään: mielisairaalan parvekkeella hän laulaa alasti, suihkujonossa hän vilauttaa itseään miespuoliselle hoitajalle ja helsinkiläisessä pankissa hän luopuu jälleen kaikista vaatteistaan. Degeneraatiota pelännyttä ja sterilisaatioihin turvautunutta yhteiskuntaa hulluuden ja seksuaalisuuden yhteys pelotti, mutta 2000-luvun elokuvayleisölle se esitetään keveästi ja humoristisesta näkökulmasta. Kun vapaaherratar esimerkiksi riisuuntuu alasti ollessaan Prinsessan seurana pankissa, syyksi kuvataan ihastuminen alastomaan ja lihaksikkaaseen, pankin aulaa koristavaan miespatsaaseen. Kerta toisensa jälkeen elokuva joko keventää traagisuuden naurulla tai tekee merkityksellisiä valintoja ja valitsematta jättämisiä henkilöhahmojensa elämänvaiheita valkokankaalle piirtäessään.

Vaikka koen *Prinsessan* kokonaisuudessaan ilmentävän hulluuden sosiaalisessa konstruktiossa tapahtunutta muutosta suhteessa vanhimpaan aineistooni eli kirjallisiin teksteihin, samalla elokuvassa kuitenkin tunnistetaan ja hyödynnetään kyseisten tekstien tuottamia representaatioita. Saastamoisessa ja vapaaherrattaressa piilee hulluuteen kyt-

keytyvä traagisuus ja kykenemättömyys käytöksen täydelliseen kontrolliin, kun taas esimerkiksi rovasti Kuronen, joka ei elokuvan lopussa osaa laskeutua rappusia muutoin kuin takaperin alas, ilmentää hulluuden ja käsittämättömän käytöksen yhteyttä. Hulluuden leimattuun identiteettiin kuuluvien ominaisuuksien ja toimintaodotusten hyödyntämisen voisi ajatella peittävän alleen hahmojen persoonallisuuden; esimerkiksi maahanmuuttajaksi kategorisoitumisen on havaittu häivyttävän yksilöllisyyden sekä erot ja saavan kaikki ryhmään kuuluvat näyttämään samanlaiselta, kasvottomalta massalta (ks. Huttunen 2004, 138). *Prinsessassa* on kuitenkin merkillepantavaa, että näin ei tapahdu, vaan hahmot konstruoidaan yksilöiksi, joista jokaisella on oma yksilöllinen sairautensa. Henkilöiden erilaisuudelle on elokuvassa syynsä: Saastamoisen hulluus on seurausta traumaattisista sotakokemuksista, vapaaherrattaren epävakaa käytöksen ja seksuaalisuuden taustalla on lapsuuden seksuaalinen hyväksikäyttö. Tässä kohdin elokuvalla on yhteyksiä muistelukerrontaan, jossa osa informanteistani näyttää niin ikään kamppailevan kasvotonta hulluutta vastaan ja korostavan siksi potilaiden yksilöllisiä, myönteisiä piirteitä. Hulluuden yksilöllisen syyn kertominen on myös tulkintani mukaan eräänlaista tavallisuusretoriikkaa; hulluus ei ole sisäsyntyistä ja käsittämätöntä vaan jotain, joka saattaa tarrata myös alun perin tavalliseksi kategorisoituun ihmiseen.

4.2.2 Lääkäreiden kilpailu: ”Pelkäätkö, että Prinsessa tuo esiin oman pienuutesi?”

Goffmanin mielestä totaalisten laitosten toimintaan kuuluu olennaisesti henkilökategorioiden välisen eron ja eriarvoisuuden lavastaminen. Mielisairaaloiden kohdalla tämä tarkoittaa potilaiden ja hoitohenkilökunnan välisen eron tuottamista ja ylläpitämistä. (Goffman 1997 [1961], 88.) Graduni ensimmäisessä aineistoluvussa havaitsin, että Huovion *Särkyneen toiveen kadussa* tällainen eronteko tunnistetaan mutta se konstruoidaan nimenomaan keinotekoiseksi ja luonnottomaksi. Muistelukerronnassa henkilökategorioiden erillisyyttä saatetaan niin ikään asettaa toisinaan kyseenalaiseksi ja muistella potilaiden sekä henkilökunnan muodostaneen yhdessä tiiviin sairaalayhteisön. Myös *Prinsessa* kuvaa luonnollisesti Kellokosken mielisairaalan henkilökuntaa, sen keskinäisistä dynamiikkaa sekä suhdetta potilaisiin. Kuvauksen keskiössä on kolme lääkäriä: Soininen, Grotenfelt ja Lonka.

Eniten tilaa elokuvassa saavat Grotenfelt ja Lonka, Soininen on heihin nähden pienessä roolissa. Vaikka Soinisen näkyvyys on verrattain pieni, hänen merkityksensä elokuvan

tunnelman ja henkilökategorioiden suhteiden osoittajana on suuri. Elokuvan alkupuolella Soininen on sairaalan ylilääkärin virassa, ja siten henkilöhierarkian korkeimmassa ja arvokkaimmassa positiossa. Korkea asema ja ylilääkärin käytös eivät kuitenkaan aina tunnu tukevan toisiaan: eräässä kohtauksessa ylihoitaja, Prinsessa, vapaaherratar ja Saastamoinen löytävät Soinisen morfiinitokkurassa työhuoneestaan, ja sairaalan joulujuhlissa ylilääkäri rikkoo soveliaan käytöksen normeja muun muassa pukeutumalla valkoisen lääkärintakin sijasta Prinsessan hänelle kutomaan liiviin. Soinisen henkilöhahmon kautta elokuvassa on pystytty konstruoimaan jälleen uusia tilanteita, joissa kategoriat ja niihin kiinnitetyt ominaisuudet joutuvat liikkeeseen: jos ylilääkäri rikkoo normeja ja ilmentää siten erilaisuutta, missä on oikeastaan hulluus ja kuka sen määrittelee?

Soinisen henkilökohtaiset ongelmat johtavat väistymiseen ylilääkärin virasta, ja hänen tilalleen nousee Grotenfelt. Tämän vaihdoksen jälkeen kuvauksen keskiöön tuodaan yhä voimakkaammin hoitohenkilökunnan erimielisyydet hoitomuodoista: Grotenfelt vannoo uusien hoitojen, esimerkiksi sähköshokkien ja lobotomian nimeen, kun taas Lonka kannattaa maltillisempaa ja kriittisempää suhtautumista alan uutuuksiin. Jo tässä kohdin elokuva tuottaa särön ajatukseen henkilökategorioiden luonnollisesta olemassaolosta, sillä se konstruoi hoitohenkilökunnasta osin epäyhtenäistä, ristiriitaisin mielipitein varustettua kategoriaa. Elokuvassa on myös merkityksellinen kohta, jossa uusiin hoitomuotoihin ja niiden kohdistamiseen Prinsessaan epäilevästi suhtautuva Lonka tiedustelee rohkeasti Grotenfeltilta, mitä tämä oikein pelkää. Kysymys ”pelkäätkö, että Prinsessa tuo esiin oman pienuutesi” asettaa hulluuden marginaalisen aseman hetkessä kyseenalaiseksi: mielisairaalan ylilääkärikö onkin se, jolla on jotain pelättävää? Hänkö onkin se, joka on potilaisiin nähden pienemmän ja heikomman kategorian edustaja?

Lääkäreiden välinen jännite purkautuu Longan voittoon, ja lobotomialeikkaukset Kellokosken mielisairaalassa lopetetaan. Näin elokuva jättää päällimmäisenä katsojan mieleen shokkeja ja leikkauksia pehmeämmät, Longan sanoin ”inhimillisemmät” hoitomuodot, mikä edesauttaa elokuvan tekijöiden pyrkimystä keveään, kylähullumaiseen tunnelmaan. Joitakin potilaita ehditään toki leikata ja elokuvassa on myös vapaaherrattaren kaltaisia traagisia kohtaloita, mutta rakentamalla lobotomiasta sitä vastustavan lääkärin voittoon päättyvän kilpailun elokuvan sävy pehmenee ja inhimillistyy. Piirre käy selkeästi esille verrattaessa sitä esimerkiksi 1970-luvulla valmistuneeseen amerikkalaiseleokuvaan *Yksi lensi yli käenpesän*, jonka tummaa sävyä elokuvan päättyminen päähenkilön lobotomiaan vain korostaa. Merkityksellistä *Prinsessassa* on myös se, että

se asettaa miltei kaikki henkilökunnan jäsenet vastustamaan lobotomiaa: sairaalan lobotomialeikkaukset päättyvät, kun henkilökunta marssii yksi toisensa jälkeen ulos leikkaussalista. Ylilääkäri Grotenfelt, henkilöhierarkian näennäisesti korkein henkilö, jää äkkiä marginaaliin, kun muu henkilökunta ja sitä kautta myös lobotomiaa pelkäävät potilaat saavat tahtonsa läpi.

Vaikka sairaalan lobotomialeikkaukset päättyvät lyhyeen, rovasti Kurosen ehditään kuitenkin leikata, minkä seurauksena hänen persoonallisuutensa muuttuu: aikaisemmin nokkelasta, hauskasta ja uteliaasta rovastista tulee hiljainen ja vähäeleinen hahmo. Muutoin elokuva ei juuri alleviivaa lobotomian seurauksia, vaikka mahdollisuus toisenlaiseen ratkaisuun olisi jälleen ollut olemassa, sillä tosiasiaa osa leikatuiesta jopa kuoli itse leikkaukseen tai sen jälkiseurauksiin. Kuitenkin tulkitsen elokuvan esittävän esimerkiksi juuri Kurosen hahmon kautta hiljaista kritiikkiä mielisairaanhoidon vaiheita ja hulluuden konstruoinnin kautta aikanaan tapahtunutta mallimuukalaisen rakentamista kohtaan. Kurosen kohdalla hahmon käytös muuttuu huomiota herättävän erikoiseksi vasta lobotomian jälkeen; vasta sitten hahmo vajoaa omaan maailmaansa, ja vasta sitten hän ei enää osaa laskeutua rappusia alas muutoin kuin takaperin. Kurosen hulluus ei siis ole peräisin vain hänestä itsestään vaan ympäristöstä eli hänet sairaaksi leimanneesta yhteiskunnasta. Taiteilija Ilkka Juhani Takalo-Eskola onkin esittänyt provosoivasti, että yhteiskunnat ylläpitäisivät tiettyjä traumoja ja sairauksia voidakseen ohjata niiden heikentämiä yksilöitä paremmin (Takalo-Eskola 1990, 85–86). *Prinsessan* pehmeän pinnan alta, rovasti Kurosen kohtalosta löytyy samankaltainen provosoiva ajatus, jonka mukaan hulluus on tuotettua ja siten joillekin tahoille tarpeellista.

Myös elokuvan päähenkilön, *Prinsessan* roolihahmo on rekonstruoitu elokuvaan siten, että katsojaa on vaivatonta houkuttaa hoitomuotoihin ja hulluuden konstruointiin suunnatun kritiikin allekirjoittavaan positioon. Valkokankaan *Prinsessa* on nokkela ja sujuvasanainen, ympäristöään ilahduttava ja parantava ihminen – miksi häntä kohtaan tulisi siis kohdistaa sähköshokkeja tai lobotomia? Näin elokuva tulee jälleen kerran alleviivanneeksi terveyden ja sairauden, normaaliuden ja erilaisuuden suhteellisuutta ja sopimuksenvaraisuutta. Antamalla kirjan tavoin tilaa päähenkilön sairauden, masennuskausien ja ajoittaisen väkivaltaisuuden kuvaukselle katsojaa ei olisi ollut yhtä vaivatonta houkuttaa elokuvan tavoittelemaan, hulluuden ja keskuksen rajanvetoja kyseenalaistavaan katsojaposition.

4.3 Prinsessa 2000-luvun hulluna – ”onnellisempi kuin yksikään meistä?”

Dokumentaariseksi fiktioksi määrittelemässäni *Prinsessassa* toteutuu osuvasti mediaesityksille luonteenomainen tapa muotoilla todellisuutta uudelleen sen suoran heijastamisen sijaan. Todellisen henkilön elämänvaiheita hyödyntävä elokuva ”representoi, esittää kuvaamansa kohteen – – jostakin näkökulmasta, tietystä valossa”. Hyväksymällä tarjotun representaation katsoja hyväksyy samalla tarjotun katsojaposition ja vastaanottaa mediaesityksen arvot ja ideologian. (Herkman 2001, 107, 219.) Edellä tarkastelemillani, Prinsessan elämää rekonstruoitaessa tehdyillä merkityksellisillä valinnoilla ja valitsematta jättämisillä on mielestäni tavoiteltu lukutapaa, jossa hulluus ei automaattisesti konstruoidu kartettavaksi ja puutteelliseksi toiseudeksi, vaan sen edustama erilaisuus kuvataan toisinaan myös tavoittelemisenarvoiseksi ja myönteiseksi. Elokuva houkuttelee katsojaa ymmärtämään myös hulluuden keinotekoisuuden, sillä sen rajat ovat elokuvassa häilyviä ja epäselviä. Kahdessa seuraavassa ja samalla luvun *Rekonstruoitu hulluus* viimeisissä alaluvuissa tarkastelen *Prinsessaa* nykykulttuurin uusimpana hulluuden representaationa; miksi sen tekijät ovat vuonna 2010 halunneet houkutella katsojaa juuri tällaiseen positioon, ja mikä on ennen kaikkea mahdollistanut kyseisenkaltaisen katsojaposition tavoittelun?

4.3.1 Elokuva vastapuheena

Koen *Prinsessan* kokonaisuudessaan vastapuheeksi, jossa käydään kamppailua hulluuden kulttuurisesta paikasta ja merkityksistä. Vastapuhetta ei kuitenkaan olisi olemassa ilman vakiintuneita kategorioita ja niihin kiinnittyneitä merkityksiä (Juhila 2004, 29). Vaikka elokuva pyrkii kyseenalaistamaan ja muuttamaan hulluuteen kohdistuvia määritelmiä, se toisaalta tunnistaa hulluutta koskevan kulttuurisesti vallitsevan kategorisoinnin tavan, esimerkiksi hulluuden ja naurun läheisen yhteyden sekä potilaiden ja henkilökunnan välisen jännitteen. Hulluuteen ja hulluiksi kategorisoitujen ihmisten sosiaaliseen identiteettiin liimatut ominaisuudet ja toimintaodotukset toimivat kerronnan kehikona, jonka avulla vastapuhetta voidaan esittää. Esimerkiksi ylilääkäri Soinisen sopivan käytöksen rajat ylittävä toiminta joulujuhlissa kiinnittää katsojan huomion juuri siksi, että siinä tavanomaiset toimintaodotukset rikotaan; hulluuden marginaalin sijasta keskuksen edustaja onkin nyt se, joka rikkoo normeja ja asettuu marginaaliin. Samalla tavalla myös lapsistaan luopumaan joutuneiden, asuntolassa asuvien äitien ja isien on havaittu rakentavan henkilökohtaista tarinaansa vanhemmuuden sosiaaliseen konstrukti-

oon kuuluvien merkitysten kautta ja esittävän vastapuhetta kohdissa, joissa he kokevat oman vanhemmuutensa olevan ristiriidassa vanhemmuuden kulttuurisen mallitarinan kanssa (ks. Kulmala & Vanhala 2004, 98–114).

Hulluuden sosiaalisen representaation tunnistaminen ja hyödyntäminen kerronnan kehikkona on tuttua myös muistelukerronnasta. Tulkitsen informanttien painottavan esimerkiksi potilaiden kauneutta ja muita positiivisina pitämiään piirteitä siksi, että he kokevat niiden olevan ristiriidassa hulluuden sosiaaliseen identiteettiin liimattujen ominaisuuksien kanssa. Harjamäen sairaalaa koskeva muistelukerronta ei kuitenkaan ole *Prinsessan* tavoin nimettävissä kauttaaltaan vastapuheeksi, sillä toisinaan siinä ylläpidetään hulluutta kielteisenä poikkeavuutena voimakkaastikin. Hulluiksi kategorisoitujen leimattu identiteetti näyttää Harjamäen sairaalaa muisteltaessa vahvistuvan, jos informantin suhde siihen on ollut etäinen, kun taas läheinen sairaalasuhte näyttäisi ruokkivan vastapuhetta. Elokuvasa hulluudesta on sen sijaan konstruoitu ilmiö, jonka myös ympäristö hyväksyy: esimerkiksi *Prinsessan* ja vapaaherrattaren Ruotsin-matkalla ihmiset hyväksyvät heidät joukkoonsa, ja kaksikon herättämä huomio on positiivista, kauniin laulun ja iloisen käytöksen aiheuttamaa. Elokuva saavutti suuren suosion ja oli vuoden 2010 kolmanneksi katsotuin kotimainen elokuva, mistä voinee päätellä suurimman osan katsojista hyväksyneen elokuvan tarjoaman lukutavan ja vastapuheen.

Mielisairaalakontekstista huolimatta elokuvan hulluus ei kuitenkaan ole ainakaan sen päähenkilön kohdalla traagista ja vaarallista hulluutta vaan pikemminkin kylähulluutta. Olisiko elokuva siis pystynyt tuottamaan samanlaisen vastapuheen kautta rakentuvan lukutavan, mikäli se olisi rekonstruoinut *Prinsessan* traagiseksi hulluksi, mihin tämän elämäntarina olisi kiistämättä tarjonnut aineksia? Goffmanin mukaan hulluus on usein seurausta siitä, että väitteen esittäjä on kaukana kohteestaan (Goffman 1997 [1961], 102–103). Hänen huomionsa toteutuu osuvasti muistelukerronnassa, jossa informantin etäisellä sairaalasuhteella ja hulluuden leimatun identiteetin ylläpidolla näyttäisi olevan yhteytensä. Myös Pirkko Lahti kirjoittaa, kuinka poikkeavaksi mielletään usein käyttäytyminen, jota ei tunneta. Samasta syystä psykiatrinen potilas saatetaan kokea käsittämättömäksi, mikäli hänen maailmaansa mielisairaalassa ei tunneta. (Lahti 1990, 67.) *Prinsessassa* hulluus on ankkuroitu traagista hulluutta tutumpaan ja suomalaisessa kulttuurissa kenties helpommin lähestyttävään harmittomaan hulluuteen eli kylähulluuteen. Sosiaalisten representaatioiden teorian mukaan ankkuroinnissa on kyse outojen ja järjestyksestä uhkaavien asioiden tekemisestä ymmärrettäviksi, ja käsittämällä elokuvan kylähul-

luus sen merkityksen kannalta olennaiseksi ankkuroinniksi hulluudessa näyttäisi edelleen piilevän myös outouden ja käsittämättömyyden siemen.

Olipa elokuvan vastapuhe seurausta vain hulluuden ankkuroinnista kylähulluuteen tai ei, sen on omalta osaltaan mahdollistanut myös asettuminen yksilön puolelle. Samankaltaisen havainnon yksilön puolelle asettumisen seurauksista on tehnyt Hannu Rätty, joka on tutkinut mielisairauden sosiaalista representaatiota 1980-luvulla. Hänen haastattelututkimuksessaan mielisairauden ymmärtäminen tapahtui usein yksilön ja yhteiskunnan suhteen kautta: yhteiskunnallisessa katseessa ”mielisairaus edustaa äärimmäistä inaktiivisuutta, tuottamattomuutta, ongelmaa ja epäjärjestyksen mahdollisuutta”, kun taas subjektin näkökulmasta ”mielisairas asettuu meidän puolellemme yhteistä vihollista, yhteiskuntaa vastaan”. Myönteinen suhtautuminen on Rättyn mukaan seurausta yksilön puolelle asettumisesta, mistä johtuen osa haastateltavista saattoi nimetä mielisairauden jopa normaaliksi reaktioksi yhteiskunnan kiihkeää elämänrytmiä vastaan. (Rätty 1986, 44, 64–65.) Samalla tavalla myös *Prinsessassa* konstruoidaan hulluutta yksilön kautta, ja usein viholliseksi asettuu nimenomaan yhteiskunta; sen kerrotaan aiheuttaneen sodan muodossa Saastamoisen hulluuden, ja Prinsessan se on leimannut sairaaksi, vaikka tämä itse asiassa paradoksaalisesti parantaa ympäristöään.

Mikäli *Prinsessan* ajatellaan asettuvan yksilön puolelle yhteiskuntaa vastaan, asettuu elokuva samalla tarkastelemieni kirjallisten tekstien vastakohtaksi. Konstruoitaessa hulluudesta laitoshoidon vaativa ongelma 1900-luvun alussa kyse oli nimenomaan yhteiskunnallisesta katseesta, jossa joutenoloa ja kykenemättömyyttä tuottavaan työhön aiheuttava erilaisuus koettiin ongelmaksi. Tällainen mallimuukalaisen konstruointi heijastuu esimerkiksi Neuman-Rahnin ja Kailan teosten sivuilta, joissa hulluus yhdistetään rappeutumiseen, alhaiseen älyyn ja poikkeavaan ulkoiseen olemukseen. Vaikka *Prinsessassa* edelleen tunnustetaan näiden ominaisuuksien läheinen yhteys hulluuden sosiaaliseen representaatioon, yhteiskunta on ikään kuin menettänyt niistä otteensa ja tilalle on tullut mahdollisuus elokuvan ilmentämään vapaaseen vastapuheeseen. Kun hulluus ei enää olekaan jyrkästi sitä, mitä normaalius ja sovelias käytös ei ole, hulluus alkaa karata määrittelijänsä käsistä – mitä se itse asiassa on, ja mihin sitä nykyään tarvitaan?

4.3.2 *Houkutteleeko hulluus?*

Nygård kuvaa, kuinka sana ”hullujenhuone” on perimätiedon mukaan ollut pelottelukeino niin terveille kuin sairaillekin (Nygård 1998, 198). Salo taas kuvailee mielisairaalalaitoksen eristävän luonteen johtaneen aikanaan siihen, että osa potilaista luuli sijoittamisensa sinne olevan seurausta jostakin rikoksesta (Salo 1996, 35). Vuonna 2010 ilmestynyt *Prinsessa* nostaa sen sijaan esille onnellisuuden ja kysyy, onko sen päähenkilö, mielisairaalassa valtaosan elämästään viettänyt nainen, mahdollisesti ”onnellisempi kuin yksikään meistä”. Airaksinen taas on nostanut vuonna 2008 esille hulluuden houkuttelevuuden ja kirjoittaa, että ”omalla omituisella tavallaan hulluus on avain onneen” (Airaksinen 2008, 7). Hulluutta tuotetaan ja ylläpidetään edelleen 2000-luvulla, mutta ilmiön sisältö ja merkitys näyttävät muuttuneen pelottelukeinosta joksikin muuksi.

Kirjoittaessaan hulluuden houkuttelevuudesta Airaksinen ei kytke hulluutta mielisairauteen, vaan hänelle hulluus on esimerkiksi elämän keveyden hyväksymistä, ”merkityksettömyyttä, – – kyvyttömyyttä ottaa vastuuta ja pidättäytymistä kaikista mielipiteistä” (Airaksinen 2008, 17, 21). *Prinsessassa* hulluus on mielisairaalamiljööstä huolimatta pyritty konstruoimaan keveään, humoristiseen suuntaan, ja toisinaan sen päähenkilön hulluus ilmenee vain tavanomaista suurempana kiinnostuksena kuninkaallisia ja kuninkaallisuutta kohtaan. Mielestäni hulluus on ikään kuin naturalisoitunut, millä sosiaalisten representaatioiden teoriassa tarkoitetaan tilannetta, jossa uudet käsitykset vakiintuvat osaksi sosiaalista todellisuutta ja alkavat elää omaa elämäänsä. Asioiden ja ilmiöiden naturalisoitumisesta kielii myös tilanne, jossa niihin voidaan ankkuroida uusia, nykykontekstissa askarruttavia ja tuntemattomiksi koettuja asioita tai ilmiöitä. (ks. esim. Pirttilä-Backman 2001, 267.) Mahdollisuus yhdistää hulluus houkuttelevuuteen ja onnellisuuteen kielii nimenomaan hulluuden omasta elämästä ja sen merkityksen erkaneemisestä yhteiskunnan ohjauksesta; vielä Neuman-Rahnin ja Kailan aikana 1900-luvun ensimmäisellä puoliskolla tällainen ei olisi ollut mahdollista, sillä moderni yhteiskunta oli kytkenyt hulluuden tiukasti mielisairauteen sekä mallikansalaisen ja mallimuukalaisen rajojen konstruointiin.

Rantala on tehnyt Kalkkimaan papista kertovia tekstejä tarkastelevassa väitöskirjassaan mielenkiintoisia havaintoja tavasta käyttää kyseistä kylähullua eri aikoina eri tarkoituksiin. Kalkkimaan papiksi kutsuttu henkilö eli 1800-luvun puolivälin molemmin puolin, mutta tarinat hänestä ovat eläneet suullisessa perinteessä, lehtikirjoituksissa sekä kuva-

ja säveltaiteessa jo puolentoista vuosisadan ajan. Rantalan mukaan Kalkkimaan pappia voidaankin pitää eräänlaisena aatteiden ja mentaliteettien tulkkina: joinakin aikoina hänet on kuvattu ”positiivisena samastumiskohteena, miehenä joka ei asettunut asemansa vaatimaan rooliin” ja toisina aikoina ”negatiivisena peilikuvana, jonka tekemiset ja sanomiset kuvataan epämiellyttävänä ja rumana käytöksenä”. Esimerkiksi 1800-luvulta 1900-luvun puoliväliin saakka Kalkkimaan papista konstruointiin kuvaa, jossa hän näyttäytyi ihanteellisen suomalaisuuden ilmentäjänä. Taustalla vaikutti nationalismi sekä suomalais- ja valtiokeskeinen ajattelu, jonka rengiksi kyseinen kylähullu taivutettiin. (Rantala 2009, 289, 292.) Omassa 1900-luvun alkupuolelta peräisin olevassa aineistossani hulluiksi kategorisoiduista ihmisistä ei suinkaan konstruoida ihannekansalaisia, mutta hulluuden funktio sinänsä on sama; sen tulee näyttää, mikä on ihanteellista ja tavoiteltavaa olemalla tässä tapauksessa sen täydellinen vastakohta.

1980-luvulta lähtien Kalkkimaan papista esitettyjen tulkintojen sävy muuttuu, niiden yhteiskunnallisuus vähenee ja hahmoa konstruoidaan yksilöllisyyden kautta. Kalkkimaan papin erilaisuutta kuvataan jopa ihailevaan sävyyn, ja hänen poikkeavuutensa koetaan todisteeksi haluttomuudesta alistua tiettyihin normeihin ja tarjottuihin muotteihin. Rantalan mukaan tämä kuvastaa nykykulttuurissa vallitsevaa poikkeavuuden ja erilaisuuden ihailua: ”monet tuntuvat haluavan – – samastua pikemminkin kylähulluun kuin niin sanottuun tavalliseen ihmiseen”. (Rantala 2009, 292–293.) Käsillä olevassa tutkimuksessa koen *Prinsessan* samankaltaiseksi, hulluuden konstruoinnissa tapahtuneiden muutosten tämänhetkiseksi päätepisteeksi, sillä siinä hulluus konstruoidaan kyllä edelleen erilaisuudeksi mutta sille annetaan myönteinen merkitys. Elokuvan esille nostama ajatus *Prinsessan* mahdollisesta onnellisuudesta perustuu positiiviselle eron merkitykselle, josta olen havainnut johtolankoja jo Harjamäen sairaalaa koskevassa muistitietokorpussani. Sekä elokuvassa että esimerkiksi Hilkan muistoissa, joissa sairaalayhteisö kuvataan ”Ameriikaksi”, toiseus voi olla tavoiteltua ja hyväksyttävää, sillä sen kautta voi kategorisoida onnellisemmän ja siten ikään kuin tavanomaista paremman ihmisryhmän edustajaksi.

Rantalan mukaan menneisyyden ihmisistä valitaan samastumiskohteeksi se, joka kulloinkin muistuttaa eniten oman aikamme ihanneihmistä. Kalkkimaan papista esitetyistä eri tulkinnoista pinnalla on tällä hetkellä hahmo, joka on yksilöllinen oman tiensä kuljija, ihailtavan rohkea poikkeusihminen. (Rantala 2009, 293.) Hulluuden onkin sanottu olevan sitä, mitä sen kulloinkin halutaan olevan, ja 2000-luvun uusimman hulluuden

representaation, *Prinsessan*, tehtäväksi koen positiivisen erilaisuuden ilmentämisen. Hulluuden muuttumisessa epämääräisestä toiseudesta myönteisiä eron merkityksiä sisältäväksi kategoriaksi on tapahtunut osittain samankaltainen ilmiö kuin Jyrki Pöysän tarkastelemassa jätkä-kategoriassa. Sana ”jätkä” näyttäisi alkujaan tarkoittaneen kylästä toiseen kiertelevää ja vierautensa vuoksi usein uhkaavanakin pidettyä työmiestä. Sittemmin jätkän kielteinen, epämääräinen sävy vaihtui positiiviseksi merkitykseksi; pilkanimestä tuli metsätyömiesten itse itsestään käyttämä myönteinen nimitys. (Pöysä 1997, 295–297.) Samalla tavalla myös *Prinsessa* ja joiltain osin myös tarkastelemani muistelukerronta liittävät molemmat hulluuteen myönteisiä piirteitä epämääräisen pelon ja pilkan sijasta.

Olen pyrkinyt tarkastelemaan hulluutta erona ja erontekona läpi erilaisten aineistokorpusteni, ja *Prinsessan* kohdalla ollaan mielestäni tultu tilanteeseen, jossa erilaisuus on aikaisempaa hyväksytympää ja tutumpaa, sosiaalisten representaatioiden teorian käsitteitä käyttäen naturalisoitunutta. Nygård on esittänyt, että poikkeavuus ja sen tarkasteleminen heijastelisi aina täydellisen yhteiskunnan ihannetta (Nygård 1998, 16). Näin ajateltuna tarkastelemastani elokuvasta avautuu erilainen ihanteellisen yhteiskunnan kuva kuin aineistoni varhaisimmista kirjallisista teksteistä. Esimerkiksi Neuman-Rahnin 1920-luvun ja Kailan 1930-luvun teoksissa hulluus merkitsee uhkaa ja se pyritään taltuttamaan pääasiassa objektivoinnin avulla eli muuttamalla abstrakti ilmiö konkreettiseen olomuotoon: hulluutta representoiva mallimuukalainen konstruoidaan tietynnäköiseksi, esimerkiksi kömpelöksi ja hidasliikkeiseksi, ja ennen kaikkea tämän henkiseen olemukseen kiinnitetään elämellisyyden, alhaisen älyn ja kehittymättömän viettikontrollin kaltaisia leimaavia piirteitä. Vuonna 2010 ilmestyneessä *Prinsessassa* hulluuden kautta voidaan sen sijaan pohtia onnellisuutta, nykykontekstissa askarruttavaa ja kenties osin tuntemattomaksi koettua ilmiötä – elokuvassa esitetään kysymys, voisiko onni löytyä tavanomaisuuden ja vakiintuneen järjestyksen sijasta pikemminkin sen vastakohdasta eli erilaisuudesta.

5. KULTTUURISEN HULLUUDEN ULOTTUVUUKSIA: YHTEENVETO

Tutkielmani on edennyt pääasiassa kronologisesti: aloitin hulluuden konstruoinnin tarkastelun aineistoni iäkkäimmästä korpuksesta, 1900-luvun kirjallisista teksteistä, ja siirryin sitten 2000-luvulle eli Harjamäen sairaalaa ja sen potilaita koskevaan muistelukerrontaan sekä *Prinsessa*-elokuvaan ja *Kellokosken prinsessa* -kirjaan. Näin olen pyrkinyt korostamaan hulluutta kulttuurisena, sosiaalisessa toiminnassa rakentuvana konstruktiona olennaisesti leimaavaa kontekstisidonnaisuutta ja historiallista muuttuvuutta. Kalkkimaan papin representaatioita erilaisissa aineistoissa väitöskirjassaan tutkinut Rantala on kuvannut lähteitään menneisyyttä koskeviksi kairauskohdiksi, ikkunoiksi, joista avautuu näkymiä kullekin ajalle tyypillisiin aatteisiin ja mentaliteetteihin (ks. Rantala 2009, 219–220, 291–292). Itse olen vastaavasti kutsunut erilaisia aineistokorpuksiani johtolangoiksi, joiden kautta olen pyrkinyt rakentamaan ikkunoita hulluuden kulttuuriin konstruointiin.

Tavoitteenani on ollut selvittää, miten hulluutta konstruoidaan erilaisissa kulttuurisissa teksteissä ja konteksteissa. Päättökysymykseni olen tarkentanut kysymällä, millaisista piirteistä ja ulottuvuuksista kyseistä ilmiötä konstruoidaan; miten hulluuden konstruointi muuttuu tekstistä ja kontekstista toiseen; mikä on kulloinkin hulluuden vastakohta sekä mikä on kulttuurisen hulluuden funktio. Näihin kysymyksiin kootusti vastaavan yhteenvetoluvun olen jakanut kolmeen alalukuun, sillä mielestäni aineistostani erottuu kolme erilaista hulluuden ulottuvuutta: representaatioita, joissa hulluus näyttäytyy epämääräisenä erilaisuuden kategoriana, representaatioita, joissa hulluus on alempiarvoista toiseutta sekä representaatioita, joissa hulluus on ikään kuin naturalisoitunut, alkanut elää omaa elämäänsä. Tulkintani kehikkona olen hyödyntänyt erityisesti Serge Moscovicin sosiaalisten representaatioiden teoriaa ja sen käsitteitä eli ankkurointia, objektivointia sekä naturalisoitumista.

Pro graduni rakentuu kolmen aineistokorpuksen ympärille, ja vastaavasti myös havaitsemiani hulluuden ulottuvuuksia on kolme. Ulottuvuudet ovatkin osittain sidoksissa käyttämiini kulttuurisiin teksteihin ja siten vaihteleviin historiallisiin konteksteihin, mutta ennen kaikkea ne ovat myös päällekkäisiä: esimerkiksi hulluus toiseuden kategoriana piirtyy esille erityisesti 1920- ja 1930-luvulta peräisin olevissa mielisairaanhoidon oppikirjoissa, mutta yhtä lailla koen sen vaikuttavan muistelukerronnan muotoutumiseen vielä 2000-luvullakin. Kalkkimaan papin representaatioita tarkastellut Rantala onkin todennut, ettei kronologisuus tarkoita sitä, että yhden tulkintatavan päättyessä se korvautuisi täydellisesti toisella (Rantala 2009, 221). Vaikka tulkitsem hulluuden epämääräisenä erilaisuuden kategoriana representoituvan erityisesti varhaisimmista lähteistäni, en tarkoita tämän hulluuden ulottuvuuden katoavan tyystin hulluutta toiseutena konstruoivien representaatioiden tieltä. Rantalan sanoin ”[u]usia teemoja tulee vanhojen päälle, yksi tulkinta ei sulje toista pois” (Rantala mts. 221).

5.1 Epämääräistä erilaisuutta

Tarkasteluni lähtöpisteessä eli 1900-luvun alussa hulluuden kulttuuriseen konstruktion oli jo nivoutumassa ajatuksia laitoshoidon vaativasta yhteiskunnallisesta ongelmasta, mitä laajeneva mielisairaalaverkko osuvasti kuvaa. Kuitenkin aikakauden maalaisyhteisöissä hulluutta leimasi sairauden ajatuksen ja laitoshoidon vaateen sijaan vielä pääasiassa sietokyky, kotihoito ja humoristinen nauru. Neuman-Rahn toteaa vielä 1920-luvulla ihmisten unohtavan helposti, että ”*sielullisesti sairas on sairas* ja että hän yhtä hyvin kuin ruumiillisestikin sairas tarvitsee huoltoa ja hoitoa” (Neuman-Rahn 1924, 329). Koen, että hulluus oli ajan ihmisille tarpeellinen kategoria, johon hyvin monenlainen, epämääräinen erilaisuus liitettiin. Aineistoni valossa hulluutta epämääräisen erilaisuuden kategoriana leimaa ankkurointi, jota Moscovici, sosiaalisten representaatioiden teorian kehittäjä, on kuvannut tuntemattomien asioiden ja ilmiöiden aiheuttaman epäjärjestyksen uhkan poistamiseksi sijoittamalla ne johonkin jo ennalta tuttuun kategoriaan (Moscovici 1984, 29).

Tarkastelemissani SKS:n perinneteksteissä hulluuteen epämääräisen erilaisuuden kategoriana ankkuroidaan esimerkiksi miehekkäiksi koettuja naisia ja naisellisina pidettyjä miehiä. Tarinoissa kerrotaan muiden muassa Tyttö-Paavosta, joka tekee naisten töitä: ”kutoo kankaan, lypsää lehmät, neuloo kintaan” (HK, 207). On esitetty, että nykykontekstissa tällaiset ihmiset ankkuroitaisiin seksuaalivähemmistöihin, mutta menneiden

vuosikymmenten ihmisille se oli mahdotonta, sillä heiltä puuttui aihetta koskeva, nykyisenkaltainen tieto (Eskola 1990, 56–57). Sukupuolieroa agraarikulttuurissa tutkinut Löfström on toisaalta esittänyt, ettei sen jäsenten huomio kiinnittynyt tällaisissa tapauksissa niinkään seksuaalisuuteen, sillä toisin kuin esimerkiksi välimerellis-latinalaisessa kulttuurissa, suomalaisessa maalaisyhteiskunnassa seksuaalisuuden avulla ei pystytty kertomaan mitään kovin olennaista yhteisön jäsenistä, heidän asemastaan tai keskinäisistä suhteistaan. Sen sijaan keskeisessä asemassa oli työ ja työkyky, ja esimerkiksi tyttöpaavojen kaltaisiin naisellisiin miehiin huomio kiinnittyi siksi, että kankaita kutomalla, lehmiä lypsämällä ja kintaita neulomalla he rikkoivat sukupuolten työnjakoa tarttumalla feminiinisinä pidettyihin töihin. (Löfström 1999, 180–185, 196–197.) Hulluuden on sanottu alkavan normirajojen ylittämisestä, ja niin kutsuttujen tyttöpaavojen ja pallikaisojen kohdalla rikottu normi ei välttämättä ollut epäselvä seksuaalisuus vaan tarttuminen ikään kuin väärin, toiselle sukupuolelle suunnattuihin töihin. Näin ollen myöskään hulluuden vastakohtaa ei ilmentänyt ihminen, jonka seksuaalisuus suuntautui vastakkaiseen sukupuoleen, vaan ihminen, joka ylläpiti sukupuolten välistä työnjakoa pysyttelemällä naisena naisen töissä ja miehenä miehen töissä.

Toisinaan normirajat rikkoutuvat ja hulluus alkaa aineistossani kuitenkin nimenomaan seksuaalisen poikkeavuuden vuoksi: Neuman-Rahnin teoksessa homo- ja biseksuaalisuus esitellään esimerkkeinä sairaalloisesta sielunelämästä (ks. Neuman-Rahn 1924, 122–125). Löfström on todennut mielenkiintoisesti, kuinka homoseksuaalisuusteema oli agraarikulttuuria merkittävämmän läsnä juuri porvarillis-keskiluokkaisessa kulttuurissa, jossa mieheyttä ja naiseutta eroteltiin esimerkiksi juuri seksuaalihalun kautta. Sukupuolten erottelu oli tässä kulttuuriympäristössä maaseutua laaja-alaisempaa, ja siksi siinä oli mahdollista tehdä enemmän virheitä, toimia huomiota herättävällä ja poikkeavaksi koetulla tavalla. (Löfström 1999, 197.) Toisin kuin tarkastelemissani SKS:n perinneteksteissä, Neuman-Rahnin oppikirjassa huomio suuntautuu naismaisiin miehiin ja miehisiin naisiin nimenomaan heidän seksuaalisuutensa vuoksi: vastakkaiseen sukupuoleen kohdistuvasta seksuaalisesta halusta rakennetaan normia, jonka ylittäneiden yksilöiden aiheuttamaa epäjärjestystä pyritään poistamaan akkuroimalla heidät hulluuteen ja jonka avulla konstruoidaan samalla aikakaudelle soveliaan ja sopimattoman käytöksen rajoja.

Normi, jonka ylittäneen yksilön kanssaihmiset ankkuroivat monenkirjavaa erilaisuutta sisältävään hulluuden kategoriaan, saattoi kytkeytyä myös viisauteen. Tarkastelemani SKS:n Kansanrunousarkiston kertomukset kuvaavat toistuvasti tilanteita, joissa yhtei-

söllä oli hankaluuksia määritellä, oliko kerronnan keskipisteenä oleva ihminen hullu vai kenties vain ”liian viisas” – kyse on siis jälleen epävakautta aiheuttaneesta erilaisuudesta, jonka yhteisö ankkuroi toisinaan nimenomaan hulluuteen pitääkseen maailmankuvansa eheänä, ikään kuin siistinä. Moscovici on todennut, että ihmiset kokevat usein nimenomaan luokattomat ja nimettömät asiat uhkaaviksi, ja Douglas taas on esittänyt koko kulttuurin perustuvan eräänlaiselle sotkun poistamiselle kategorisoinnin avulla (Moscovici 1984, 30; Douglas 2000, 46–52). Hulluuden ja viisauden häilyvä raja halkookin koko aineistoani: se on läsnä Neuman-Rahnin ja Kailan asettaessa intelligenssi yhdeksi sairaalloisen ja normaalin sielunelämän vedenjakajaksi, *Särkyneen toiveen kadun* minäkertojan nimetessä mielisairaalan viisaat ja hullut erottelevaksi separaattoriksi, potilaiden fiksuutta usein korostavassa muistelukerronnassa sekä jossain määrin myös *Prinsessassa*, jonka päähenkilön normeja rikkovassa käytöksessä saattaa piillä nerokas onnellisuuden avain. Hulluksi kategorisoituakseen ei siis ole tarvinnut määrittyä tavanomaista tyhmemmäksi, vaan yhtä lailla myös tavanomaisena pidetyn käsityskyvyn yli karkaava viisaus on aiheuttanut hämmennystä, Douglasin sanoin sotkua, jonka siivoamiseen hulluus epämääräisenä erilaisuuden kategoriana on tarjonnut hyödyllisen apukeinon.

Vaikka ankkuroinnissa ollaan Moscovicin mukaan tekemisissä häiritseviksi ja uhkaaviksi koettujen asioiden ja ilmiöiden kanssa, en kuitenkaan koe, että hulluus sinänsä olisi vielä tässä kohdin kovin uhkaavaa. Aineistoni valossa hulluus epämääräisenä erilaisuutena näyttäytyy päinvastoin hyödyllisenä ja tarpeellisenä kategoriana, jonka avulla tuntemattomuutensa vuoksi uhkaaviksi koettuja asioita ja ilmiöitä pyritään tunnistamaan, nimeämään ja kategorisoimaan – sen funktio on nimenomaan uhkan ja epämukavuuden tunteen poistaminen. Kun normirajat ylittänyt käytös oli ankkuroitu hulluuden kategoriaan, erilaisuutta siedettiin 1900-luvun alun maaseudulla varsin hyvin, mistä esimerkiksi Löfströmin sukupuolieroa agraarikulttuurissa tarkastelevan väitöskirjan osaotsikko, ”*Se nyt vaan on semmonen*”, osuvasti kielii. Hulluuden funktiona oli myös toimia patoutuneita tunteita purkavan naurun synnyttäjänä, asettaa itsestään selvyydet kyseenalaisiksi sekä tehdä sopivan ja sopimattoman käytöksen rajalinjat näkyviksi. Nämä funktiot kulmineituvat esimerkiksi Euroopan Maria koskevassa kansanperinteessä: hän oli yksilö, jolle ihmiset maksoivat hullunkurisista esityksistä ja nauroivat makeasti päälle (HK 113–114). Vastaavasti myös *Prinsessassa* pyritään vuonna 2010 asettamaan itsestään selvyyksiä kyseenalaisiksi, mutta elokuvassa nauru ja hämmästynyt katse ei enää kohdistu vain marginaaliin vaan toisinaan myös keskukseen.

5.2 Kartettavan toiseuden kategoria

Aineistossani hulluus ei näyttäyty ainoastaan kategoriana, johon monenkirjava, epämääräinen erilaisuus ankkuroidaan, vaan toisinaan sitä leimaa voimakas toiseuden ulottuvuus. Johtolankoina hulluuden sosiaaliseen representaatioon liimattuun toiseuteen olen lukenut erityisesti aineistoni kahta mielisairaanhoidajille suunnattua oppikirjaa: Neuman-Rahnin teosta vuodelta 1924 sekä Kailan teosta vuodelta 1939. Vaikka molemmat ovat psykiatrian oppikirjoja, koen niiden silti muodostavan etnografisen kentän, josta kuvastuu ajalle tyypillinen tapa kokea hulluus laitoshoidoa vaativaksi sosiaalisesti ongelmaksi. Hulluus sietokyvyn, kotihoidon ja naurun leimaamana epämääräisenä erilaisuuden kategoriana piti sisällään esimerkiksi irtolaisia, kehitysvammaisia sekä muita tuottavaan työhön syystä tai toisesta kykenemättömiä ihmisiä, jotka alkoivat nuoren, modernisoituvan kansallisvaltion näkökulmasta näyttäytyä jarruina vauraan ja vahvan yhteiskunnan luomisessa. Mielestäni hulluus muuttuu tässä kohdin yksilön asiasta yhteiskunnan asiaksi: hulluus, jota leimaa epämääräisen erilaisuuden ulottuvuus, on yksilöille tarpeellinen, tuntemattomiksi ja siten uhkaaviksi koettujen asioiden tutuksi tekemiseen käytetty kategoria, kun taas kartettavaa toiseutta ilmentävä hulluus on itsessään esimerkiksi degeneraatiota aiheuttava uhkakuva.

Asetellessani pro graduni tutkimusongelmaa olen kysynyt, mikä on kussakin kontekstissa hulluuden funktio. Kun hulluuteen liitetään aineistossani vahvan yhteiskunnan luomista jarruttava toiseuden ulottuvuus, voisi äkkiseltään ajatella, ettei aikakauden yhteiskunta tarvinnut hulluutta vaan pyrki siitä eroon sulkemalla sen edustajia laitoshoidon yhä enenevässä määrin. Kuitenkin hulluuden on esitetty olevan tarpeellista kaikkina aikoina ja kaikenlaisissa yhteiskunnissa, sillä niiden avulla yhteisöt esittävät näkemyksensä itsestään ja luovat täydellisen yhteiskunnan ihannetta (Nygård 1998, 16). Pyrkimys leimata hulluus sosiaalisesti ongelmaksi oli lähtöisin yhteiskunnan valtaapitävistä tahoista, joihin nähden hulluus asettui marginaaliseen asemaan. Marginaali taas on aina suhteessa keskustaan, sillä sitä konstruoitaessa piirretään samalla näkyviin keskukselle ominaisia piirteitä ja ulottuvuuksia (Jokinen ym. 2004, 12). Näin ollen koen, että konstruoidessaan hulluutta alempiarvoisen toiseuden kautta ajan yhteiskunta pyrki samalla aktiivisesti tuottamaan sen vastakohtaa, työteliästä ja tervettä ihannekansalaista. Tässä kohdin olen hyödyntänyt Markku Salolta lainaamiani mallikansalaisen ja mallimuukalaisen käsitteitä; edellinen on ihminen, joka on elänyt yhteiskunnallisten normien ja so-

pimusten sisäpuolella, jälkimmäinen taas on varoittava esimerkki siitä, mihin niiden rikkominen voi johtaa (ks. Salo 1996, 49–50).

Siinä missä hulluutta epämääräisenä erilaisuutena leimaa ankkurointi, hulluutta mallikansalaisen ja mallimuukalaisen eroa representoivana toiseutena hallitsee tulkintani mukaan sosiaalisten representaatioiden teoriasta niin ikään tuttu objektivointi. Hulluus, abstraktiksi ja uhkaavaksi koettu ilmiö pyritään aineistossani tekemään tutuksi ja vähemmän uhkaavaksi muuttamalla se konkreettiseen olomuotoon. Neuman-Rahnin ja Kailan teksteissä hulluuteen liimataan tietynlainen sisäinen ja ulkoinen olemus: eläimellisyys, moraalittomuus, siveettömyys, harkintakyvyttömyys sekä toisinaan myös ulkomuodollinen poikkeavuus, esimerkiksi kankeat ja hitaat liikkeet. Objektivoinnilla hulluus konkreettiseen olomuotoon konstruointiin samalla työteliästä ja rivakkaa, siveellisesti ja hillityn harkitusti käyttäytyvää ja ajattelevaa mallikansalaista. Vastaavasti esimerkiksi prostituutiota keskiajan eurooppalaisissa kaupungeissa tarkastellut Leena Rossi on havainnut, että myös prostituoitujen ulkoisen olemuksen ohjailuilla ja rajoituksilla oli aikanaan samankaltainen funktio: hyvien ja pahojen, kunniallisten ja moraalisesti arveluttavien naisten eron rakentaminen ja näkyväksi tekeminen (Rossi 2005, 242–251).

Kun hulluutta konstruoidaan aineistossani mallikansalaisen ja mallimuukalaisen välisen eronteon kautta, olen hyödyntänyt niin kutsuttua leimatun identiteetin käsitettä. Kuten jo mallikansalaiseen kiinnitetyistä piirteistä voi päätellä, kategorisointi on erontekoa sekä hyvässä että pahassa: toisaalta se on välttämätöntä merkitysten luomiselle, mutta toisaalta esimerkiksi oman identiteetin positiivinen merkitys mahdollistuu vain vertaamalla sitä muiden kategorioiden vähäisempään arvoon (Burr 2004, 95–96; Juhila 2004, 31). Mallikansalainen ja mallimuukalainen tuottavat toistensa merkityksiä olemalla vastakohtiaan, mutta samalla niiden välille rakentuu voimakas arvoero edellisen hyväksi. Mallikansalaisten ryhmä on positiivinen, arvostettu kategoria, kun taas mallimuukalaisuus on siihen nähden puutteellinen, alempiarvoinen kategoria, jonka jäsenten identiteettiin on liimattu leimaavia piirteitä, esimerkiksi kehittymätön intelligenssi ja kykenemättömyys toiminnan ja erityisesti seksuaalisuuden kontrolloimiseen.

Neuman-Rahnin ja Kailan teosten ohella myös tarkastelemastani Harjamäen sairaalaa koskevasta muistelukerronnasta on havaittavissa mielenkiintoinen, omalaatuinen johtolanka hulluuden leimatun identiteetin olemassaoloon. Muisteltaessa kyseistä sairaalaa ja sen potilaita teema tuntuu ikään kuin aktivoivan mahdollisuuden leimatun identiteetin

tuottamiseen ja ylläpitoon, mutta oma toiminta kuvataan sitä vastustavaksi. Esimerkiksi Marjatta ja Unto korostavat itseään aktiivisina, perhehoitoa tarjonneina ihmisinä, joiden toimintaa naapurit ja tuttavat vieroksuivat; Helena kuvailee kotikuntansa lupautuneen mielisairaalan sijoituspaikaksi, vaikka alueen muut kunnat kieltäytyivät siitä ennakkoluuloisesti ja Kalevi taas korostaa siilinjärveläisten olleen erilaisuuden suhteen muiden mielisairaalaapaikkakuntien asukkaisiin nähden suvaitsevaisempia ja avarakatseisempia. Muistot toistavat rakennetta, jossa muisteliija kategorisoi itsensä ennakkoluulottomuutta ilmentävään, aktiiviseen ja positiiviseen kategoriaan, kun taas oman ryhmän ulkopuolelle kategorisoituvien toimijoiden uskotaan ylläpitävän hulluuteen kiinnittyvää toiseutta. Muistelukerronnassa oman kategorian positiivisuutta ei siis konstruoida suoraan suhteessa hulluuteen, vaan vastakohtaksi asettuvat ihmiset, joiden toiminta ylläpitää ja tuottaa hulluutta kartettavana, puutteellisena toiseutena.

Kaava, jossa hulluutta toiseutena ylläpitävät muistelijan kertoman mukaan muut kuin hän itse, halkaisee koko muistitietoaineistoni. Muistojen rakenteeseen ja niiden sisältöön tuo kuitenkin oman, merkittävän sävynsä myös muistelijan sairaalasuhte. Pentti, jonka suhde muistelukohteeseen on ollut informanteistani etäisin, konstruoi potilaita toisinaan nimenomaan objektivoinnin avulla: näiden ”silmänluonti” ja ”kävelytyyli” olivat hänen mukaansa tavanomaisuudesta poikkeavia, toiseutta ilmentäviä. Hänen muistonsa kertovat kategorisoinnin perusolemuksesta: se tarjoaa kielen, jonka avulla ihmiset voivat puhua itselleen vieraista asioista, ja lisäksi kategorisoinnista on myös usein seurauksena tilanne, jossa ihmiset ovat Pentin tavoin taipuvaisia huomaamaan objekteista vain niiden prototyyppisimmät piirteet (Moscovici 1984, 32; Juhila 2004, 23). Paikallisessa muistitiedossa hulluus toiseutena on eräänlainen kerronnan kehikko, jonka prototyyppiin piirteisiin ja ulottuvuuksiin muistot kiinnittyvät ja joiden kautta kyseisestä sairaalasta ja sen potilaista kerrotaan. Pentille hulluuden sosiaalinen representaatio tarjoaa kielen, jonka kautta hän kykenee puhumaan itselleen verrattain vieraasta aiheesta, kun taas sairaalasuhteeltaan läheisille muisteliijoille, esimerkiksi Helenalle ja Hilikalle, se tarjoaa kiinnekohtia vastapuheeseen, joka kuuluu tulkintani mukaan havaitsemani kolmannen hulluuden ulottuvuuden eli ilmiön naturalisoitumisen yhteyteen.

5.3 Naturalisoituva hulluus

Aineistonani on toiminut kaksi teosta samalta kirjoittajalta eli Martti Kailalta: *Mielitaudit* vuodelta 1939 sekä *Psykiatrian historia lääketieteen yleiskehityksen ja kulttuurihis-*

torian valossa vuodelta 1966. Koen, että näiden kulttuuristen tekstien valossa hulluuden konstruoinnissa on tapahtunut muutos siirryttäessä 1930-luvulta 1960-luvulle, vaikka luonnollisesti myös teosten erilainen luonne – mielisairaanhoidon oppikirja vs. historiikki – on osaltaan lyönyt leimansa niiden omanlaiseen tapaan lähestyä kyseistä teemaa. Tarkasteltaessa Kailan varhaisempaa teosta sen yhteydessä voidaan mielestäni oikeutetusti puhua nimenomaan kulttuurisen hulluuden konstruoinnista; sen sivuilla rakennetaan aikakauden ihmiselle sopimattomina pidettyjä piirteitä representoivaa mallimuukalaista, jonka aiheuttama uhka pyritään poistamaan objektivoinnin avulla. Vuoden 1966 teoksessa objektivointi on kadonnut, eikä hulluus enää näyttäydy kategoriana valmiiksi liimattuine piirteineen, jotka hukuttaisivat alleen ihmisten yksilöllisyyden ja erot. Sen sijaan tuodaan esille yksilöllisten elämäkokemusten ja kulttuurin vaikutus ja ehdotetaan, ettei ”ole olemassa mielisairauksien ryhmiä, vaan vain yksityisen ihmisen oma ja tämän ihmisen kannalta katsoen ainutlaatuinen sairaus” (Kaila 1966, 130). Kyseisen teoksen kohdalla hulluudesta – sen piirteistä, vastakohtasta ja funktiosta – on aiempaa hankalampaa saada otetta, sillä olenhan mieltänyt sen sopivan ja soveliaan käytöksen rajoja piirtäväksi ilmiöksi. Teoksessa ollaan kyllä edelleen tekemisissä erilaisuuden kanssa, mutta kyseessä ei enää ole keskuksen jäseniin nähden alempiarvoinen toiseus, vaan pikemminkin yksilöllinen ja hyväksytty, ihmisestä itsestään lähtevä erilaisuus.

Vastaavasti myös osa Harjamäen sairaalaa muistelevista informanteistani kertoo potilaiden yksilöllisestä erilaisuudesta. Esimerkiksi Kalevi korostaa potilaiden olleen peräisin yhteiskunnan kaikista kerrostumista, myös korkeasti koulutettujen ihmisten joukosta, ja Helena taas saattaa painottaa muistelemiensa potilaiden kaunista ulkonäköä ja miellyttävää käytöstä. Olen tulkinnut tällaiset muistot vastapuheeksi, jota ei kuitenkaan olisi olemassa ilman vakiintuneita kategorioita ja merkityksiä. Juhila on määritellyt vastapuheen ”sellaisiksi leimattua identiteettiä kommentoiviksi ja vastustaviksi teoiksi, joiden tarkoituksena on esittää tämän identiteetin erilaisuus suhteessa kulttuurisesti vallitsevaan kategorisoinnin tapaan” (Juhila 2004, 29). Koen muistojen kiinnittyvän esimerkiksi potilaiden moninaisiin taustoihin sekä kauniiseen ulkonäköön ja käytökseen siksi, koska hulluus alempiarvoisena toiseutena on kerronnassa jälleen läsnä, mutta informanttini haluavat asettua vastustamaan sen piirteitä ja ulottuvuuksia. Vastapuheen keinoina he käyttävät tulkintani mukaan potilaiden tavanomaisuutta korostavaa tavallisuusretoriikkaa sekä positiivista toiseutta korostavaa erojen politiikkaa. Edellinen toteutuu esimerkiksi Kalevin huomauttaessa sairaalaan saapuneen potilaita kaikista sosiaalisista

kerrostumista sekä Marjatan toteamuksessa, jonka mukaan ”sitä ei tiiä millonka sinne ite joutuu” (H2, AK3). Jälkimmäistä eli vastapuhetta erojen politiikan avulla toteuttaa erityisesti Hilikka, joka muistelee Harjamäen sairaalaa ”Ameriikkana”, erilaisena mutta nimenomaan erilaisuutensa vuoksi tavanomaista parempana paikkana, johon nähden ulkopuolinen maailma on marginaalia.

Kailan vuoden 1966 teos, jota tarkasteltaessa ote hulluuteen alkaa lipsua, sekä muistelukerronta, jossa potilaiden erilaisuus saatetaan representoida kartettavan toiseuden sijaan positiiviseksi erilaisuudeksi, ovat mielestäni johtolankoja hulluuden kolmanteen ulottuvuuteen eli ilmiön naturalisoitumiseen. Tällä sosiaalisten representaatioiden teorian kolmannella ulottuvuudella tarkoitetaan tilannetta, jossa aiemmin tuntemattomiksi ja siten uhkaaviksi koetut objektit muuttuvat ajan kuluessa tutuiksi ja alkavat elää omaa, itsellistä elämäänsä. Asia tai ilmiö ei enää aiheuta uhkaa ja levottomuutta, eikä sitä siksi tarvitse enää ankkuroida toisiin kategorioihin tai objektivoida konkreettiseen olomuotoon. (Pirttilä-Backman & Helkama 2001, 267.) Kailan nuoremmassa teoksessa sekä sairaalasuhteeltaan läheisten informanttieni muistoissa erilaisuudeksi ja eronteon prosessiksi mieltämäni hulluus on edelleen läsnä, muttei se aiheuta uhkaa; sitä ei objektivoida konkreettiseen olomuotoon tai ankkuroida valmiita piirteitä ja toimintaodotuksia sisältäviin kategorioihin, vaan erilaisuus on läsnä ikään kuin sellaisenaan. Myös Rantala on havainnut Kalkkimaan papin yksilöllisen erilaisuuden korostuvan hahmon uusimmissa representaatioissa 1980-luvulta alkaen, minkä hän on tulkinnut ikkunaksi muuttuneeseen mentaliteettiin, aikaan, jossa erilaisuus ja poikkeavuus ovat aiempaa hyväksyttymiä, jopa tavoiteltuja ominaisuuksia (Rantala 2009, 292–293).

Koen edelliset aineistoni osa-alueet varhaisiksi johtolangoiksi hulluuden muuttuneisiin piirteisiin ja ulottuvuuksiin, mutta varsinaisesti tulkitsen naturalisoitumisen kytkeytyvän hulluuteen vasta *Prinsessan* yhteydessä. Elokuvaa leimaa tilanne, jossa hulluutta pyritään mielisairaalamiljööstä huolimatta konstruoimaan valoisan ja humoristisen, kylähullumaisen erilaisuuden suuntaan. Sitä hulluuden kulttuurista konstruktiota, jota elokuvassa tuotetaan ja ylläpidetään, ei tunnu enää dominoivan käsitys sairaudesta, vaan hulluus on ikään kuin eronnut medisiinisestä hulluudesta ja jäljelle on jäänyt puhtaasti kulttuurinen erilaisuuden kategoria. Samoin kuin osassa muistitietoaineistoani, myös elokuvassa toki tunnistetaan hulluuteen liittyvä toiseuden ulottuvuus mutta sitä kohtaan esitetään voimakasta vastapuhetta. Elokuva pohtii ja horjuttaa marginaalin ja keskusten välisiä rajanvetoja näyttämällä niiden häilyvyyden ja keinotekoisuuden: missä on hulluus sil-

loin, kun ylilääkäri rikkoo sopivan käytöksen normeja, tai silloin, kuin nauru ja hämmästynyt katse kohdistuu potilaiden sijasta ylihoitajaan? Sosiaalisten representaatioiden teorian mukaan merkinä ilmiöiden naturalisoitumisesta voidaan pitää sitä, että niihin kyetään ankkuroimaan uusia, nykykontekstissa askarruttavia ja tuntemattomiksi koettuja ilmiöitä (Pirttilä-Backman & Helkama 2001, 267). *Prinsessassa* kyllä puhutaan hulluutta vastaan, muttei siinä kuitenkaan mielestäni esitetä, etteikö sitä olisi olemassa; sen sijaan hulluus ja vastapuhe ovat elokuvassa keinoja avata keskustelua, pohtia erilaisuuden olemusta, sen yhteiskunnallista paikkaa ja rajoja.

Erityisen selkeästi äskenen naturalisoitumisen ulottuvuus eli tilanne, jossa aikaisemmin uhkaaviksi koettuihin ilmiöihin voidaan nyt ankkuroida toisia, tällä hetkellä tuntemattomiksi koettuja ilmiöitä, tulee esille elokuvan tavassa nostaa esille onnellisuuden teema. Elokuvassa on kohtaus, jossa lääkäri Lonka ehdottaa Prinsessan suuruusharhan hyväksymistä, sillä tämä vaikuttaa onnelliselta, ja vastaavasti elokuvaa on mainostettu kysymällä, oliko sen päähenkilö mahdollisesti ”onnellisempi kuin yksikään meistä”. Kulttuurisen hulluuden funktiona ei nyt ole toimia kategoriana, johon epämääräinen erilaisuus ankkuroidaan, tai kategoriana, jonka toiseutta representoivat piirteet on objektivoitu konkreettiseen olomuotoon, vaan onnellisuutta koskevien pohdintojen kasvu- alustana – nykykontekstissa askarruttava onnellisuus tai ainakin sen mahdollisuus on nyt siis ankkuroitu erilaisuutta ilmentävään hulluuteen. Onnellisuuden ja hulluuden mahdollista yhteyttä pohtiva *Prinsessa* tuntuu ikään ymmärtävän ja hyväksyvän ajatuksen, jonka mukaan ei ole olemassa vain yhtä marginaalia ja yhtä keskusta, eikä keskusta myöskään aina näyttäytyä marginaalista katsottuna tavoittelemisen arvoisena, kiinnostavana kategoriana (ks. esim. Jokinen ym. 2004, 13; Rantala 2009, 243). Hulluuden vastakohtaksi piirtyy elokuvassa kyllä edelleen tavanomaisuus, mutta toisin kuin esimerkiksi käyttämissäni vanhoissa psykiatrian oppikirjoissa, sitä ei representoida automaattisesti paremmaksi ja arvokkaammaksi kategoriaksi – *Prinsessassa* onni ja onnellisuus voivat nimittäin löytyä tavanomaisuuden ja vakiintuneen järjestyksen sijaan nimenomaan erilaisuudesta.

Erilaisten historian tarkastelemisen on sanottu valaisevan koko yhteiskuntaa. Esimerkiksi Nygård on kirjoittanut, että tarkastelemalla suhtautumista normaalikansalaisen mallista poikkeaviin yksilöihin kurottaudutaan samalla yhteiskunnan sääntöihin ja ihanteisiin: ”[m]ääritellessään tietyt ryhmät poikkeaviksi yhteisö lausuu käsityksen itseltään” (Nygård 1998, 16). Sama ajattelumalli on toiminut myös mikrohistorian, osittain

hyödyntämäni Ginzburgin johtolankametodin sekä käsillä olevan pro gradu -tutkielmani lähtökohtaisena ajatuksena. Erityisen selkeästi kyseinen ajattelumalli on osoittanut toimivuutensa tarkastelemieni 1920–1930-luvuille ajoittuvien mielisairaanhoidtajien oppikirjojen kohdalla, mutta myös aineistoni uusimman representaation, *Prinsessa*-elokuvan kohdalla olen yhtä lailla kokenut tarkastelevani hulluutta, joka kertoo yhteiskunnan asenteista, arvoista ja ihanteista. Rantala on mielestäni mielenkiintoisesti verrannut tutkimaansa Kalkkimaan pappia muun muassa veteen, jonka pohjalla ovat samanlaisina ajasta toiseen säilyvät kertomukset mutta jonka muuttuva pinta heijastaa aina sitä, mitä ympärillä kulloinkin näkyy (Rantala 2009, 294). Näin ajateltuna veden pinnan alla on *Prinsessan* kohdalla edelleen erilaisuus ja toiseus, mutta itse veden pinnalta erilaisuus heijastuu tällä hetkellä aikaisempaa hyväksytympänä ja itsenäisempänä ilmiönä.

Vesi, jonka pinnan alla on verrattain muuttumaton maailma mutta jonka pinnalta heijastuva kuva on sen sijaan riippuvainen ympäristöstään, on kaikkia aineistokorpuksiani yhdistävä vertaus. Kussakin korpuksessa ollaan tekemisissä erilaisuuden kanssa – tämä on siis ikään kuin tilanne veden pinnan alla. Se, millaiseksi pinta muodostuu, millainen on siitä heijastuva hulluuden kuva, on riippuvainen kullekin kontekstille ominaisista arvoista ja asenteista. Esimerkiksi SKS:n Kansanrunousarkiston kintaita kutovista miehistä tai liian viisaista yksilöistä kertovissa tarinoissa erilaisuus uhkaa vakiintunutta järjestystä ja ankkuroidaan siksi hyödylliseen hulluuden kategoriaan, kun taas psykiatrian oppikirjat hyödyntävät ja tuottavat hulluutta aktiivisesti pyrkiessään merkityksellistämään sen vastakohdalle, aikakauden mallikansalaiselle, ihanteellisia piirteitä. Osa muistitietoaineistoni informanteista puolestaan tunnistaa hulluuteen kytkeytyvän leimaavan toiseuden mutta pyrkii tuottamaan kuvaa itsestään projisoimalla sen muiden tahojen ylläpitämäksi ulottuvuudeksi, ja *Prinsessassa* hulluus taas heijastuu pintana, jossa pohditaan keskusten ja marginaalinen keinotekoisia rajoja sekä onnellisuuden olemusta. Mielestäni vertaus veteen korostaa osuvasti hulluutta sosiaalisessa kanssakäymisessä konstruoituvana ilmiönä ja viittaa samalla myös tulevaisuuteen: vaikka *Prinsessa* ja siitä tekemäni tulkinnat edustavat tässä tutkielmassa ajallisen jatkumon päätepistettä, veden pinta ei säily vakaana, vaan yhteiskunnan uudet arvot, asenteet ja ihanteet tulevat edelleen muuttamaan siitä heijastuvaa hulluuden kuvaa.

AINEISTOLUETTELO

Kirjalliset tekstit

Huovio, Vesa 1980, *Särkyneen toiveen katu. Raportti mielisairaalaista*. Lapua: Herättäjä-Yhdistys.

Kaila, Martti 1939, *Mielitaudit*. Helsinki: WSOY.

Kaila, Martti 1966, *Psykiatrian historia lääketieteen yleiskehityksen ja kulttuurihistorian valossa*. Helsinki: WSOY.

Neuman-Rahn, Karin 1924, *Sielullisesti sairas ihminen ja hänen hoitonsa*. Helsinki: WSOY.

Satayksi originellia. – Pekka Laaksonen, Ulla Piela & Pirkko Lahti (toim.), *Hullun kirjoissa. Näkökulmia suomalaiseen kylähulluuteen*, 110–214. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 508. Helsinki: SKS.

Muistitietoaineisto

Haastattelut:

- H1 Helena, s. 1937 Siilinjärvellä, haastattelu 22.11.2007, nauhat AK1 ja AK2
 H2 Marjatta, s. 1935 Karttulassa, Unto, s. 1932 Siilinjärvellä, haastattelu 8.12.2007, nauha AK3
 H3 Pentti, s. 1936 Siilinjärvellä, haastattelu 4.1.2008, nauha AK4
 H4 Kalevi, s. 1933 Ruskealassa, haastattelu 7.1.2008, nauha AK5

Haastattelut kestoltaan noin 0,5–1,5 tuntia; yhteensä haastattelujen kesto noin 3,5 tuntia. Haastattelut on tehnyt tutkielman tekijä. Haastattelunauhat ovat tutkielman tekijän hallussa.

Kirjeet:

- K1 Marjatta, s. 1935 Karttulassa, leimattu 9.11.2007
 K2 Tauno, s. 1940 Lapinlahdella, leimattu 15.11.2007
 K3 Hilikka, s. 1930 Siilinjärvellä, leimattu 10.1.2008

Kirjeet pituudeltaan noin 1–13 liuskaa tietokoneella puhtaaksikirjoitettuina; yhteensä kirjeiden pituus noin 16 liuskaa. Kirjeet ovat tutkielman tekijän hallussa.

Prinsessa-elokuva ja Kellokosken prinsessa -kirja

Halonen, Arto (ohj.) 2010, *Prinsessa*.

Raitasuo, Ilkka & Terhi Siltala 2010, *Kellokosken prinsessa*. Helsinki: Like

LÄHDELUETTELO

- Achte, Kalle 1991, *150 vuotta psykiatria. Lapinlahden sairaalan historia 1841–1991*. Jyväskylä: Gummerus.
- Airaksinen, Timo 2008, *Hulluuden houkutus*. Helsinki: Johnny Kniga.
- Aittola, Tapio & Vesa Raiskila 1994, Jälkisanat. – Peter L. Berger & Thomas Luckmann, *Todellisuuden sosiaalinen rakentuminen. Tiedonsosiologinen tutkielma*, 213–231. Helsinki: Gaudeamus.
- Alasuutari, Pertti 2006, Merkitys, toiminta ja rakenne sosiologiassa: kulttuurinen näkökulma. – *Sociologia* 2, 79–92.
- Alho, Olli 1988, *Hulluuden puolustus ja muita kirjoituksia naurun historiasta*. Helsinki: WSOY.
- Antaki, Charles & Sue Widdicombe 1998, Identity as an Achievement and as a Tool. – Charles Antaki & Sue Widdicombe (eds.), *Identities in Talk*, 1–14. London: Sage.
- Anttinen, Erik E. 1990, Kyläoriginelli ja psykiatria. – Pekka Laaksonen, Ulla Piela & Pirkko Lahti (toim.), *Hullun kirjoissa. Näkökulmia suomalaiseen kylähulluuteen*, 59–66. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 508. Helsinki: SKS.
- Apo, Satu 1999, *Seitsemän veljeksien etnografisesta luennasta*. Luettu 9.9.2011. [URL: <http://www.helsinki.fi/hum/kotim.kirjallisuus/kivijalka/1999/apo.htm>]
- Apo, Satu 2001, *Viinan voima. Näkökulmia suomalaiseen alkoholiajatteluun ja kulttuuriin*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 759. Helsinki: SKS.
- Beard, George M. 1881, *American Nervousness: Its Causes and Consequences*. New York.
- Beard, George M. 1884, *Sexual Neurasthenia (Nervous Exhaustion). Its Hygiene, Causes, Symptoms and Treatment. With a Chapter on Diet for the Nervous*. New York.
- Berger, Peter L. & Thomas Luckmann 1994 [1966], *Todellisuuden sosiaalinen rakentuminen. Tiedonsosiologinen tutkielma*. Helsinki: Gaudeamus.
- Burr, Vivien 2004, *Sosiaalipsykologisia ihmiskäsityksiä*. Tampere: Vastapaino.
- Carothers, J. C. 1953, *The African Mind in Health and Disease. A Study of Ethnopsychiatry*. New York: Negro University Press.
- Carothers, J. C. 1972, *The Mind of Man in Africa*. London: Tom Stacey.
- Davis, Fred 1979, *Yearning for Yesterday. A Sociology of Nostalgia*. New York: The Free Press.
- Douglas, Mary 2000, *Puhtaus ja vaara. Rituaalistisen rajanvedon analyysi*. Tampere: Vastapaino.

Elomaa, Hanna 2001, Mikrohistoria johtolankojen jäljillä. – Kari Immonen & Maarit Leskelä-Kärki (toim.), *Kulttuurihistoria. Johdatus tutkimukseen*, 59–74. Tietolipas 175. Helsinki: SKS.

Eskola, Antti 1990, Suomalainen kyläoriginelli sosiologin silmin. – Pekka Laaksonen, Ulla Piela & Pirkko Lahti (toim.), *Hullun kirjoissa. Näkökulmia suomalaiseen kylähulluuteen*, 55–58. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 508. Helsinki: SKS.

Eskola, Jari & Juha Suoranta 1998, *Johdatus laadulliseen tutkimukseen*. Tampere: Vastapaino.

Fingerroos, Outi & Riina Haanpää 2006, Muistitietotutkimuksen ydinkysymyksiä. – Outi Fingerroos, Riina Haanpää, Anne Heimo & Ulla-Maija Peltonen (toim.), *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*, 25–48. Tietolipas 214. Helsinki: SKS.

Foucault, Michel 1965, *Madness and Civilization. A History of Insanity in the Age of Reason*. New York: Random House.

Foucault, Michel 1978, *The History of Sexuality. Volume 1: An introduction*. New York: Random House.

Foucault, Michel 2006 [1961], *History of Madness*. London: Routledge.

Gilman, Sander L. 1985, *Difference and Pathology. Stereotypes of Sexuality, Race and Madness*. Ithaca: Cornell University Press.

Ginzburg, Carlo 1996, *Johtolankoja. Kirjoituksia mikrohistoriasta ja mikrohistoriallisesta metodista*. Helsinki: Gaudeamus.

Goffman, Erving 1997 [1961], *Minuuden riistäjät*. Toinen painos. Helsinki: Marraskuun liike.

Grönfors, Martti 1982, *Kvalitatiiviset kenttätutkimusmenetelmät*. Helsinki: WSOY.

Hacking, Ian 2009, *Mitä sosiaalinen konstruktio on?* Tampere: Vastapaino.

Hall, Stuart 1997, The Work of Representation. – Stuart Hall (ed.), *Representation: Cultural Representations and Signifying Practices*, 13–74. London: SAGE Publications.

Hall, Stuart 1999, *Identiteetti*. Tampere: Vastapaino.

Harjamäen sairaalan toimintakertomus vuodelta 1958, 1959. Kuopio: Pohjois-Savon mielisairaanhuoltopiirin kuntainliitto.

Helen, Ilpo 1995, Kainous ja kylmyys. Naisellisen nautinnon ongelma. – Timo Joutsivu & Heikki Mikkeli (toim.), *Terveysten lähteillä. Länsimaisten terveyskäsitteiden kulttuurihistoriaa*, 315–372. Historiallinen arkisto 106. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.

Herkman, Juha 2001, *Audiovisuaalinen mediakulttuuri*. Tampere: Vastapaino.

Hietakari, Eero 1959, Siilinjärven piirimielisairaala vv. 1926–1956. – Eino Laitinen (toim.), *Siilinjärven piirimielisairaalan 30-vuotiskertomus*, 5–57. Kuopio: Savon Sanomain kirjapaino oy.

Huttunen, Laura 2004, Kasvoton ulkomaalainen ja kokonainen ihminen: marginalisoiva kategorisointi ja maahanmuuttajien vastastrategiat. – Arja Jokinen, Laura Huttunen & Anna Kulmala (toim.), *Puhua vastaan ja vaieta. Neuvottelu kulttuurisista marginaaleista*, 134–154. Helsinki: Gaudeamus.

Huuskonen, Marjut 1990, Koko maailman palomestari. – Pekka Laaksonen, Ulla Piela & Pirkko Lahti (toim.), *Hullun kirjoissa. Näkökulmia suomalaiseen kylähulluuteen*, 98–109. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 508. Helsinki: SKS.

Hyrkkänen, Markku 2002, *Aatehistorian mieli*. Tampere: Vastapaino.

Jardine, Nick 2000, Uses and Abuses of Anachronism in the History of Sciences. – *History of Science*, vol. 38, part 3, number 121, pp. 251–270.

Johannisson, Karin 2001, *Nostalgia. En känslas historia*. Smedjebacken: Bonnier Essä.

Jokinen, Arja, Laura Huttunen & Anna Kulmala 2004, Johdanto: neuvottelu marginaalien kulttuurisesta paikasta. – Arja Jokinen, Laura Huttunen & Anna Kulmala (toim.), *Puhua vastaan ja vaieta. Neuvottelu kulttuurisista marginaaleista*, 9–19. Helsinki: Gaudeamus.

Joutsivuo, Timo 1995a, Kehon tilojen moninaisuus. Terveys yksilöllisenä tasapainotilana Galenoksesta renessanssiin. – Timo Joutsivuo & Heikki Mikkeli (toim.), *Terveysten lähteillä. Länsimaisten terveystieteiden kulttuurihistoriaa*, 31–58. Historiallinen arkisto 106. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.

Joutsivuo, Timo 1995b, Ruumiin vai sielun hoitoa? Kristinusko, sairaus ja lääketiede. – Timo Joutsivuo & Heikki Mikkeli (toim.), *Terveysten lähteillä. Länsimaisten terveystieteiden kulttuurihistoriaa*, 59–84. Historiallinen arkisto 106. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.

Juhila, Kirsi 2004, Leimattu identiteetti ja vastapuhe. – Arja Jokinen, Laura Huttunen & Anna Kulmala (toim.), *Puhua vastaan ja vaieta. Neuvottelu kulttuurisista marginaaleista*, 20–32. Helsinki: Gaudeamus.

Kaila, Martti 1966, *Psykiatrian historia lääketieteen yleiskehityksen ja kulttuurihistorian valossa*. Helsinki: WSOY.

Kalela, Jorma 2000, *Historiantutkimus ja historia*. Helsinki: Gaudeamus.

Karvonen, Erkki 2003, Merkitystä ei saisi irrottaa toiminnasta. – *Tiedotustutkimus* 4–5, 18–25.

Knuutila, Seppo 1990, Yhdeksääkymmentäyhdeksää lajia. – Pekka Laaksonen, Ulla Piela & Pirkko Lahti (toim.), *Hullun kirjoissa. Näkökulmia suomalaiseen kylähulluuteen*, 39–48. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 508. Helsinki: SKS.

- Korhonen, Anu 1999, *Fellows of Infinite Jest. The Fool in Renaissance England*. Turku: Turun yliopisto/Kulttuurihistoria.
- Korkiakangas, Pirjo 2001, Esineiden nostalgisoituminen. Ylevöityneen, arkisen ja kansanomaisuuden nostalgiaa. – Ilmari Vesterinen & Bo Lönnqvist (toim.), *Pandoran lipas. Virvatulia esineiden maailmasta*, 75–101. Tietolipas 179. Helsinki: SKS.
- Korkiakangas, Pirjo 2006, Etnologisia näkökulmia muistiin ja muisteluun. – Outi Fingerroos, Riina Haanpää, Anne Heimo & Ulla-Maija Peltonen (toim.), *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*, 120–144. Tietolipas 214. Helsinki: SKS.
- Kulmala, Anna & Anni Vanhala 2004, Vanhemmuus marginaalissa: kulttuurinen mallitarina osana henkilökohtaista vanhemmuutta. – Arja Jokinen, Laura Huttunen & Anna Kulmala (toim.), *Puhua vastaan ja vaieta. Neuvottelu kulttuurisista marginaaleista*, 98–114. Helsinki: Gaudeamus.
- Kuula, Arja 2006, Yksityisyyden suoja tutkimuksessa. – Jaana Hallamaa, Veikko Lounis, Salla Lötjönen & Irma Sorvali (toim.), *Etiikkaa ihmistieteille*, 124–140. Tietolipas 211. Helsinki: SKS.
- Laaksonen, Pekka, Ulla Piela & Pirkko Lahti 1990, Saatteeksi. – Pekka Laaksonen, Ulla Piela & Pirkko Lahti (toim.), *Hullun kirjoissa. Näkökulmia suomalaiseen kylähulluuteen*, 7–10. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 508. Helsinki: SKS.
- Lahti, Pirkko 1990, Kylähulluuden rajat. – Pekka Laaksonen, Ulla Piela & Pirkko Lahti (toim.), *Hullun kirjoissa. Näkökulmia suomalaiseen kylähulluuteen*, 67–70. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 508. Helsinki: SKS.
- Latvala, Pauliina 2005, *Katse menneisyyteen. Folkloristinen tutkimus suvun muistitiedosta*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1024. Helsinki: SKS.
- Lehtonen, Mikko 1996, *Merkitysten maailma. Kulttuurisen tekstintutkimuksen lähtökoh-tia*. Tampere: Vastapaino.
- Lehtonen, Turo-Kimmo 1995, Bakteerien ja henkisten ruttotautien siemenet. Puhdas elämä suomalaisessa terveystilastuksessa 1890-luvulla. – Timo Joutsivuo & Heikki Mikkeli (toim.), *Terveystilastus. Länsimaisten terveystilastusten kulttuurihistoriaa*, 205–252. Historiallinen arkisto 106. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Lepola, Tapani 1976, *Harjamäen sairaala 1926–1976*. Kuopio: Oy Kuopion Kansallinen Kirjapaino.
- Littlewood, Roland & Maurice Lipsedge 1989, *Aliens and Alienatists. Ethnic Minorities and Psychiatry*. London: Unwin Hyman.
- Löfström, Jan 1999, *Sukupuoliero agraarikulttuurissa. ”Se nyt vaan on semmonen”*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 757. Helsinki: SKS.
- Moscovici, Serge 1984, The Phenomenon of Social Representations. – Robert M. Farr & Serge Moscovici (eds.), *Social Representations*, 3–69. Cambridge: Cambridge University Press.

Moscovici, Serge 1988, Notes towards a Description of Social Representations. – *European Journal of Social Psychology* 18, 211–250.

Nikander, Pirjo 2001, Kenneth Gergen – Konstruktionistinen ja postmoderni sosiaalipsykologia. – Vilma Hänninen, Jukka Partanen & Oili-Helena Ylijoki (toim.), *Sosiaalipsykologian suunnannäyttäjiä*, 275–298. Tampere: Vastapaino.

Nygård, Toivo 1998, *Erilaisten historiaa. Marginaaliryhmät Suomessa 1800-luvulla ja 1900-luvun alussa*. Jyväskylä: Gummerus.

Ojakangas, Mika 1995, Mentaalihygieniä ja lapsuus. Lasten sopeutuminen onnellisuuden ja hyvinvoinnin ehtona 1920–1940-lukujen Suomessa. – Timo Joutsivuo & Heikki Mikkeli (toim.), *Terveysten lähteillä. Länsimaisten terveystieteiden kulttuurihistoriaa*, 291–314. Historiallinen arkisto 106. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.

Peltonen, Matti 1992, *Matala katse. Kirjoituksia mentaliteettien historiasta*. Helsinki: Hanki ja jää.

Peltonen, Matti 1999, *Mikrohistoriasta*. Helsinki: Gaudeamus & Hanki ja jää.

Pihlainen, Kalle 2001, Kaunokirjallisuus ja totuudellisuuskysymysten ylittäminen historiantutkimuksessa. – Kari Immonen & Maarit Leskelä-Kärki (toim.), *Kulttuurihistoria. Johdatus tutkimukseen*, 303–317. Tietolipas 175. Helsinki: SKS.

Pirttilä-Backman, Anna-Maija & Klaus Helkama 2001, Serge Moscovici – Sosiaaliset representaatiot. – Vilma Hänninen, Jukka Partanen & Oili-Helena Ylijoki (toim.), *Sosiaalipsykologian suunnannäyttäjiä*, 253–274. Tampere: Vastapaino.

Portelli, Alessandro 2006, Mikä tekee muistitietotutkimuksesta erityisen? – Outi Fingerroos, Riina Haanpää, Anne Heimo & Ulla-Maija Peltonen (toim.), *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*, 49–64. Tietolipas 214. Helsinki: SKS.

Puuronen, Vesa 2005, Suomalaisen sosiologian paradigmoja 1960-luvulta nykypäivään. – *Sociologia* 1, 50–62.

Pöysä, Jyrki 1997, *Jätjän synty. Tutkimus sosiaalisen kategorian muotoutumisesta suomalaisessa kulttuurissa ja itäsuomalaisessa metsätyöperinteessä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 669. Helsinki: SKS.

Pöysä, Jyrki 2006, Kilpikirjoitukset muistitietotutkimuksessa. – Outi Fingerroos, Riina Haanpää, Anne Heimo & Ulla-Maija Peltonen (toim.), *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*, 221–244. Tietolipas 214. Helsinki: SKS.

Rantala, Päivi 2009, *Erilaisia tapoja käyttää kylähullua. Kalkkimaan pappi aatteiden ja mentaliteettien tulkkina 1800-luvulta 2000-luvulle*. Turku: Turun yliopisto/Kulttuurihistoria.

Relander, Konrad 1892, ”Jumalaako vai itseämme on meidän syyttäminen taudeistamme?” – *Suomen terveydenhoitolehti* 4, 49–53.

Rossi, Leena 2005, Keeping the Whores Recognizable: Segregating and Identifying Prostitutes in Late Medieval Europe. – Eva Johanna Holmberg & Tom Linkinen (eds.), *Practices of Inclusion and Exclusion in Premodern Culture*, 229–254. Cultural History/Kulttuurihistoria 5. Turku: Turun yliopisto/Kulttuurihistoria.

Räty, Hannu 1986, *Maailma ilman mielisairautta. Tutkimus mielisairauden sosiaalisesta representaatiosta*. Psykologian tutkimuksia nro 5. Joensuu: Joensuun yliopisto.

Saarenheimo, Marja 1997, *Jos etsit kadonnutta aikaa. Vanhuus ja oman elämän muisteleminen*. Tampere: Vastapaino.

Salo, Markku 1996, *Sietämisestä solidaarisuuteen. Mielisairaalaareformit Italiassa ja Suomessa*. Tampere: Vastapaino.

Sihvo, Hannes 1990, Hullu kirjoissa. – Pekka Laaksonen, Ulla Piela & Pirkko Lahti (toim.), *Hullun kirjoissa. Näkökulmia suomalaiseen kylähulluuteen*, 13–38. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 508. Helsinki: SKS.

Sihvola, Juha 2000, Anakronismi ja sen välttäminen. – Pauli Kettunen, Auli Kultanen & Timo Soikkanen, *Jäljillä. Kirjoituksia historian ongelmista. Osa 1*, 107–120. Turku: Kirja-Aurora/Turun yliopisto.

Silverman, David 1993, *Interpreting Qualitative Data. Methods for Analyzing Talk, Text and Interaction*. London: SAGE Publications.

Skinner, Quentin 1969, Meaning and Understanding in the History of Ideas. – *History and Theory*, vol. 8, no. 1, pp. 3–53.

Takalo-Eskola, Ilkka Juhani 1990, Hulluuden ulottuvuuksista ja viisauden tunteen riittämättömyydestä. – Pekka Laaksonen, Ulla Piela & Pirkko Lahti (toim.), *Hullun kirjoissa. Näkökulmia suomalaiseen kylähulluuteen*, 77–87. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 508. Helsinki: SKS.

Tuan, Yi-Fu 2006, Paikan taju: aika paikka ja minuus. – Seppo Knuuttila, Pekka Laaksonen & Ulla Piela (toim.), *Paikka – eletty, kuviteltu, kerrottu*, 15–30. Helsinki: SKS.

Töttö, Pertti 2001, Totta vai konstruktioita? – *Kulttuurintutkimus* 1, 11–20.

Uimonen, Minna 1995, Miten hysteriaa parannetaan? Neuroosien määrittelystä ja hoitokäytännöistä vuosisadanvaihteen lääketieteessä. – Timo Joutsivuo & Heikki Mikkeli (toim.), *Terveysten lähteillä. Länsimaisten terveystieteiden kulttuurihistoriaa*, 255–290. Historiallinen arkisto 106. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.

Uotinen, Johanna 2005, *Merkillinen kone. Informaatioteknologia, kokemus ja kertomus*. Joensuun Yliopiston humanistisia julkaisuja 40. Joensuu: Joensuun yliopisto.

Vakimo, Sinikka 2001, *Paljon kokeva, vähän näkyvä. Tutkimus vanhaa naista koskevista kulttuurisista käsityksistä ja vanhan naisen elämäntähtäyksistä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 818. Helsinki: SKS.

Viljanen, Anna Maria 1994, *Psykiatria ja kulttuuri. Tutkimus oikeuspsykiatrisesta argumentaatiosta*. Helsinki: STAKES / Suomen Antropologinen seura.

Viljanen, Anna Maria 2003, Aika, paikka ja hulluus: kulttuurisia näkökulmia psykopatoologiaan. – *Tieteessä tapahtuu* 21/5, 32–38.

Vilkko, Anni 1997, *Omaelämäkertä kohtaamispaikkana. Naisen elämän kerronta ja luenta*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 663. Helsinki: SKS.

Vilkuna, Kustaa H. 1996, *Kun hullujenhuoneeseen kerran joutuu, ei poispääsyä enää ole. Kirkonkirjat paikallisyhteisön kuvaajina*. Jyväskylä: Jyväskylän Historiallinen arkisto 2.

Weeks, Jeffrey 1981, *Sex, Politics and Society*. London: Longman.

Weeks, Jeffrey 1985, *Sexuality and its Discontents*. London: Routledge.

Welzer, Harald, Sabine Moller & Karoline Tschuggnall 2002, *”Opa war kein Nazi“. Nationalsozialismus und Holocaust im Familiengedächtnis*. Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag.

Ylikangas, Heikki 1990, Kyläoriginelli-ilmiö historian näkökulmasta. – Pekka Laaksonen, Ulla Piela & Pirkko Lahti (toim.), *Hullun kirjoissa. Näkökulmia suomalaiseen kylähulluuteen*, 49–54. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 508. Helsinki: SKS.